

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Joseph ~~Joseph~~ ~~Joseph~~

4/21/33 21-X-933

1959

907

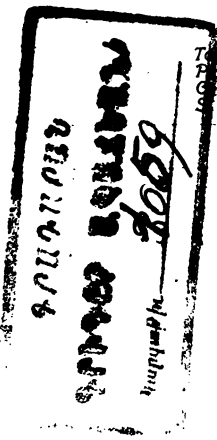
3 U B U T S P C

Հրահանգ, Տպագրություն

Hay mithe

Հ. ՄԻՄՈՆ ԵՐԵՄԵԱՆ

Հ Ա Յ Մ Ի Տ Ք Ը

Tous les discours sont des sottises,
Parlant d'un homme sans éclat;
Ce seraient paroles exquisés
S'il était un grand qui parlât.

MOLIÈRE

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ս. ՂԱԶԱՐ ՄԻԻԹ. ՏՊԱՐԱՆ

1906

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

GRAND
EREN
967
Buck

ԻՐԱՒՈՒՆՔ ՎԵՐԱՊԱՀԵԱԼ

GRAD
EREN
907
02/09/98

Յ Ա Ն Կ Զ Ա Տ Ո Ր Ի Ս

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

	էջ Թ
ՑԱՌԱՋԱԲԱՆ	
Գլուխ Ա. Մամուլ, կրօնք, Օրէնք, Գիտու- թիւն, կրթութիւն, վարժարան.	1-79
» Բ. Սէր, Ճաշակ, Պահանջ, Սովորու- թիւն, Ազգասիրութիւն	80-107
» Գ. Զուարթութիւն, Զանձրոյթ, Հա- նոյք, Աղօթք	108-116
» Դ. Խորամանկութիւն, կեղծաւորու- թիւն, Խարէութիւն, Փառասի- րութիւն, Մազր	117-141
» Ե. Ժլատութ. Մասնութիւն, Խար- դախութիւն, Ախտ, Լրբութիւն, Բամբասանք, Խառնուիլ ուրիշի դործին	142-163
» Զ. Բարեկամութիւն, Միութիւն, Անմիաբանութիւն	164-182
» Է. Գեղեցկութիւն, Տղեկութիւն, Հարստութիւն, Հայ Ֆէմինիզմ .	183-190
» Ը. Բարեբարութիւն, Աջակցութիւն, վաստակ, Արդիւնք, Պարգեւ, Աղքատութիւն	191-201

Գլուխ Թ.	Ներդրութիւն, Անէնք. Մարդասիրութիւն, Ասեկութիւն, Դատողութիւն	202-228
» Ժ.	Բարի և վատ համբաւ, Համեստութիւն, Պատիւ և գոգեստ, Յոյս, Յուսահատութիւն, Յուսախաբութիւն	229-246
» ԺԱ.	Բարիք, Զարիք, Աւերում, Խանդար, Արդարութիւն, Համբարութիւն, Խոհեմութիւն, Ճշմարտութիւն.	247-260
» ԺԲ.	Բարի և Զար ընկերութիւն, Գաղտնիք, Զրպարտութիւն, Անարգանք, Խրատք, Որբեր.	261-267
» ԺԳ.	Սփոփանք, Յուշք անցեալ փառաց, Ժողովուրդ	268-276
» ԺԴ.	Յորդոր, Խիզճ, Աշխատանք, Ծուլութիւն, Պատիժ, Քահանայ, Էկեղեցի, Մահ	277-305
» ԺԵ.	Հաստատակամութիւն, Փոփոխամտութիւն, Անճարակութիւն, Յարատեւութիւն, Քաջարտութիւն, Գիւցազնութիւն	306-317
» ԺԶ.	Անձնականութիւն, Ապերախտութիւն, Էրախտագիտութիւն.	318-328
» ԺԷ.	Ծնողք, Մանուկ, Կիսն, Պսակ,	

	Էջ
Գլուխ	
Երիտասարդութիւն , Աշխիկ , Երեքութիւն , Թմբուութիւն . . .	329-352
» ԺԸ. Բարկութիւն , Պառակտում , Կռիւ , Խաղաղութիւն , Տժգո- հութիւն , Պատմական գի- պուածք	353-361
» ԺԹ. Խօսք ու Գործ , Պանգիտու- թիւն , Գաղթականութիւն , Ա- զատութիւն , Գերութիւն , Հա- լածանք	362-390
» Ի. Երջանկութիւն , Թշուառու- թիւն , Հպարտութիւն , Բաղդ .	391-407
» ԻԱ. Հաւատարմութիւն , Ազգա- տեցութիւն , Երկմտութիւն , Նախանձ , Ունայնութիւն , Վատնում	408-418
» ԻԲ. Յափշտակութիւն , Անիրաւու- թիւն , Բռնակալութիւն , Վրէժինդրութիւն	419-427
» ԻԳ. Հայրենիք , Հայութիւն , Տէրու- թիւն	428-464
ԵՐԿՐՈՐԿ ԄԱՍ	
Առածներ	465

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Թափառելով գրականութեան բուրաստանները, փնջեցի մտքի ծաղիկներ. վարպետ ու նարտար փնջող մը համարուելու յաւակնոտութիւնը չունիմ: Ճաշակիս թելադրութեան հիմեմատ քաղեցի մեր մտքերուն գեղեցիկը. բայց աւելի, կենսականը: Նպատակս գեղեցկագիտութեան էջեր ու պատառիկներ հաւաքել չէր, այլ ամենուն նաշակին եւ նարտասանութեան օգտակար փաստեր գտնել այն մտքերէն, որոնք գրքերու երեսներուն մէջ կը շողան. բնական է որ անոնք իրենց ցոլքերով ինծի պէս շատերը հրապուրած են. բայց առաջին անգամ կը փափաքիմ ես ըլլալ խտացու-

ցիչը այդ հոգեկան գոյներուն. չի խնայելով ջանքը, ինչ որ կը թափէ Վիենետկեցին իր մուզայիքէ պատկերները յօրինելուն : Աշխատանքիս մէկ մասը — հայկական բաժինը միայն կը հրատարակեմ. Միջազգայինը առ այժմ կը թողում մեռած : Մեր ոին եւ նոր մատենագիրները ազգիս գաղափարներուն համեմատ գրած են. աւելի առաջնորդող եղած են, քան թէ հրապուրող. անտարակոյս հատորիս մէջ պիտի գտնուին ցուրտ մտքեր, սակայն անոնց բարոյական հոգին տաք է եւ կազդուրիչ. նպատակս եղած է ՎՄԷՆ ԳԱՍԱԿԱՐԳԻ, բարի եւ ազնիւ գաղափարներու տէր անձանց՝ շահեկան ընել այս հաւաքածոյս : Ողջ հեղինակներէն օրինակ չեմ բերած, քանի որ նախանձի խնդիրը մեր մէջ շատ եւ շատ բռնկած է տակաւին. մեռելներուն նախանձող չի կայ, անոնց ամենէն գնահատելի գործերը ինծի առաջնորդ առի. հատորիս մէջ հարստատ հայ հեղինակին հետ, կը գտնուին նաեւ օտար մտքեր, որ սակայն ի վարուց մեզի համար հայացած են. Եզոբոսը տիեզերահրա-

չակ, հայ չէ, սակայն Թարգմանչին յօրինած տաղաչափական առակներուն առթիւ հիւրընկալուած է: Իմ այս փնջակը կը դընտմ մեր գրագէտներու գրասեղանին վրայ, Թող հոտուրտան զայս, բուրումը Հայաստանի բուրաստանէն է:

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԱՄՈՒԼ, ԿՐՕՆՔ, ՕՐԷՆՔ, ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ,
ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ, ՎԱՐԺԱՐԱՆ:

1

Բանաստեղծ Ռ. Պատկանեան « Բարի խրատ » քերթուածովը մեր գրագէտներուն շատ բարի ու խելացի խրատներ կու տայ: Մատենագիրները, մանաւանդ մերազնեայ մատենագիրները իրենց գրական գործին մէջ շատ փափկանկատ պէտք են ըլլալ: Բանաստեղծը ըմբռնած է հայ մատենագրի վիճակը, ըմբռնած է թէ հայ մատենագիրը ինչ կերպով, ինչպէս կրնայ սիրելի ըլլալ կը յորդորէ.

Հայ ՄԻՒՅՔ

1

Դեռ չի գրրած՝ առաջ դու լաւ միտք արա,
 Ո՞վ է խեղճիդ գըրուածները առնողը.
 Յետոյ՝ և այն մասին փոքր ինչ հոգս արա,
 Որ քեզ սիրէ քու յարգելի կարգողը.

Բանաստեղծը կը պատուիրէ, յիշել այս
 հանդամանքը, կը պատուիրէ չի վստահիլ
 անձնական տաղանդին վրայ, պէտք է հայ
 մատենագիրը սիրելի ըլլայ, թէ ո՛չ կ'ըսէ.

Եղիւր թէկուզ խորենացի, Եղիշէ, —
 Ձը սիրելով քեզ՝ գըրքերդ չեն զընիլ:

Կը զգուշացընէ մեր մատենագիրները.

Գըրքիդ մէջ պարսաւանք մի՛ տալ Հային,
 Հայը խըրատ (թէեւ խելօք) ատում է.
 Մի՛ ծիծաղիլ նորա տխմար գործերին,
 Որ նա աւանդ հօրենական կարծում է.

(Ոտանաւորներ էջ 69).

2

Փառասէր հեղինակը այս զգուշութիւնը
 ընելով, շողմած կ'ըլլայ մեր տահմային հի-
 ւանդութիւնները. բայց լաւ է պահ մը ա-
 ւելի ըլլալ Նազարեանցի և Գ. Արծրունիի
 պէս, փոյթ չէ, թող մեր հեղինակները, մա-

նաւանդ հրապարակագիր գրագէտները արհամարհեն այդ տեսակ զգուշութիւնները, ինչպէս արհամարհած է նոյն ինքն Բանաստեղծը և այսօր Ռուսահայ ամենէն սիրուած քերթողն է զարձած և պաշտելի ամենուն: Հասարակութիւնը անաչառ մատենագրին վիրահատ սուրէն միամտօրէն կը խորշի, կը զգուի, բայց վերջապէս շուտով կ'ըմբռնէ իր բժշկին բարի նպատակը ու ատելութիւնը սիրոյ կը փոխէ: Քաթիպան՝ յիշեալ երգիծական քնարին վերջին տունները կ'որոտացնէ անաչառութեան, ճշմարտութեան ձայնով. բանաստեղծը՝ հայ գրչին կը պատուիրէ ատել, ինչ որ ատելի է.

Դու նրմանիր ազատախօս թռչնակին,
 Որ երգում է անանձնասէր յոյսերով.
 Ինչո՞ւ ձիրքը քու երկնային ու հոգին,
 Զբաղեցնում ես երկրի չընչին գործերով...

(Նոյն էջ 70).

Կրօնքի իսկութիւնը չըմբռնող հայուն՝ ուղուած են այս երգիծական սողերը.

Մաքուր կրօնն է, ասեն, պասը,
 Ժամուց տալը յարգոյ հարց,
 Կուշտ ուտելը, ճոխ ապրիլը —
 Այս է վախճան մեր կենաց.

(Ոտանաշորեր էջ 77).

4

Հայկական բարիպաշտ, եկեղեցասէր, կրօ-
 նասէր գեղեցիկ յատկութեան հրաշխաւոր
 են այս տողերը.

Նա քաջ գիտէր, որ Հայը յանուն իր սուրբ հա-
 Միշտ պատրաստ է զոհելու գանձը, տունը և
 Աւանդութեան մըտերիմ իր պաշտելի հին նախ-
 Համհաւասար սըրբերուն յարգում է հոգեւոր
 (հարց.

(Նոյն էջ 116).

5

Ամէն գիրք մի և նոյն արժէքը չունի :
 Ոսկի է ոսկետառ Եղիշէի վարդանանց պա-
 տեբրազմի նկարագրական գրքուկը, որուն եր-
 գեր նուիրած են Գամառ Քաթիպա և ուրիշ

ազգային բանաստեղծներ: Ոսկիբերան եկեղեցական բեմէն ոսկի բառեր կիրաւոր ու ցաներ է հաւատացեալներու սրաերուն վըրայ. իսկ մեր Եղիշէն պատերազմի նահատակներու դաշտին մէջ ընկճեալ հայութեան հնչեցուցեր է իր ոսկի շիփորը: Կ'ըսէ Քաթիպա.

Քեզ կարդալով՝ կը մոռնամ
Ես թերութիւնք մեր ազգին,
Գէպ Հայ եղբարքս գութ ու սիրով
Միշտ կը լըցուի իմ հոգին . . .

Եղիշէին Հայք կարդալով,
Նոյն յոյսերով կը լըցուին, . . .

Հայ պատանի շուտ շուտ կարդա՛
Այս գըրքուկը ոսկետառ,
Որ համոզուիս՝ թէ մեր Հայը՝
Կորչելու ազգ չէ՛ իսպառ:

(Նոյն էջ 133-4).

6

Բանաստեղծը՝ հայ օրիորդներու համար
կ'ըսէ.

Հայ ախջկան պէտք չէ՛ զուրցել
Չաթոս – փաթոս ֆոանցուզնակ,

Կօզտէ եփօր կըրել — կարդալ
Թէմիզ գիտէ նա հայնակ:

(Նոյն էջ 299).

7

Գրականութիւնը ազգի մը գեղեցիկ փառ-
քերէն մին է. Պատկանեան կը յարգէ զայն
իր այս երկու տողերով.

Անմահ մեր փառքը կըլլայ կըտոր թուղթ,
Որին կաւանդենք սուրբ միտք ու խորհուրդ:

(Նոյն էջ 329).

8

Բայց ամէն թուղթ ու գրիչ նոյն տպաւո-
րութիւնը չունի.

Խալէմ կայ՝ մարդու սիրտ կը ցընծացընէ,
Խալէմ կայ սիրտը արուն կը լըցնէ:

(Նոյն էջ 333).

9

Սակայն գիտութիւնը, գրիչը խիզճ գրա-
գէտին գրպանը կը ծակէ, անոր սիրտը ծակ-
ծկուած կ'ըլլայ նիւթական տաժանքներու

սլաքներով. անոր կեանքը շատ չարասանջ կ'ըլլայ, ու ճակատագիրը յաւիտենականօրէն տառապանք, քաղցածութիւն. որուն մեծ զոհեր եղան Պէշիկթաշլեան, Դուրեան, Բաֆֆի, և այլ շատեր. որոնց մէջ ինքզինքը կը գնէ և Պատկանեան, սա իր մէկ կեղծ անունով, կը յիշատակէ.

Մինակ Սիւլիւկն է, որ ինստ կ'անէ,
Իմիշ՝ ուսումն է վեր ամէն բանէ ...
Խեւ խելքըդ աղեմ, խեղճ Սիւլիւկ աղա
Որ մինչի օրըս մընացիր տղայ.
Հալխը ունեցաւ միւլք, ոխսաք, քառէթ,
Տու չունիս հարուր ու քառսուն մանէթ.

(Նոյճ էջ 341).

10

Հաւատքի մասին՝ Բաֆֆի կը յիշատակէ քնքուշ միջադէպ մը: Իր « Խենթի » հերոսներէն մին՝ Խաչօն, ունի չքնաղ կոյս մը Սօնա անուն, զոր հարուստ ազնուական քուրդ մը կը յափշտակէ: Սօնան անոր ձեռքէն ազատելու համար, կը կաշառէ քրդուհի մը. իր գլխի արախչինի (թէփէլուխ)

ոսկի դրամները կու աայ անոր, որ իրեն թոյն գնէ. կը կատարուի փափաքը: Սօնան թոյնը աննելով կը մեռնի: Քրդերը զայն իրենց գերեզմանին մէջ չեն թաղեր, վասն զի ան յամառելով քրիստոնեայ մնացիր է, հրէք չեն կրցած իր հաւատքը փոխել տալ. նա միշտ գիմապրեր է ըսելով.

Ես քրիստոնեայ եմ. հաւատս չեմ փոխի.

(Խեբը, էջ 111).

Մարմինը անթաղ կը մնայ. քիւրտ մը, իմանալով որ ան իտալոյի աղջիկն է, զայն կը տանի իր հօր. եկեղեցականները զայն չեն թաղեր իբրեւ անձնապան պիղծ համարելով. հայրը կը ստիպուի իր տան մէջ թաղել իր սիրելի Սօնային զիակը, որ իր կուուութեան ու հայ հաւատքին համար անձնապան եղեր էր:

11

Յաւիտենական տրտունջ մըն է հայ ժողովրդեան տգիտութիւնը. Բաֆֆի կը գրէ.

Մեր ժողովուրդը խաւարի մէջն է. պէտք է

դուրս բերել նրան դէպի լոյս աշխարհ: Դպրոցը միայն կը փրկէ նրան:

(Խեներ, էջ 226) .

12

Բայց ինչո՞ւ յուսահատիլ, կը գտնուին ուղղամիտ առաջնորդներ, որոնք կ'ուզեն կրթել ազգը, թէեւ արդիւնքի քաղումը ապագայի խնդիր է: Կ'ըսէ Րաֆֆի.

Մենք, այժմ միայն սերմանացանի պաշտօն պիտի կատարենք, բայց ոչ հնձողի: Հունձքը պիտի թողնենք ապագայ սերունդին:

(Խեներ էջ 305) .

13

Սակայն կրթելու համար, կրթուած առաջնորդ պէտք է. ախուր է Րաֆֆիի խօսքը.

Մենք որ յանձն ենք առել ժողովուրդ կրթելու գործը, դեռ եւս անկիրթ ենք, դեռ եւս շատ բան պիտի սովորենք նոյն ժողովրդից:

(Խեներ էջ 305) .

14

Մեր վարժարաններու դաստիարակութեան մասին Գ. Արժրունի կ'ըսէ.

Մեր դաստիարակութեան արժանաւորութիւնը այն է, որ սպանում է երեխի մէջ առողջ միտք, բարոյականութիւն և մարմինը: Ուսումնարանի մէջ դաստիարակութեան ուղղութիւնը անտանելի է. տան մէջ ուսումնարանից էլ վատ:

(Գ. Արժրունու աշխատութիւնները
Հատ. I. էջ 10-11).

Եւ շատ լաւ գիտել կու տայ. « որ ծնողներից պէտք է պահանջել աւելի հոգացողութիւն իրանց երեխերանց համար քան թէ ուսումնարանից »: Սակայն հայ մայրերու կրթութիւնը քանի որ խիստ սահմանափակ է . . .

15

Գ. Արժրունի բնական գիտութեան ուսուցումը մեր ազգին շահեկան համարելով, գեղեցիկ առաջնորդող յօդուած մը իբրև գրուած այդ գիտութեան նուիրած է. Ազոլֆ Կոլաչէկէ, կարլ Ֆոխտէ շատ մը հանճարեղ

փաստեր կը բերէ, և յօդուածը կը վերջացնէ այս աողերով.

Բնական գիտութիւնները ազատում են մեզ սնտտիապաշտութիւնից և նախապաշարմունքներից, որոնց մէջ եթէ կ'մնայ ազգը, նա չէ կարող անել ոչ մի քայլ դէպի յառաջադիմութիւն:

(Նոյն էջ 13-14).

Եւ պէտք է գիտնալ որ յառաջադիմութեան համար ոչ միայն շատ բան պէտք է ամբարել մեր գլխին մէջ, այլ անկից շատ նախապաշարումներ, առասպելական ճշմարտութիւններ արտաքսելու է. այս առթիւ Գ. Արծրունի կը յիշատակէ Հերշելի սա նախադասութիւնը. թէ. « Յառաջադիմութեան համար ոչ թէ միայն շատ բաներ է հարկաւոր ուսանել մարդուս, բայց և հարկաւոր է նրան շատ բաներ մոռանալ » : Բնական գիտութիւնը ապահովապէս այդ աւելորդ « շատ բաները » մեզ մոռցնել կու տայ:

16

Արծրունին՝ աղջկանց կրթութեան նուիրած իր մէկ առաջնորդող յօդուածին մէջ կը գրէ.

Եւրոպացիների կրթութիւնից մենք սեփական-
նացրել ենք մեզ միայն արտաքին կողմը. իսկ
կրթութեան հիմունքը դարձեալ ասիականն են:
(Նոյն էջ 20).

17

Աւանդական ճշմարտութիւն դարձաւ այն
խօսքը որ կ'ըսուի թէ հայը ուր որ երթայ
հետը կը տանի եկեղեցի ու մամուլ. և ա-
նոր համար հրք սխուր պարագաներու առ-
թիւ՝ մեր գաղթալայրերը բազմացան, սկսան
աճիլ նաեւ պարբերական թերթերը, առանց
սակայն մտածելու որ

Օրագիր հրատարակելը հայերի մէջ նշանա-
կում է իւր անձը քաղցած մահին զոհել:
(Նոյն էջ 105).

Թէեւ գրեթէ ամէն անփորձ հրատարակիչ
կ'ըմբռնէ այս նախադասութեան լեղի ստու-
գութիւնը:

18

Արծրունի հայութիւնը կամ ազգասիրու-
թիւնը եսական ճղճիմ ու ստորին վիճակէն

դուրս հանելու և վեր բարձրացընելու դիտումով, գրած է.

Օրագիր հրատարակեցէք ոչ թէ այն նպատակով, որ ընթերցողներից «հայասէրներ» և «ազգասէրներ» շինէք, — բայց այն նպատակով, որ հայերից «մարդիկ» շինէք:

(Նոյն էջ 105).

19

Գ. Արծրունի իր գրական գործունէութեան արշալուսային շրջանին, երկար յօդուածով ցոյց տուած է որ շունինք նոր գրականութիւն, այլ ունինք հինը. բայց այն մեր կենսական նոր պահանջներուն ոչ նպաստաւոր է և ոչ ալ միջոց մը յառաջադիմութեան. կը գրէ.

Նոր գրականութիւն չկայ, իսկ հին գրականութիւնը թէպէտեւ կայ և հարուստ է մինչեւ անգամ, բայց մեր այժմեան հարկաւորութիւններին յարմար չէ, չէ կարող բաւականացնել մեր այժմեան պահանջմունքին ու մեր մտաւոր և նիւթական աշխատանքին օրինաւոր ուղղութիւն չէ կարող տալ:

(Նոյն էջ 137).

20

Ու գրականութեամբ հարուստ, իսկ նիւթական պահանջներով սուլեալներու մասին գրական այս մարգարէութիւնն ալ կ'ընէ.

Մեր մէջ ոչ ոք չէ կարող ապրել ու իւրեան կերակրել ոչ հայկական գրքեր գրելով կամ թարգմանելով, և ոչ եւս հայկական օրագիր հրատարակելով:

(Նոյն էջ 137).

21

Հայրենիք դարձող ուսումնաւարտ ուսանողներու համար՝ Արծրունին կը գրէ.

Հայրենիք վերադարձած ուսումնաւարտ երիտասարդներից շատերը, թէ բժիշկներ, թէ իրաւաբաններ, թէ բնագէտներ, այնքան թոյլ, երեխայական զարգացում ունին, որ ոչ թէ միայն գրել չեն կարող մի օրինաւոր յօդուած, այլ խօսակցութեան մէջ եւս չեն կարող որոշ մէկ միտք յայտնել:

(Նոյն էջ 158).

22

Յառաջադիմութեան, հասարակական սթա-

փեցուցիչ զարգացումին համար պէտք է հայ գիտնականներու բանակներ , ուսեալներու գործունէութիւն . հարկաւոր է այս .

Եթէ հարկաւոր ենք համարում մեր մէջ ուսեալ մարդիկ ունենալու , — կարող ենք այդ բանին հասնել միայն մի միջոցով . այն է գումարներ կազմել , ընկերութիւններ հիմնելով : — Ուրեմն ի՞նչի չենք հիմնում :

(Նոյճ էջ 179) .

Բայց կը շարժին , ու հիմնելու փափաք կայ , սակայն գճրճ , արդիւնք . . .

23

Պարբերական օրագրութեան մասին Արծրունիի սա նախադասութիւնը շատ ճիշդ գրուած է .

Օրագրութիւնը երկսայրի զէնք է : Վատ կերպով գործածված նա քնաս կարող է բերել հասարակութեանը . հասկանալով իւր հասարակական պաշտօնը , նա օգուտ է բերում ժողովրդին . . .

(Նոյճ էջ 193) .

24

**Ու գրագէտներու համար հիանալի է սա
բարոյական պատուէրը.**

**Գրողը չ'պէտք է նայէ իւր հակառակորդի վե-
րայ ինչպէս թշնամու վերայ:**

(Նոյն էջ 194).

25

**Կարելի է յարգել Արծրունիի սա սկզբ-
բունքը.**

**Հայերի մէջ շատ յօդուածներ են տպոււմ, ու
րոնք ոչ մի ուղղութիւն չունենալով, արժանի
չեն քննադատութեան:**

(Նոյն էջ 195).

26

Արծրունին եւս ունի իր հաւատքի գրօշը.

**Քրիստոնէութիւնը ճշմարտութիւն է, - և նա
բացարձակ յայտնեց իւր ուսումը մարդին և
կնոջ հաւասարապէս:**

(Նոյն էջ 221).

27

Քրիստոնէութեան մասին հիանալի ճշմարտութիւն կը բալանդակեն Արծրունիի սատողերը.

Քրիստոնէութիւնը, կամ աւելի լաւ ասեմ Աւետարանը, բովանդակում է իւր մէջ երեք մեծ գաղափար, սէր, հաւասարութիւն և ազատութիւն, որոնք ազգերի հասարակական կեանքում ծնել են աշխատանք, օրէնք և անհատութիւն:

(Նոյճ էջ 801).

28

Մեր կրօնքի, Քրիստոնէութեան համար Գ. Արծրունի շատ վեհ գաղափարներով կը խօսի. նա կը յայտնէ իր այս համոզումները.

Քրիստոնէութիւնը վեր է քան աստուածաբանութիւնը ... - Քրիստոնէութեան սկիզբները, այսինքն ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրսիրութիւն ամեն մարդի, ամեն կազմվածքի, ամեն կլիմայի, ամեն ազգի, ամեն ցեղի, ամեն ժամանակի համար ճշմարտութիւն են և կմնան ...

(Նոյճ էջ 814).

29

Գ. Արծրունի 1870 ապրիլ 27ին, ներկայ կ'ըլլայ վենետիկի Միաբաններուն ի պատիւ իրենց հիմնադրին կարգացուած ճառախօսութեան, այդ ճառը գրաբար ըլլալով, զայն չի կրնար ամբողջապէս հասկնալ, սակայն ըմբռնած ըլլալով որ Մխիթարայ ամբողջ գործունէութիւնը կենդանութիւն է, նոյն հանդէսը նկարագրած իր գրութեան մէջ սա դիտողութիւնը կ'ընէ.

Ինչի՞ մի կենդանարար երեւոյթը պատմվում է մեռած լեզուով:

(Նոյճ էջ 239).

Երբ տեղ մը մեռած է այս լեզուն, բնականաբար պէտք է յարգուի Արծրունիին գաղափարը, որ սակայն Մխիթարեաններուն համար չէ, վասն զի մեզի համար մեռած չէ այդ լեզուն:

30

Գրիգոր Արծրունիի մէկ յօւռածին մէջ մեր մամուլը խիստ լաւ կը քննադատուի.

Մեր գրական ասպարէզում գործող մարդիկը, ոչ թէ միայն չպատրաստված, այլ և չպատրաստվող գրողներ են:

Եւ լաւ ու օգտակար օրագրական մամուլ մը ունենալու համար, պէտք է գիտնալ, որ.

Ազգային օրինաւոր օրագրութիւնը միայն այն ժամանակ կհիմնվի, երբ խմբագրութիւնը կազմող գրողներից ամեն մէկը գիտութեան մի որ և է ճիւղին մասնաւորապէս տեղեակ կլինի:

(Նոյն էջ 311).

31

Մեր աշխարհաբար լեզուի մասին Գ. Արծրունի կը գրէ.

Մեր աղքատ, անտաշ աշխարհաբարը նմանապէս արդիւնք է մեր աղքատ հասարակական կեանքի:

(Նոյն էջ 338).

32

Մի և նոյն հրապարակագիրը մեր հեղինակներուն համար սա գեղեցիկ յորդորը յայտնած է.

Հեղինակը պիտի հասարակութեան և ժողովրդի կեանքի կենսական երեւոյթների մէջ միջնորդ լինի:

(Նոյն էջ 392).

33

Ճոռով ծրագիրներով պերճաշուք և արդիւնքով սնանկ վարժարաններուն համար կարելի է գործածել Յ. Պարոնեանի այս երգիծանքը.

Վարժարաններու մէջ ամեն բան կը գտնվէր
բացի ուսումէ:

(Ազ. Զոյեր էջ 25).

34

Պարոնեան դատարկ գրքերը կը հեզնէ
այս սողերով.

Լաւագոյն դասագրքերն անոնք են, որ շատ
վաստակ կը ձգեն անոնց հեղինակներուն:

(Նոյն էջ 196).

35

Կրթարաններու մէջ ծեծը դաստիարակու-

Թեան գործիք ընող կողիտ վարժապետնե-
րուն համար, հեզնական առած կարելի է
ընդունիլ Պարոնեանի առ Միսաքեան ըն-
ծայած այս երկու տողերն.

Ճեմարանի աշակերտներուն դաս տալու տեղ
սկսաւ ապտակ տալ:

(Նոյն էջ 209).

36

Անհոգի, անգաղափար, ունայնամիտ սա-
կայն կոկիկ գրուածներու առթիւ, կրնանք
գործածել առ Միսաքեան ուղղեալ Պարո-
նեանի հետագայ այս տողերը.

Խօսքերու վարսավիրայ մ'է, որ ասդիէն ան-
դիէն խօսքեր հաւաքելով զանոնք կը սանտրէ,
կը կոկէ, անուշաբոյր իւղով կօծէ և հրապարակ
կը հանէ, և երկու տողով հասկանալի բան մը
իւր գրչին թակ երկու էջի մէջ անհասկնալի
կըլլայ:

(Նոյն էջ 213).

37

Սովալլուկ խեղճ խմբագիրներու երգիծա-
կան նկարագիրը կարելի է համարել Պարո-

նեանի սա տողերն. կ'ըսէ. Աստուած աշխարհ-
քիս վրայ անպէտ բան չէ ստեղծած.

Խմբագիրներ ստեղծած է՝ ցոյց տալու համար
թէ մարդս չէ կարող իւր ճակտին քրտինքովը
ապրիլ:

(Նոյն էջ 321).

38

Իսկ կրթական առաջնորդներու, ազգաս-
ղասատուներու դիրքը կը հեզնէ այսպէս.

Քաղաքագէտներն մեծ գործ մը ըրած կըլլան,
եթէ կախվելու անձերն թուրքիա խրկեն դասա-
տուութիւն ընելու:

(Նոյն էջ 324).

39

Եւ յետոյ սա ախուր երգիծանքն ալ կը
կարդանք.

Վարժապետի, տնօրէնի մը համար քիչ մը ստա-
խօսութիւն և քիչ մ'ալ շողոքորթութիւն ան-
հրաժեշտ պէտք է, և այն տնօրէնն, որ այս եր-
կու առաքինութիւններէ զուրկ է՝ անպատճառ
օր մը հեռանալ պիտի ստիպվի այդ ասպարէ-
զէն:

(Նոյն էջ 327-8).

40

Ու տպարանները որ մեր կրթութեան մտաւորական զարգացումին հոգի կը ներշնչեն, անոնց մասին ալ Պարոնեան կը նուիրէ սա երկտողը, ակնարկելով Միւհէն-ախսեանի տպարանը.

Ինչպէս բոլոր հայ տպարանները, չէր կարող իւր ծախքը գոցել հայերէն հրատարակութիւններ ի լոյս ածելով ... Կեցցեն ազգային գրականութիւն և մնօթութիւն:

(Նոյն էջ 349).

41

Հ. Ալիշան բնիկ և օտար կրթարաններու մասին սա գեղեցիկ գաղափարը յայտնած է.

Օտար վարժապետք թէ շատ՝ խնամակալ եւեթ են աշակերտացն, իսկ ազգայինն հայր և դայեակ:

Եւ առաջ տանելով իր գրութիւնը կ'ըսէ. « Նոքա ձեռամբ՝ սա սրտիւն ջամբէ. նոքա բազում այն է զի վարձկանք են ըստ Տեառն բանի, իսկ սա հովիւ ճշմարիտ՝ որ ոչ խնայէ յանձն վասն հօտին սիրելոյ ... »:

(Բազմալեզ 1846 էջ 345).

42

Հ. Ալիշան կրօնական ոգեւորութեամբ բռնկած, երբ նկատողութեան կ'առնէ համալսարանական ինչ ինչ սկզբունքները որ հոգեկան կործանում կը պատճառեն, կը զգուշացընէ հայ աշակերտները.

Փախերուք հայրենիք իմ, փախերուք մանկունք թորգոմայ յայդպիսեաց ուսուցչաց, զի մի վարձ աշակերտութեան ձերոյ հոգիք ձեր լինիցին:

Նախ քան այս յորդորը՝ կը պարզէ համալսարանի ազդեցութիւնը. հայրենասէր է Հ. Ալիշան, սակայն հայ կրօնքը և հոգեկան սկզբունքը քանի որ համալսարանի մէջ վտանգի ենթարկուելիք կը համարի, շատ երկիւղածութեամբ կը զգուշացընէ: Ահա իր անձնական ըմբռնումը. իր գրութիւնը իր գաղափարներուն թարգմանը թող ըլլայ. «Մի ծանր թուեցին ձեզ բանքս թէպէտ և ահաւորք. օրինակք առաջի կան մեր յԵւրոպա՝ որում ի գովելիսն ջանամք նմանել. քաջ իսկ քննեցուք զնա, զի մի գայթակղութեան մեզ եղեալ քար՝ փոխանակ շի-

նութեան առ նույաւ գթիցեմք : Ահա համալսարանք գերապանծք և համբակք լրացեալք վարժիւք, և յաղթանական իսկ պսակեալք . այլ երանի՛ թէ բնաւ և չէր իսկ մտեալ նոցա ընդ դպրոցին դուռն . երանի՛ թէ ընդ պարզամիտ խուժանին շփոթէին բաղդիւն այլ ոչ հոգւովքն ընդ չարախուժ դիւաց , բաժակ գեղեցիկ թուին նոքա լի ամենայն զգուանօք , քան զարտաքին երեւոյթն և զպսակսն ինչ չունելով աւելի ի բարեաց . յոր եթէ մօտ մատչիցիս , ժահք ապականեալ վարուց անարգել արբանեկութեամբ կրից՝ ընդ ուղիղսզ բաղխիցին , հոտ մահուն աստուածգիտութեան զսիրա հարկանիցէ , և ընդ մեղու օրինակաւ թոյն ամենադառն սփռիցի ... առաջք նոցա դրախտ փափկութեան և վերջք նոցին աւերածք մահու... »

(ԲագմաՎեպ 1846 էջ 957) .

Յանձնապատան գիտուններու , համալսարանականներու և վարիչներու մասին Հ. Ալիշան եռանդուն կրօնականութեամբ կը գրէ .

Ի զուր են համալսարանքդ և նախաթոռք կըրթարանաց ձերոց. սուտ պարծին փիլիսոփայքդ՝ որ լուսով բանին իւրեանց ասեն առաջնորդել մարդկութեան. երկիւղ տեառն է կարապետ մըտաց:

(Նոյճ էջ 358).

44

Վերոյիշեալ տողերը գրողը կը պատուիրէ մեր գաստիարակներուն.

Յուցէ՛ք նոցա (աշակերտաց) զճանապարհս զոր կոխեցին աշակերտք Մեսրոպայայ և Սահակայ և Ներսիսի, զորոց զաթոռն ունիք:

(Նոյճ էջ 358).

45

Հ. Ալիշան կը խրախուսէ զհայ մանկտի ուսանողները.

Քաջալերեանց արդ քաջալերեաց ուսումնավարժ մանկտի Հայաստանեայց. դոյզն և սակաւ են ժամանակք քրտանց և վաստակոց, յաւերժականք են վայելք հանգստեանն:

(Նոյճ էջ 374).

46

Հ. Ալիշան իր Ռափայէլեան վարժարանի

աւարտաւլարժ սաներուն ուղղած մէկ ճառին մէջ կը յայտնէ սա միտքը.

Անսպառ են գիտութիւնք, և մարդս միշտ համբաւ, և միշտ կարօտ և կարող յուսանել. քայլ զոր յառաջէ նա ի գիտութեան՝ խոստովանի գյետամնացութիւնն. ասպարէզ զոր կարճէ՝ նոր և ընդարձակագոյն եւս բանայ նմա. և որ յերէկն գիտուն էր ըստ ժամուն կարծեաց կամ պիտոյից՝ այսօր ընդ տգէտս դասի՝ եթէ ոչ ժողովեաց զսերկեանս գիւտ:

(Քաղաքացի 1848 էջ 166).

47

Հ. Ալիշան իր աշակերտաց կը յիշեցընէ որ ինչպէս ուսանողք, այսպէս և ուսուցիչք կրնան թերանալ. երկու կողմանէ պէտք է ներողամտութիւն, և աշակերտք աւելի ներողամիտ պիտի ըլլան, վասն զի ծանր է դաստիարակին պաշտօնը.

Քան զդաստիարակաց արուեստ չիք ինչ դժընդակ և բազմազգոյչ:

Ինքը իբրև փորձ կը խօսի. « Ո՛հ, ս՛հ, զի ի փորձոյ ուսայ. որքան ամենօգուտ իր, այնքան խիթալի »:

(Նոյն էջ 166).

Կրօնականին հոգին է բարեպաշտութիւնը. հայը միշտ երկիւղած աստուածասէր եղած է. Հ. Ալիշան հայուն բարեպաշտութեան վրայ կը գուրգուրայ. այդ առաքինութենէն վեր բան չի կայ. հայրենասէր բանաստեղծը իր սաներուն կը պատուիրէ.

Բարեպաշտութիւն, ո՞ սիրելիք, բարեպաշտութիւն եւեթ. « Այս է մարդն ամենեւին »:

Սա անփոխանակելի է. ասոր՝ եթէ հարկ ըլլայ, Հ. Ալիշան կը պատուիրէ որ զոհներն իսկ սիրելի Հայաստանը. կ'ըսէ աշակերտներուն որ բարեպաշտութիւնը — « Սա լիցի և ձեզ գլուխ ըղձալեաց, ընդ որում ոչ փոխանակես ջիք և ոչ մի ինչ. այլ, ո՞հ, և զհայրենիս անգամ, եթէ հարկ ինչ այնպէս լինէր ապախտ աննել ի գիւտ սորա, ես ինքն փութացուցանէի զձեզ զոհել և զհայրենիս. ես ինքն համարձակեալ կորզէի և տայի ձեզ զՂահսն եթերականս՝ հուր հարուլ խանձել զՀայաստան և ծխով նորին որպէս զհրեշտակն գեղէօփեան վերանալ ի յերկինս »:

(Նոյ՞ Էջ 183).

49

Հ. Ալիշան պարզ և ժողովրդական բացատրութիւններով ապացուցած է, որ

Օտարի կրթութիւնն կամ քիչ կամ ոչինչ կը յաջողի, կամ կրթուողն իր ազգային ոգին կը կորսընցընէ:

(Բագմ. 1849 էջ 34).

50

Ազգային կրթութիւնը՝ ազգասիրութեան հմայքը կը ներշնչէ հայ պատանիներուն.

Լաւ դաստիարակութիւնը կ'իմացընէ մարդուս՝ որ ինքը միայն իրեն համար, կամ միայն իր ընտանեացը համար չէ երկրիս վրայ. աւելի մեծ ընտանիք մ'ալ ունի որ է Ազգը:

(Բագմ. 1849. էջ 129).

51

Կրօնքը, հաւատքի տարաձայնութիւնները ներքին ահռելի կոիւններու և երկպառակութեանց պատճառ եղած են: Հ. Ալիշան կը յորդորէ.

Չանանք որ ամէնքս ալ միակրօն ըլլանք ուղութեամբ, բայց քանի որ փափագնիս չէ յա-

Ղողած՝ նախ մէջերնէս ատելութիւնը վերցընենք:
(Բագ. 1849 էջ 132).

52

Մինչդեռ չի կար տպագրական այն մո-
զական դիւրութիւնները, մենք Հայքս գրա-
կան մեծ խանդավառութեամբ ճոխացուցեր
ենք Հայ մատենագրութիւնը. թանգարաննե-
րու մէջ այժմ դիզած ենք նախնեաց գրչա-
գիրները, որոնք վկայ են մեր քրտնաջան
գրագէտներու բեղմնաւոր գործունէութեան:
Հայ միտք ու լեզուն կարծես երկինք օրհ-
նած է. և այսպէս կ'երգէ Նահապետ.

ՅԱտուծոյ ատեր ըզլեզուն ու զգիր,
Թարգմաներ յամեն ազգէ գիրք ընտիր.
Ճարպիկ տղայք ղըրկել ի Ստըմպօլ, յԱթէնք.
Հայն հոռոմ լեզուվ յաղթել է զՀելլէնք.
Շատ գըրքունք գըրեր մեր հարքն ու մագղաթ
Ձէտ ցորեն դիգել քանց բարձր Արարատ:
(Հայրուհի էջ 273).

53

Մեր կրօնքին, մեր հաւատքին համար
կ'ըսէ Նահապետ.

Հայոց հաւատս է փրկչին հաւատ,
Յառաքելոց բերած նախընծայ,
Լուսաւորիչըն տընկեց հաստատ
Ուր մեր արիւնքս ոռոգեն ըզնայ:

(ՆՊՁ Էջ 353-4).

54

Անաստուածներ հազուագիւտ են և աստուածասէրներ շատեր, ու ամէն ազգ ըստ իր վարդապետութեան կը դաւանի իր Աստուածը, իր բարութեան աղբիւրը. սակայն մարդկային բարքը լուրջ քննութեան աննելով, կը տեսնենք որ աստուածապաշտներու միջեւ պէտք է խտրութիւն գնել. շատերուն գործը չի համապատասխաներ իր հոգեկան սկզբունքներուն. շատերը ըստ աստուածաբան ճշմարտութեան

Խոստանան գիտել զԱստուած, և գործովք իւրեանց ուրացեալ են ի նմանէ:

(ԵՊԻԿ Էջ 110).

55

Հոգեբանական և աստուածաբանական խնդրոց մէջ, քմածին բաջաղանքներու հա-

մար հոգեբաններն և աստուածաբանները Մարկիոնի սեփհական Եզնիկի սա խօսքը կրնան գործածել.

Թողեալ զճմարտութիւն հոգւոյն և նստի առ ասպելս կարկատէ:

(Նոյն էջ 253).

56

Եզնիկ կրօնական սա խրատները կու տայ.

Աստուածասէրն յիւր կամացն որպէս ի թըշնամոյ զգուշանայ:

(Նոյն էջ 299).

57

Կրօնաւոր մարմնասէր՝ խոզի նման է, ի ծովացեալ մեղացն հեղձնու:

(Նոյն էջ 300).

Արտասուս լուացումն է մեղաց, և հոգւոց հանելն ապաշխարութիւն:

(Նոյն էջ 300).

Եւ զոր Աստուած խնդրէ զայն ոչ ունիմք, զսէր, զխոնարհութիւն. չրթամբք սիրեմք զԱստուած, և ի զուր աշխատիմք:

(Նոյն էջ 301).

Մանուկ կրօնաւոր, որ ոչ էառ ոտս ծերոց,
անջան որս է սատանայի:

(Նոյն էջ 302).

Մանկագոյն կրօնաւորի մի ասեր զծածուկսն
քո, զի մահ է նորա:

(Նոյն էջ 302).

Մի սիրեր գյազուրդ կերակրոց կամ զըմպե-
լեաց. ապա թէ ոչ՝ զմարմինդ քաղաք պողոնկու-
թեան շինես և ամրոց սատանայի:

(Նոյն էջ 303).

Գինի զբազմութիւն ախտից զարթուցանէ, և
զերկիզն Աստուծոյ հալածէ:

(Նոյն էջ 303).

Մի թիւնաթափ լինիր յեղբայրն խրատու
պատճառաւ:

(Նոյն էջ 303).

Զվէրն՝ կակուղ դեզն բժշկէ, և զախտս՝ բա-
րեգործութիւնն:

(Նոյն էջ 303).

Կրօնաւոր պճնող ասպնջական է դիւաց:

(Նոյն էջ 303).

Որ մարմնական ընչից ցանկայ պողոնկութիւն
է:

(Նոյն էջ 304).

58

Պատմիչները գրած ու նկարագրած են բարելոնական շեղուաց խառնակութիւնը, աշտարակի կանգնումը և խորտակումը աստուածասատ: Ագաթանգեղոս նկարելով զայն սա հոգեպաաում ճարտասանութիւնը կ'ընէ, թէ.

Փոխանակ բարձրաբերձ և վաղաւեր աշտարակին՝ խաչն ճշմարտութեան կանգնեցաւ. որոյ զօրութիւնն մշտնջենական է:

(Ագաթանգեղոս 432).

59

Մեր սկզբունքները, մեր գիտութիւնը առանց խոր արմատի կարող չեն կեանք ունենալ, քննադատական լուրջ, և ոյժգին հարուածով ջախջախուելու մտանգի մէջ են աւին թեթեւ գիտութիւն և զազափար: Առակախօս Մխիթարը՝ մեզի աւանդած է հետագայ խելացի օրինակը.

Խոհեմ ոք եհարց զծառս, եթէ զի՞նչ են պատճառք՝ զի որքան բարձրանայք, այնքան արմատս ի խոր ձգէք. և նոքա ասեն. Խոհական գոլով

զի՛արդ ոչ գիտես՝ եթէ ոչ կարէաք այսքան ոստ
բառնալ և ընդդիմանալ հողմոց բռնութեան ,
եթէ ոչ զարմատս ի խոր՝ և բազմոստս առնէաք .
տեսանես զեղբարսն մեր զհաճարի և զփիճի, զի
ոչ են բազմոսաք, և ոչ ընդդիմանալ հողմոց կա-
րեն, ի խոր արմատս ոչ ունելովք :

(Մխիթ. Գոշ. Առակք 25) .

60

Մեր ազգին անուսումնասիրութիւնը կա-
րելի է խնդրոյ նիւթ ըլլալ, սակայն պատ-
մական վկայութիւններ զայն զժբազդաբար
կը հաստատեն . ահա մեր պատմահայրն կը
զրէ .

Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ՝ և առ հինսն
հայաստանեայց լեալ անսիրելութիւն իմաստու-
թեան և երգարանաց բանաւորաց :

(Խորեն. Պատմութ. էջ 21) .

61

Լաւ դաստիարակը կը սիրէ աշակերտնե-
րու ընտրութիւն . արհեստի յարմարը՝ ար-
հեստի, ուսմանը՝ ուսման կը յատկացնէ . այս
կը պահանջէ բարձրագոյն կրթարանին լուրջ
սկզբունքը . մեր նախնիք առաջին անգամ

որ հայկական տառերով սկսան ուսումներ աւանդել, սոգէտը գիտուն աշակերտէն զատեցին. ուսմանց յարմար, ընդունակ աշակերտներով բացին վարժարանը: Կը գրէ Խօրենացին Մովսէս. « եկեալ Մեսրոպայ, և բերեալ զնշանագիր մերոյ շեզուիս, և հրամանաւ Վրամշապհոյ և մեծին Սահակայ

Ժողովեալ մանկունս ընտրեալս, ուշեզս և քաշասունս, փափկաձայնս և երկարոգիս, և դըպրոցս կարգեաց յամենայն գաւառս:

(Նոյն էջ 499).

62

Գրքերու թշնամին ալ դժբաղդարար դարձեալ մեր ձեռքերն եղած են: Ս. Գ. Լուսաւորիչ կրօնական սկզբունքով հրատուր՝ կ'այրէ մեհենական գրքերը. յոյն գրքերը Հայաստանի մէջ լոյս կը տարածէին. յունատեաց Մերուժանը զանոնք մոխիր կը դարձնէ.

Ի Մերուժանայ այրեալ լինէին ընդհանուր աշխարհիս յոյն գիրք:

(Նոյն էջ 500).

63

Գրոց գիւտէն առաջ, դպրութեան կարեւոր լեզուն յունարէնն էր. ինչպէս հայերէնը այժմ, այնպէս ալ յունարէնը հին ատեն կը խաբանուէր մեր ոսոխներու բռնութեամբ : Պարսիկներն էին թշնամին. նպատակը դիւանագիտական էր. կը վկայէ պատմագիրը թէ.

Չտային պարսիկ վերակացուքն յոյն ուսանել
 դպրութիւն ումէք յիւրեանց մասինն, այլ միայն
 ասորի :

(ՆՊԵ էջ 501).

64

Պատմութիւնը իբրեւ տիպար կրթիչ և դաստիարակ, մեզի կու տայ Մեսրոպը. որ վարձկան վարժապետի մը պէս չէր աշխատեր.

Ոչ որպէս արուեստ ուսուցանէր, այլ իբրեւ
 զհոգի առաքելաբար աշակերտելոցն տայր :

(ՆՊԵ էջ 518).

65

Երբ ուսման լոյսը տառերու գիւտով կը լուսաւորէ Հայաստանը . ուսման նախանձը կը վառի ամէն ուսումնատենչ սրտերու մէջ : Սուրբ է այդ նախանձը . ոմանք փութով Բիւզանդիոն կ'երթան .

Նախանձաւոր բարեաց եղեալ ուսմանց :

66

Ուրիշներ ալ ուսման նախանձով ճամբայ կ'իջնեն , բայց նպատակնին հետաքրքրական ուղեւորութիւնն է . Սահակ և Մեսրոպ զանոնք , որ է ըսել Յովհան և Արձան կանխաւ ուսման համար ճամբայ կը հանեն , բայց անոնք ըստ Խորենացիին ,

Յուլաբար ուղեւորեալ , և ծուլաբար դեգերեալք պատաղեցան ի կեսարիայ :

Նման ուսանողներ Եւրոպայի մէջ այժմ եւս անպակաս չեն :

(Խոր. Պատ. 520-1) .

67

Երբ Խորենացիին ուսուցիչները կը վախ-

ճանին, Պատմահայրն, ըմբռնելով ուսմունքը յարգող և ուսման յորդորող վարժապետներուն և առաջնորդներուն թանկագին նշանակութիւնը, կ'ափսոսայ.

Ո՞վ այսուհետեւ զմերս յարգեսցէ զուսումն. ո՞վ ուրախացի ընդ առաջադիմութիւն աշակերտիս:

(Նոյն էջ 550).

68

Հայաստանի ողբալի կացութեան հետ ողբալի են և վարժարանները. խորենացին այդ առթիւ կը գրէ.

Աշակերտք հեղք առ ուսումն և փոյթ առ ի վարդապետել, որք նախ քան զտեսութիւնն աստուածաբանք:

(Նոյն էջ 553).

69

Մտքին գործիքներն գրքերն են, սակայն ամէն միտք հաւասարապէս այդ զէնքերով մտաւորական հրաշագործութիւն չի կրնար ընել. տաղանդ, յիշողութիւն մեծ դեր կը

խաղան . այս պարզ ճշմարտութեան կարող ենք իբր անակ գործածել սա սովորական առածը .

Բեր զայն աջն , որ բռնէ զայս խաչս :

Այս է պատմութիւնը . կը գրէ անակախօսն վարդան . « Իշխանի միոյ որդին մեռաւ . և բերին զխաչն ի վերայ սպասաւորք խաչին . և յարեաւ որդի իշխանին . զի էին ընտիրք սպասաւորքն այնորիկ : Եւ եղեւ զի այլ ումեմն իշխանի որդի մեռաւ . և բերին զնոյն խաչն ի վերայ . և ոչ յարեաւ : Եւ աղաղակէր հայր մանկանն և ասէր , թէ խաչս այն խաչն է և աստուած այն աստուած է . զիմորդ ոչ յարեաւ մեռեալս : Եւ հրեշտակն երեւեալ ասաց , թէ խաչս այն է և աստուած այն է . բեր զայն աջն , որ բռնէ զայս խաչս » :

(Ժողով . Առակ . վարդ . էջ 213) .

70

Ստուգածային , հոգեբանական և իմաստասիրական խնդրոց համար , ունինք ազգային մատենագրութիւն մը , ուսկից հոգեկան

ինչիրնեքը կարող են օգտուիլ, երբ հարկ ըլ-
լայ զանոնք պաշտպանել կամ ջատագուլիլ:
Եզնիկ իր գիրքը կը սկսի.

Յորժամ զաներեւութէն և զնորին զմշտնջենա-
ւոր զօրութենէն ճառիցէ ոք, քանզի մարմնաւոր
լեալ է, պարտի զմիտս յստակել և զխորհուրդս
սրբել . . .

(Եզնիկ էջ 5).

71

Մեր պատմութիւնը թէեւ ունի անմիա-
բանութեան, աիրանենգ գործերու տխուր ե-
ղերեբդական էջեր, ունի պառակտումէ և
նեբքին թշնամութիւններէ ծագած ահաւոր
ազգակործան հարուածներու ողբերգական
աւերումներ, սակայն ճշմարիտ է նոյն-
պէս, որ ասիական ազգաց մէջ աւելի ըն-
դունակ եղած ենք բարեկարգութեանց և բա-
րեշրջումի ու սիրած ենք ինչ որ լոյս է և յա-
ռաջպիմութիւն. սիրած ենք իրաւունքը, և
ատած ապօրէն վարչութիւնը: Սահակ հայ-
րապետի մահուընէ վերջը, այլ եւս մեր
երկրի կրօնական ու քաղաքական ընթացքը
շատ սրտաճմլիկ շրջաններէն անցնելով,

Հայրենիքի բարոյական կործանումը ակնյայտնի կ'ըլլայ: Պարսից Յազկերտ թագաւորի վեցերորդ տարին, Շահապիւլանի ժողովը կը գումարուի, ուր մեր նախնիք, լրջախոհ եկեղեցականք և զօրականք միաբանած, կը գնեն « Սահմանք և կանոնք միաբանութեամբ աւագ Հայոց . ի հինգերորդ ամի վախճանելոյն Սահակայ »: Անոնք Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն՝ մինչեւ Սահակ Պարթեւեղած ծանօթ կարգ ու կանոնը կը հաստատեն. և միաբերան կը փափաքին որ « Առաքելական կանոնն և Նիկիականն հաստատուն կացցէ, և մենք հնազանդեալք եմք . և որ ինչ պիտոյ է ի նոսա ի լրութիւն, և մանաւանդ ի մէջ տանս թորգոմայ և կողմանց արեւելեայցս՝ հաստատեսցուք . . . » ամէն կարդ ու կանոն երբ կը հաստատուի ու կը կարդացուի, զօրքերը, զօրագլուխները, և իշխանները միաբերան կը կոչեն.

Այո, այո. կարգք և օրէնք այդ կացեն, ինչ որ վասն մեր օգտի ի փրկութիւն հոգւոց և մարմնոց մերոց:

Ու այս միաբերան համերաշխ օրինասի-

րութիւնը մեր մէջ գեղեցիկ առակ կրնայ
մնալ:

(Հայաստանում Բ, էջ 159).

72

Մեր ազգին կրօնականութիւնը, յատուկ
անկեղծ վեհութեամբ միշտ դիւցազնական
երեւցած է: Կոապաշտ հայը արիւն թափած
է իր Աշտիշատի աստուածներուն համար.
Քրիստոնեայ հայը արիւնով ողողեր է հայ-
րենի՝ դաշտերը իր Քրիստոսին համար: Ա-
ւարայրի պատերազմէն վերջը, տարօրինակ-
օրէն կը ջլատուին հայկական ջղերն. սա-
կայն հայը լքեալ չէ՛, ախուր չէ՛, անխոր-
տակելի յուսով կ'ապրի և ուրախ է: Իրեն
սրտին մէջ կը տիրէ երկնային անպատում
մխիթարանք. Եղիշէ՛ անաէր և կործանուած
հաւատացեալ ամբոխին համար կ'ըսէ.

Ամենայն մարդ յանձն իւր եկեղեցի էր, նոյն
ինքն քահանայ. մարմինք իւրաքանչիւր սուրբ
սեղան, և ոգիք նոցունց՝ պատարագ ընդունելի:

Ինչո՞ւ այսպէս. « Քանզի ոչ ոք ի նոցանէ ողբայր յուսահատութեամբ զանկեալսն ի սրոյ, և ոչ ոք հեծեծելով հառաչէր ի վերայ մերձաւոր սիրելեաց իւրոց: Խնդութեամբ ընկալան զյափշտակութիւն ընչից բազմաց. » Հայեր են ասոնք հայրենի կրօնքի եռանդուն նախանձախնդիր. որոնք՝ « Թողին այնուհետեւ իւրաքանչիւր զգեօղս և զաւանս և զագարակս. ելին հարսունք յառագաստից և փեայք ի սենեկաց, անկան ծերք յաթոռոց և տղայք ի գրկաց. երթային երիտասարդք և կուսանք և ամենայն բազմութիւն արանց և կանանց, հասեալ ունէին զամուրս անապատին և զանխար տեղիս բազում լերանց ». պատմիչը կը յաւելու.

Լաւ համարէին զգազանաբար բնակութիւնն՝ աստուածպաշտութեամբ ի քարանձաւս կելոյ, քան ուրացութեամբ փափկանալ յիւրաքանչիւր շինուածս:

(Երեմ. էջ 219-20).

Այս է ճշգրիտ պատկերը հայութեան բնադրողմ կրօնականութեան. պատկեր մը, որ ամէն դարերու մէջ անջնջելի մնացած է:

73

Մտաւորական լոյսի և յառաջագիմուծեան պապակող Անանիա Շիրակացին՝ ըսած է.

Ի Հայս ոչ գտի մարդ՝ որ գիտակ էր իմաստասիրութեան, և ոչ գիրք արուեստից ուրեք գտի յաշխարհիս:

(Հայագատում Բ. էջ 232).

Որով կը դիմէ Յունաստան: Այն վաղեմի ժամանակներէն ի վեր Հայաստանի այդ տխուր դրութիւնը՝ բարւոքումն չունեցաւ՝ այն ամեն տաղանդաւոր ուսումնասէր հայերուն համար, որ մայրենի երկրէն արտասահման կը դիմեն և հետամուտ կ'ըլլան բարձր գիտութեանց:

74

Նոյն վարդապետը ոչ միայն գիտութեամբ կ'ուզէ ճոխանալ, այլ իր մտքի՝ լուսով կ'ուզէ լուսաւորել նա և հայրենի մանկտին. կը գրէ. « ես տրուպս ի հայաստանեայց, ուսայ ի նմանէ (Տրապիզոնի Տիւքիկոս հմուտէն) հզօր արհեստս զայս, (չափաբերութիւն) որ թագաւորաց է ցանկալի, և բերի յաշխարհն

մեր, առանց ուրուք ձեռնտու լինելով» : Սակայն Հայաստանի մէջ գիտութեան սէր, կրակ չի գտներ.

Ոչ ոք եղել չնորհակալ և մեծարող իմոյ աշխատութեանս. և ոչ սիրեն Հայքս զիմաստ գիտութեան, այլ ծոյլք են և ձանձրացողք :

Յօդս զրպարտութիւն մը չէ այս : Անանիա Շիրակացին առաջ տանելով իր խօսքը կ'ըսէ . « Ձի իբրեւ եկի ի հայս, բազումք եկին առ իո ի յուսումն, և սուղ ինչ խելամտեալ՝ ոչ մնացին կատարման արուեստին . թողին զիս և մեկուսացան, և սկսան ուսուցանել զոր ոչն զիտէին և ոչ էին հասու » . և այդ իմաստակ գիտուններուն համար կ'ըսէ նաեւ

Կեղծաւորք և սնափառք, ցուցանել կերպարանս գիտութեան . և կոչիլ ի մարդկանէ Ռաբբի :

(Հայագատումս Բ. էջ 233).

75

Հայ եկեղեցին ազգային տանջանքներով շատ կրեր ու սուժեր է . ու երբ հայ հոգին վերակենդանացած շունչ քաշեր է ,

**եկեղեցին ալ իրեն հետ պայծառացեր է .
Սոփերքի մէջ Ներսէս Կլայեցւոյ կենսագրու-
թենէն այս տողերը վկայ են մեր խօսքին .**

Լուսաւոր կարգ եկեղեցւոյ ի սուրբ լուսաւոր-
չացն հաստատեալ՝ յանիշխանութենէ ազգիս մե-
րոյ բարձեալ, և խաւարաւ մոռացութեանն նսե-
մացեալ խրթնատենակ անզարդութեամբ :

(Սոփերք ԺԴ. էջ 37) .

76

**Հոգեշնորհ տաղանդաւոր քահանայից յար-
մար է Շնորհալի Ս. Ներսէսին սեփհական-
սա տողերը .**

Լցեալ անթերի լրմամբ շնորհաց Հոգւոյն Սըր-
բոյ, իբրեւ զծով համատարած ինքն առ ինքեան
ծփայր միշտ :

(Նոյք էջ 41) .

77

**Ուսման և գիտութեան նուիրուած , հա-
զուագիւտ անխոնջ պարապողներուն համար ,
կրնայ ըսուիլ Շնորհալւոյն սեփհական սա-
բացատրութիւնը .**

Յարածամ մեկան և քարտէս պատրաստական
լինէր մերձ նմա առ ի գրել:

(Նոյն էջ 42).

78

Ժողովրդասէր գրագէտը շատ անգամ կը
զոհէ իր իմաստութեան մէկ մասը: Միւ-
թար Հերացի անտարակոյս կարող էր պերճ
գրաբարով մը գրել իր բժշկարանը, սակայն
այնպէս չընէր. կը գրէ յառաջաբանին մէջ.

Եւ արարի զսա գեղջուկ և արձակ բարբառով,
զի դիւրահաս լիցի ամենայն ընթերցողաց:

(Միւր. Հեր. Չերմանց գիրք).

79

Գիրք մը որ ամենուն կրնայ օգտակար
ըլլալ, անոր ճակատը արձանագրելու է Միւ-
թար Գոշի գատաստանագրի սա հիանալի
բացատրութիւնը. մէկը չի պարսաւէ — կ'ըսէ
— ըսածներս.

Չի եթէ ախմար ոք իցէ՝ ուսցի, և եթէ ամե,
նակատար իմաստուն՝ զթերին լցցէ:

(Հայպատում Բ. էջ 406).

80

Դատապարտուած է մեր ազգային անու-
սուամնասիրութիւնը. Աբովեան կը գրէ.

Ում հետ էլ որ խօսում էի, էն էին թանխայ
տալիս՝ թէ մեր ազգը ուսումնասէր չի, կարդա-
լը նրա համար գին չունի, բայց ես տեսնում
էի, որ էս մեր կարդալ չի սիրող ազգը Ռոպէն-
սոնի պատմութիւնը, Պղնձէ քաղաքի յիմար
գիրքը ձեռնէձեռ էր ման ածում:

(Վերջ Հայաստանի էջ 7-8).

Ուրեմն այս խօսքերէն պէտք է հետեւի
որ մեր ազգը ուսումնասէր է բայց ընթեր-
ցումի ընտրութիւնը պակաս է:

81

Աբովեան եւս կը խոստովանի՝ մեզի հա-
մար առակ եղած սա ճշմարտութիւնը թէ.

Մէկ ազգի պահողն էլ շեղուն ա ու հաւատար,
թէ սրանց էլ կորցնենք, վայն էկել ա մեր օրին:

(Նոյն էջ 9).

82

Տաղանքները երբ խանդավառօրէն նուի-
րուած են ուսման և գրքի, անզսպելի է ա-

Հայ Միւրք

4

նոնց այդ մտաւորական արշաւը: Աբովեան ընդ երկար կը սողորուի գիտութեան և գրական արտադրութեան բուն փափագովը. բարեկամ մը կը սքանչանայ անոր տաղանդին, վիպասանը կը քաջալերուի և շուտով գրիչը առած՝ այն շատ սիրուած հոշակաւոր վէպը կը շարադրէ. Հայաստանը հրեշտակի պէս իր առջեւը կանգնած, իրեն « թեւ էր տալիս » ։ ա՛լ աշխարհքը մոռցած, անձնատուր կ'ըլլայ իր սիրած գրչին .

Գիշերվան մինչեւ սհաթի հինգը ո՛չ հացի մտիկ արի, ո՛չ չայի, չիբուխն էր իմ կերակուրը, գրիչը իմ հացը:

(Վէրք Հայաստանի էջ 9) .

Տնեցւոց խնդրանքին անունկնդիր՝ անընդհատ կը գրէ:

83

Աբովեան ամբողջ գիտութեամբը՝ իր ազգին նուիրուած է. կը գրէ.

Թող ինձ այսուհետեւ տգէտ կանչեն. լեզուս բաց ա էլէլ՝ իմ ընտիր, ազիզ, իմ սրտի սիրեկան ազգ: Թող՝ տրամաբանութիւն գիտցողը իրան

համքեարի համար գրի, ես, քո կորած, շվարած
որդին՝ քեզ համար:

(Նոյն էջ 10).

84

Իր կարծիքով մենք նախ պէտք ենք զար-
գանալ, յետոյ ժամանակին՝ կարելի է մտքի
դժուարամարս գիտութիւններ ալ ներկայացը-
նել. «Երբ որ կմեծանամ, խրթին լեզուով էլ
կխօսանք»: Սակայն առ այժմ կ'աղաչէ.

Թաք ըլի դու, դու իմ պատուական ազգ՝ քո
որդու արածը՝ քո որդու խակ լեզուն սիրես,
ընդունիս, ինչպէս հէրը իր մանուկի կմկմալն,
որ աշխարքի հետ չի փոխել:

(Նոյն էջ 11).

85

Արարչին բարութիւնը, հրաշագործութիւն-
ները Արովեանին բերնէն կը լսեն սա հիա-
ցումի օրհնենքը.

Ախ՛ ո՞վ ես դու՛ ո՞վ՛ եարաղանիդ զուբբան՛
Աստուած՛ որ էսքան բարիքը ստեղծել ես մեզ
համար:

(Նոյն էջ 18).

86

**Մեր ազգը իր հաւատքով կը պարծի. կը
գրէ Աբովեան.**

Էլի Աստուած օրհնի մեր հողը, մեր ջուրը,
Էլի թէ հոգի կայ, հաւատ մեզանում ա:
(Նոյն էջ 82).

87

**Հայը իր հաւատքը մարտիրոսութեամբ
գնեց, և հալածանքով պահպանեց.**

Ազատութիւն, թագաւորութիւն, իշխանու-
թիւն, մեծութիւն, բոլոր, բոլոր կորցրեց, իր
հաւատին մատաղ տվեց:

Եւ « աղքատութիւն, նսքարութիւն, գե-
րութիւն, զարիբութիւն, տանջանք, չարչա-
րանք, սով, մահ յանձն առաւ, որ իր սուրբ
եկեղեցին, իր լիս, լուսաւորչական օրէնքը՝
ամուր հաստատ ու անխախտ պահի: Է՛ս ա
հսկայութիւն... »:

(Նոյն էջ 89-90).

88

Եւ քնքշօրէն կը բացագանչէ.

Ախ՛ լեզուն, լեզուն, լեզուն որ չըլի, մարդ
ընչի՞ նման կըլի: Մէկ ազգի պահողը, իրար հետ
միացնողը լեզուն է ու հաւատը:

(Նոյ՞՞ էջ 91).

Լեզուդ փոխիր, հաւատդ ուրացիր. էլ ինչով
կարես ասել, թէ՛ որ ազգիցն ես:

Լաւ կը գրէ այլ միեւնոյն վիպասանը.
« Ինչ քաղցր, սլառուական կերակուր էլ
տաս երեխին, էլի իր մօր կաթը նրա հա-
մար շաքարից էլ ա անուշ, մեղրից էլ »:

(Նոյ՞՞ էջ 91).

89

Ու հայ երիտասարդաց կ'ուղղէ իր գործ-
վալի աղաչանքը.

Ձեզ եմ ասում՝ ձեզ Հայոց նորահաս երիտա-
սարդք՝ ձեր անումին մեռնիմ. ձեր արեւին ղուր-
բան, տասը լեզու սովորեցէք, ձեր լեզուն, ձեր
հաւատը դայիմ բռնեցէք:

Եւ կը շարունակէ. « Մէկ դարդակ լե-
զուն ինչ ա, որ մարդ չկարենայ սովորել:
Բաս չէ՞ք ուզիլ, որ դուք էլ գրքեր գրէք,
ազգի միջումն անուն թողաք, ձեր գրքերն
էլ օտար ազգեր թարգմանեն, ձեր անունը

յաւիտեանս յաւիտենից մնայ անմահ: Ինչ կ'ուզէ Ֆրանցուզերէն, նեմեցերէն գիտենանք, մենք չենք կարող էնպէս բան գրել, որ նրանց միջումն անուն ունենայ, չունքի նրանց միտքն, նրանց սիրտն ուրիշ ա, մերն ուրիշ... Աստուած կեանք տայ էն ծնողացը՝ որի սրբիքը ինձ մօտ են: Նրանց առաջին խնդիրն միշտ էն ա էլել, որ նրանց սրբիքը հայերէն լաւ գիտէան: Գերեզմանն էլ որ մտնիմ, նրանց էս սուրբ խօսքը մտքիցս չի գնալ»:

(Նոյն էջ 93).

90

Հայը իր հաւատքին կուռ, սրտապինդ է, անխախտ. այսպէս եղած է հին հայութիւնը և նորը որ կը ներշնչէ նախնեաց կրօնական անտեղիտալի հոգին. այսպիսիներուն համար թերեհաւատութեան ամէն պատրանք ծաղր ու ծիծաղ են: Աբովեան կը գրէ.

Իր հաւատին պինդ մարդի գլխին քար էլ առայ, հէնց կիմանայ, թէ դափ (տէֆ) ու զուռնայ ես ածում:

(Նոյն էջ 103).

91

Նոյն վիպասանը դարձեալ հայ հաւատա-
ցեալին համար կը գրէ.

Հայ ազգը ոչ թրից ա վախէնում, ոչ թվան-
քից, ոչ թօփից: Կրակն ես քցում՝ էլի իր հա-
ւատն ա պաշտում, ծառին ես կախ անում, միսը
պոկում, բերանը տալիս՝ էլի իր խաչն ա պաշ-
տում, իր Քրիստոսի անունը տալիս:

Ու այլազգին կը զարմանայ Ս. Խաչի զօ-
րութեան վրայ. « Էս մէկ կտոր փէյն ի՞նչ
ա ախր, որ սրանք էսպէս ապաւինել են .
որդին ես քաշում՝ ինքն ա հետը կրակն
ընկնում, հօրն ես բռնում՝ որդին ա գլուխը
մահի տալիս »:

(Նոյն էջ 188-89).

92

Ո՛րքան նախանձելի է երբ ազգութիւն մը
մտքով և հոգևով համերաշխ, միաբան կ'ա-
պրի, միասին կը գործէ. հայը իր նահա-
պետական պարերու առեն վայելած է այդ
երանութիւնը. քերթողն Բագրատունի կ'եր-
գէ.

Ո՛վ դարուն երանութեան, ուր միախոհ միտք
ընդ սըրտից

Միաբան կային սերտիւ ակն յանդիման սուրբ
արարչին

Սեռն սիրոյ հաւատոց մատուցանել աննենգ
պաշտօն:

(Հայկ դիւցազն 484).

93

Մատաղ հասակէն պէտք է պողպատել
դեռափթիթ մտքերը. Մխիթար Աբբան կը
գրէ. « Որպէս եթէ դարբի՛ն զերկաթն հրա-
ցեալ ոչ կոանեսցէ առժամայն՝ պաղի և ոչ
կոփի, այսպէս,

Եթէ համբակ ոչ վաղ զուսմամբ բերցի՛ բթա-
նայ:

(Հատք էջ 84).

94

Գիտուն մնալու համար, գիտութենէն եր-
բէք պէտք չէ հեռանալ: Մխիթար Աբբա-
հայր կը գրէ.

Որպէս միով բախմամբ կռանի՛ ոչ կակղի եր-
կաթ, այսպէս և յուսման ստէպ դարձ պիտի:

(Նոյն էջ 84).

95

Ազգն իսկ միարեբան կը խոսասուլանի Մխիթարեան մամուլի վերակենդանացուցիչ նպատակը և Մխիթար Աբրահայր յայտ յայտնի քարոզած է, որ այդ նպատակը չէ եղած շահասիրութիւն, այլ ազգասիրութիւն.

Մէք տպագրեցաք և տպագրեսցուք գրեանս, ոչ ի շահ դրամոց, այլ յօգուտ ազգին:

(Նոյն էջ 135).

96

Գործունէութիւնը և գործին գիտութիւնը իրարու հետ սերտ յարաբերութիւն ունին. մէկը որ դեռ չէ սկսած գործել, բայց այդ գործին ծանօթ է, պէտք չէ արհամարհել աւոր գիտութիւնը: Հայաստանցիք կ'ըսեն.

Թի որ (թէ որ) ցորենն (ցորենի հաց) չ'կերեր ենք,

յերդի (յարդ) մէջ պարկեր ինք:

Ըստ « Ազգագրական հանպէս » ի կը մեկնուի. « Յոյց տալ թէ Թրչափ գործ մը ըրած չ'ենք, բայց ծանօթութիւն ունինք վրան »:

(Ազգ. Հանգիս Գիրք VII. VIII. 1901 էջ 465).

Սրուանձանեանցի համով հոտով գրիչը՝ իր « Թորոս Աղբար » գրքին մէջ տեղագրելով Մարտուան քաղաքը, կը յիշատակէ տեղացի հայ ազգութեան « Պաշտպան կրօնի և ազգութեան » անունով ընկերութիւնը: Սըրբազանը գիտել կու տայ որ

Պաշտպան լինելէն աւելի՝ ես կը փափաքէի պաշտել զիտնային կրօնքն ու ազգութիւնը:

Այդ ընկերութեան նպատակն էր քաղաքակրթել և զարգացընել հայութիւնը. սակայն Սրբազանը զայն այդ գործին ձեռնհաս չի գտնելով՝ կը հեզնէ.

Խօսք մը՝ երբ խօսողն չհասկնայ, լսողին ինչպէս հասկըցընէ:

Խօսելով տեղական վարժարաններու վըրայ, կ'ողբայ անոնց միջնագարեան կոպտութիւնը. հայ աղաքները կրթելու համար կրթիչ պէտք է . . .

Իսկ վարժապետները ո՞վ կրթէր:

(Թորոս Աղբար Ա. էջ 17-21):

98

Միեւնոյն հեղինակը հայկական կրթութեան համար կ'ըսէ.

Հայոց ազգ, քեզ երկու թեւ պիտոյ է ազատութեան բարձունքը թուչելու բարձրանալու համար. վարդապետ և վարժապետ, մեծերը առաջնորդելու, մանուկները դաստիարակելու ...

(Նոյն էջ 21).

99

Կրթական յառաջադիմութիւնը ամենէն աւելի մտածութեան նիւթ պիտի ըլլայ ծնողաց. ամէն ընտանիք իր զաւակներուն կրթութեան համար համախմբուած պէտք է մտածեն հասարակաց բարեկարգ վարժարաններ հաստատելու և հաստատուն պահելու: Սրբ. Սրուանձտեանց Փոքր Ասիոյ հայկական վարժարաններու ջախջախիչ կացութիւնէն յուսահատ կ'ողբայ «ազգային յուսոյ անյոյս յարկերը» ու կը հառաչէ.

Ա՛հ, Հայեր, ա՛հ, հայրեր ու մայրեր, ինչո՞ւ դուք ձեր ուրքով կը զարնէք ազգային յառաջադիմութիւնը և յետս կ'ընկրկէք:

(Նոյն էջ 52).

100

Հայ կրօնք և հաւատք հաստարմատ ուժ-
 ճացած են հայ սրտերու մէջ. փոթորիկը
 ուզած է խորտակել այդ նուիրական ծառը,
 շանթեր ուզած են կայծակնահար մոխիր
 դարձնել զայն, բայց քիչ անգամ յաջողած
 են. դիմադրողները կրօնական դիցազնու-
 թեան օրինակներ մնացած են պատմութեան
 մէջ. այդ դիւցազներէն մին կ'անմահացընէ
 Սրուանձտեանց սրբազանի հետագայ պատ-
 մութիւնը. ըստ աւանդութեան. «Կաշոցիք՝
 թրքաց բռնութենէն ազատելու համար կ'ո-
 թոշեն տաճկանալ, և կը տաճկանան. գե-
 դի քահանայն այգի կը գտնուի այս ժամուս-
 երէցկիւնը կը վազէ գոյժ տալ երիցուն, թէ,
 փութա՛, գեղացիք ամէնքը տաճկացան: Երէ-
 ցը կը դառնայ կը պատասխանէ. «Վայ,
 գարը սէն տահա կեալուոճա՛ մը սէօյլէր-
 սըն, պէն շօգտան Տաճիկ օլմուշում»:
 Խեղճ երէցկիւնը այլայլած, մազիրը փեռ-
 տելով կը թռի ժայռի մը գլուխ, ձայն
 կ'արձակէ կամրկապցուոց.

Ես մինակ մնացի Հայ. ձեր Աստուած կը սիրէք, կամարկապցիք, իմ հոգւոյն խունկ ծըխեցէք, աղօթք ու պաշտօն կատարէք:

Եւ կամրկապցւոց աչքին առջեւ զինքը կը գահավիժէ, Եփրատին հոսանաց մէջ կը սուզանի. կամրկապցիք անոր մարմինը կը հանեն կը թաղեն, ամեն տաղաւարին անոր գերեզմանը կ'օրհնուի և ամեն կիրակամտին կամրկապու մայրերը երբ տանիքը խունկ կը ծխեն, սոյն աղօթքը մրմնջելով, « Աստուած սղորմի հին ու նոր անցաւորաց, անօրէն սպանուածին, ծովն ու ցամաքը մեռածին, ճամբայ շինողին, աղբիւր բերողին, կամուրջ կապողին, քարերը իստակողին » ևն, կը յաւելուն ասել, « Աստուած սղորմի կաշոյի Երէցկին Մամային »:

(Նոյն էջ 250-1).

Կրթութեան ամենէն զօրաւոր զէնքը դաստիարակին կամ տեսչին ազնիւ ու կիրթ ճարտասանութիւնն է. մեր մէջ դժբախտաբար քաւազանը ու ֆալախան գերապաս համա-

րուած են. և Հայաստանի խորերը գեռ մոռցուած չեն այդ կոպիտ զէնքերու պաշտամունքը: Ծեծ և կշտամբանք խրատիչ և ուղղիչ կը համարուին, և ասոր համար Խարբերդի Ս. Ստեփանոս եկեղեցիին վարժարանին մէջ՝ գործածուած ֆալսխան կը կրէ սա բարոյական... արձանագրութիւնը.

Գանք և կշտամբանք վարուց ուղղութեան,
կարգեալ ի խրատ բարուց մանկութեան:

(Թորոս Աղբար Բ. էջ 76).

102

Ո՛վ որ հայութիւնը իբրեւ հայ սիրած է, ան գուրգուրացեր է անոր լեզուին, և վրէժինդիր եղած է այդ լեզուին պահպանումին ու զարգացումին. այդ հարազատ հայերէն է Սրուանձտեաց սրբազանը. սա իր «Գրոց ու բրոց»ին մէջ կը գրէ. «Այն օրուընէ, երբ մեր դպրոցներու սեմէն ներս մտաւ օտար լեզուաց ուսումը. և բաւական ուսանողներ հասան, այդ լեզուաց մէջ իրենց ունեցած յառաջգիմութեան հետ՝ նոր և կարօտալիր ճաշակ մ'ալ ունեցան այն լե-

զուներով գրուած մատենաներուն, ծանօթացան և ընտելեցան անոնց պարունակած գաղափարին և նկարագրին. սիրեցին զայն, յարմարեցան անոնց, և յետս թողին իրենց բնիկն, հայրենին ազգայինն ու ընտանին:

Կը խօսին այդ պարոններն ու օրհորդները քաջ քաջ Եւրոպական լեզու մը. իսկ հայերէնն խօսելու ժամանակը՝ կը հանգստին ու կը կանգնուին, օժանդակ կը խնդրեն ու կը կոչեն գաղղիբըն մը, ռուսերէն մը, տաճկերէն մը...

Եւ կը մեղադրեն հայերէնը... Թերի, անտաշ ըլլալն ու կը յանդգնին ըսել. «Է՛հ սա մեր Հայերէն լեզուն ո՞րքան պակաս և կրճատ է»...

(Գրոց ու Քրոց էջ 17-8).

103

Փափուկ է դաստիարակին պաշտօնը վասն զի մատաղ ու գեռ ստի սրտերու հետ է իր գործը. դաստիարակին բարքն ու գործը աշակերտին վրայ անմիջապէս կ'ազդէ, և կը սողորուի: Յարութիւն քահանայ Ալամ-դարեան կը գրէ. «Եթէ աւաղս կարդայ

Աստուածախօս Աւետարանն ի գլուխ որոյ զմի ի մարդկանէ գայթակղեցուցանէ, ապա զճորպիսի պատիժ պատուհասի յանձն իւր ձգէ՝ որ զպարականան բարոյականութեամբ ոչ միայն ի գուր գայթակղութեան խարդաւանէ զբազմութիւն քնքուշ պատանեկաց, այլ և միանգամ սպաւորեալ ի սիրտս նոցա զբիժ խեղաթիւր վարուց՝ մինչեւ ցմահ թշուառականս առնէ»։ Դաստիարակին բարոյականութիւն կը պատուիրէ և միանգամայն հայրութիւն. կը գրէ միեւնոյն բարեյիշատակ քահանայն.

Վարժապետն հայրագորով գթով սիրեսցէ զամենայն աշակերտեալսն ինքեան. զորդիս մեծատանց և աղքատաց միօրինակ խնամեսցէ զիւրաքանչիւրսն քաղցրութեամբ դաստիարակելով։

Եւ խստութեան ու քաղցրութեան մէջ, դաստիարակը պէտք է յարգել չափաւորութիւնը. Ալամլարեան կը գրէ.

Վարժապետին օրէնք են ի գով և ի պարսաւ աշակերտին զկշիռ շրջանկատ չափաւորութեան ի ձեռին ունել. ոչ յառաջնում դիպուածի ի խորխորատ յանդգնութեան մղել զնա, և ոչ յերկրորդում ի յուսակտուր լքումն։

(Պատմ. Ներսիս. Հայ. Հոգ. Դպր. էջ 98).

Հայ հաւասարը և կեանքը միշտ իր ճգնա-
 ժամի սահմնկող օրերով սոսկացեր է. հայ
 հողը արիւնով ներկուելով, երբէք չի շորնար
 հայրենիքի հաստարմատ կոճղը. միայն, եթէ
 քաջ ենք պահպանել անոր հողին . խազ՝
 Ներսէս հայրապետի տեղապահը կը ճառա-
 խօսէ. « Հայրենիքը վտանգի մէջ է, այո՛,
 բայց աւելի մեծ վտանգի մէջ է եկեղեցին :
 Պարսկական պղծութիւնը արդէն մուտք է
 գործել մեր տաճարներում : Մեր սուրբ
 սեղանների վրայ վառվում է որմզդական
 կրակը... Մեր նախարարներից ոմանք,
 պարսից արքային աւելի հաճոյանալու հա-
 մար, իրանց սներում ատրուշաններ են
 կառուցել : Մեր բազմաշարչար Լուսաւորիչ
 հօր դառն աշխատանքներով հիմնած եկեղե-
 ցին այժմ կործանուելու մօտ է : Պարսիկը
 շատ անգամ արշաւել է մեր երկիրը, շատ
 անգամ յաղթել է մեզ, և շատ անգամ
 յաղթուել է մեզանից : Մեր երկիրը միշտ ո-
 ղողուած է եղել անընդհատ պատերազմների

արիւնով: Բայց անցել են կռիւի ու կոտորածի տխուր օրերը, և արեան հեաքերի վրայ՝ կրկին ծաղկել է ժողովրդի կեանքը և նրա բարօրութիւնը: Իսկ

Այժմ սպանվում է եկեղեցին, սպանվում է կրօնը, և իւր հետ դէպի յաւիտենական մահ է տանում ամբողջ ժողովրդին:

(Սամուէլ էջ 474).

Խաղը հայութեան մահը կը համարի հայ կրօնքի ջնջումն, բարձումն. կոտորած, աւեր ու քանդ նշանակութիւն չունին. հայ հոգին թող ողջ մնայ, այն ասեն չարչարուած հայ կոճղը դարձեալ կը ծլի, կը ծաղկի, կը պաղաքերէ: Քրիստոնեայ կրօնքը եթէ խախտէ իր կրօնական սկզբունքները, ազգութեան շէնքը փլած է և կանգնումը անկարելի է. և այս պատճառաւ հայը ամրապինդ կը մնայ իր Քրիստոսին...

105

Գրքի, գիտութեան սիրահար իմաստասէրը կ'արհամարհէ ամենայն ինչ, ուր չի կայ մտաւորական և հոգեկան կորույի հրաշա-

գործութիւնը: Զուարճութիւն, վայելք, փառայեղ կացութիւն, ընտանիք, սէր և մտերմութիւն և ամենայն ինչ անցաւոր է, ծուխ մը որ կը բարձրանայ և որուն ետեւէն իմաստունին միտքը չի հասնիր. « Բանք իմաստասիրաց » մտաւորական գանձարանին մէջ՝ հետաքրքրական է աւանդութիւնս .

ԶԱղէքսանդր յօժարեցուցանէին բարեկամքն ստանալ որդիս. և նա ասէ. Մի՛ տագնապիք, քանզի թողում ձեզ յետամնաց զբանս և զիմաստութիւն և զարիութիւնս իմ:

(Սոփերք. Ա. էջ 11).

106

Մենք ուրիշէն երբ գիտութիւն կը պահանջենք, մենք ինքնին գիտուն ենք... Երբ Եմպեղոզիրատես կ'ըսէ. « Ոչ գտի իմաստունս բանի. իրեն կը պատասխանեն .

Որ խնդրէ իմաստուն, նախ պարտ է զի ինքն իցէ իմաստուն:

(Նոյն էջ 12).

107

Կարդալով, ճառեր լսելով չէ որ մարդ

գիտուն կ'ըլլայ, այլ հմտանալով, ամբարե-
լով գիտութիւնը:

Իմաստասիրաց առակներուն մէջ ուշագրաւ
է միջադէպս.

Իհմոկրիտէս՝ քանզի պատանի ոմն նստեալ ի
թէատրոնի ասէր զանձնէ իմաստուն գոլ, քան-
զի ընդ բազումս խօսեալ եմ իմաստունս. ասէ.
Եւ իմ ընդ բազում մեծատունս, բայց ջակայն
մեծատուն ոչ եմ:

(Նոյն էջ 12).

108

Տգիտութիւն և արբեցողութիւն համա-
նման խեղճութիւններ են, խոհականը հաւա-
սարապէս կ'ուզէ հեռու մնալ երկուքէն ալ:
Իմաստուններուն պատուէրն է.

Զգաստից ընդ արբեցողս և իմաստից ընդ
անմիտս խօսել չէ պարտ:

(Նոյն էջ 13)

109

Օրէնքը յարգուած է միշտ. թէ հեթա-
նոսը և թէ քրիստոնեան, կեանքը թարձրա-
ցուցած է օրէնքներու վրայ. և ըստ իմաս-
տասիրաց.

Որպէս մարմին առանց հոգւոյ մեռեալ է,
նոյնպէս և հոգի առանց օրինաց մեռեալ է և
աւերակ:

(Նոյճ էջ 46).

110

Նուիրական է եղած «Արդարոց օրէնք
ոչ գոյ» բացատրութիւնը, նման է ատոր՝
իմաստասիրաց այս բնական եզրակացու-
թիւնը.

Ուր օրէնքն յաճախեն, անդ և անօրէնութիւնք
յուրովք:

(Նոյճ էջ 47).

111

Պատկանեան երկու համեստ տողերով
կը խարազանէ սգիտութիւնը.

Հայի դըպրոցը դարձաւ մաքսատուն,
Զունի և ոչ մի վարժապետ գիտուն:

(Պատկանեան. Բնասեղծ. էջ 235).

Յաւակնօտ մեծամիտները ընդհանրապէս
հակառակ իրենց սգիտութեան, վարժապետի
դեր կը կատարեն. Պատկանեան կը գրէ.

Զարմանք պան է՝ էնկ տըգէտը
էղիւ է մեր վարժապետը:

(Նոյն էջ 327).

Մեր կարգ մը հայ ուսանողներու համար կարելի է դործածել սա նախադասութիւնը.

Ուսանողների համար հետաքրքիր չեն ազգային կեանքի երևոյթները, նոցա օգուտները համապատասխան չեն հասարակական օգուտներին:

(Գ. Արժրոշնու Աշխատութիւնները 2. I. էջ 163).

112

Երբ գիտունները կը տեսնեն որ տղէտները կը քննադատեն իրենց գործերը, կրնան յիշել և յիշեցընել վարդան առակախօսի գայլի սա խօսքը.

Ես իսկզբանէ մտայգործ էի և արդ ո՞յ արար զիս պայթար:

Ահա զուարճալի պատմութիւնը. «Գալն էգիտ էշ մի գէր և կամեցաւ ուտել զնայ. և ասէ էշն. աղաչեմ զքեզ, ո՛վ գալ, հան զայս խոցս ի յիմ սրտէս և ապայ ուտես զիս». զի աստուած ետ զիս ի ձեռս քո կերակուր. քանզի բեւեռ չար հասաւ յոտս

ի՛մ և տանջէ զիս: Եւ անցեալ գալն յետոյ կողմանէ, զի հանցէ զբեւեռն. և էշն ամենայն զամենայն զաւրութեամբ իւրով կիցս եհան և եհար զբերան գալուն, և ջախջախեցաւ խամձերք նորա. և գալն լար գառնապէս և ասէ. յիրաւի կրեցի զայս ամենայն վիշտս. զի ես [ի սկ] զբանէ մտայգործ էի. և արդ ո՞յ արար զիս պայթար»:

(Ժողով. Ասկ. Վարդ էջ 56-7).

113

Անձ մը իր կարողութեան սահմանէն անդին ոտնձգելով, անվտանգ չի մնար. յայտնի է կապիկի սա օրինակը.

Կապիկն... ետես, զի ձկնորսն ձգել զուռկանսն ի վերայ ձկանցն և գնաց ի հաց. և իջեալ ի ծառէն կապիկն և էառ զուռկան և նման ձկնորսի ձգել ի վերայ ձկանցն կամեցաւ և ինքնն ըմբռնեցաւ ի նմայ և ասէ. յիրաւի ըմբռնեցայց. զի յան ձեռն արկի, որ չէի հմուտ:

Կը մեկնէ. «Յուցանէ առակս, թէ մի ձեռն արկեր և մի ցանկար գործոյ, որ չես հմուտ»:

(Նոյն էջ 120).

114

Տգէտներու հետ բարեկամութիւնը վտանգաւոր է. կարելի է նկատողութեան առնել խիկարի սա խրատը.

Որդեակ լաւ է ընդ առն իմաստնոյ քարինս կրել, քան ընդ առն անմտի գինի ըմպել:

Դարձեալ կ'ըսէ.

Որդեակ ընդ իմաստունն մի անմտիր, և ընդ անմիտն մի իմաստնանար:

Կը յորդորէ նոյնպէս.

Որդեակ, կցորդ լեր առն իմաստնոյ, որ իմաստուն լինիս եբրեւ զնայ:

Խիկար էջ 13-4.

115

Ըստ Աբովեանի, մեր տգիտութեան պատճառը՝ գիտուն վարիչներ, առաջնորդներ, խելահաս և կրթուած լուսաւորիչներ չունենալնիս է: Կը գրէ Վլպասանը. «Թէ սուտ եմ ասում՝ ա՛յ ջամհաթ՝ մատընեբդ կոխեցէ՞ք, աշխ հանեցէ՞ք թէ չէ՝ ախր մեր ազգը որ խեղճ ա մնացել, թրի, կրակի եսիր, բոլորի պատճառն էս ա՝ որ մեզ մէկ ասող չի ըլլում՝ թէ

մենք ո՞վ ենք, մեր հաւասան ի՞նչ ա, ընչի՞ հա-
մար ենք եկել աշխարհ.

Քօռ գալիս ենք, քօռ գնում:

(Վերք Հայաստանի էջ 84).

116

Կարեւորը սորվիլ, անպէտքը զանցանել,
այս խեղք է: Հայաստանցին կ'ըսէ.

Գիշեր ու ցերեկ գինայ (գիտէ),
քաղքի ճամբախ չ'գինայ:

Քուն մեկնութիւնն է: «Կարեւոր բաներ
անգիտանալ, և անկարեւորը սովորել ու
միտք պահել»: Այս առթիւ «Ազգագրական
Հանդէս»ը հետագայ միջադէպքն ալ կը
պատմէ. «Էջի կարաւանատէր մը իւր էշե-
րով ցորեն կը սանի Բաղէշ: Մութը գիշե-
րին ճամբան կը կորսնցնէ, ու մինչեւ ա-
ռաւօտ շնորհու մէջ կը թափառի: Աղօ-
թարան բացուելուն պէս էջը կը գոնչէ, իսկ
սէրը բարկանալով կը ծեծէ զայն ու կ'ըսէ,
«Գիշեր ու ցերեկ գինաս (գիտնաս), քաղ-
քի ճամբախ չ'գիտնաս»:»

(Ազգ. Հանդէս. Գիրք VII VIII 1901 էջ 460).

117

Հայը կ'ընարէ զխտուն թշնամին, քան թէ
տոգէտ բարեկամը. անոր համար ունի սա
առածը.

Գիտունին եղիր գերի
ոչ անգէտին սիրելի:

(Նոյն էջ).

118

Հանճար ու զաղափար անմահութեան ա-
թոռակից նախանձելի յատկութիւններ են .
ոսկին և ուժը կը փճանան, սակայն հանճարն
ու զաղափար յաւիտենակտնորէն կը շողան,
կ'ապրին. շատ գեղեցիկ կը գտնեմ Բաֆֆիի
սա բացատրութիւնը.

Գուք սպանում էք իմ մարմինը, բայց չէք
կարող սպանել իմ սերմանած մտքերը ...

(Խեբրէ 307).

119

Հայ կանանց դաստիարակուելուն, կրթուե-
լուն համար, Արծրունին այսպէս կը հառաչէ.

Խեղճ հայոց կանայք, կարծում են թէ՛ ձեզ
հարկաւոր չէ կրթութիւնը. ձեր հայրերը չեն տուել
ձեզ կրթութիւն և չեն էլ տալիս մինչեւ հիմա.
(Գ. Արծրունու Աշխատութիւնները հատ. I. էջ 12).

120

**Հ. Ալիշան հայկական հանճարին վրայ
ճառելով, կ'ըսէ.**

Ի մտաւորական ասեմ իմաստից, երեւին ինձ
Հայք և ի սէր և ի բարգաւաճանս ուսմանց բա-
րենշան գոլ յազինս ամենայն:

(Բազմապիս 1844 էջ 348).

121

Կը հարցընէ Նահապետը.

Ո՞ւր ես Հայ հանճար. — անցե՛ր ես անցեր: ...

Հին և երկայն դարք այլեւայլ բաղդով

Մեր հայ հայրենեաց վրայէն սահելով՝

Սեւ ու սըպիտակ քօղերով պատեր

Զաղւորն այն ծածկեր

Անցե՛ր են անցեր:

(Հայրուհի էջ 342).

122

Բայց մեր կեանքն է այդ հանճարը. ահա՛

Կ'երդնու Նահապետ, կանչէ ձեզ Հայեր,

Հանճարն է մեզ կեանք. ըզնա վառեցէք,

Մեծ պզտիկ՝ այտոր սիրով վառուեցէք ...

Ծագէ՛ Հայ հանճար, փայլէ՛ բիւր բոցեր,

Իմանան ազգեր՝

Թէ հայք չեն անցեր:

(Նոյն էջ 345).

123

Հանճարներու, իմաստուններու յարմար է սա զրոյցը.

Իմաստուն մի ասաց, թէ այն է իմաստուն, որ նման աղի համեմէ զամենայն մարդ և նման ճրագի լուսաւորէ զմերձակայքն և զանկեալքն ի մեղս հոգեւոր խրատով կանգնէ և զտգէտսն ուսուցանէ:

(Ժողովածոյ Վարդ. Ասակ էջ 281).

124

Հանճարեղ, յաջողակ ու կարողութիւն ունեցող անձը՝ եթէ օգտակար չընէ իր մտքի գեղեցիկ յատկութիւնը, մարդկութեան համար ներկայապէս այդ փառքը ծուխ մ'է, որ ապագային յաւիտենականօրէն կը չքանայ առանց նշան մը ձգելու. Եզնիկ լաւ կը գրէ.

Որպէս որ եթէ ճարտարութիւն իրաց ինչ գիտիցէ, եթէ զնուագածութեան և եթէ զբժշկութեան, եթէ զհիւսնութեան, և արդեամբք զճարտարութիւնն չցուցանիցէ, ի զուր ունի զհանգամանս ճարտարութեանն՝ ուստի ոչ ինքն վայելեսցէ, և ոչ այլոց զգիտութիւն արուեստին ցուցանիցէ:

(Եզնիկ էջ 236-7).

125

Հանճարեղներու, իմաստուններու համար
լաւ և գեղեցիկ ճշմարտութիւն մը կրնանք
ընդունիլ Մխիթար Աբբա՛հօր, այս տաղան-
գաւոր բացատրութիւնը.

Որպէս կաթ մի մեղր միշտ ի մէջ ծովուն
կորնչի, նոյնպէս և մի իմաստուն ի բազմու-
թեան յիմարաց:

Ի՞նչ պատճառաւ « զի չունի վկայս . . .
Եւ կորնչի ոչ ըստ ինքեան, այլ ըստ յի-
մարացն, զի ոչ հաւատալով ի նա՛ և ոչ
շահին ի նմանէ, և այսպէս կորուսանեն զնա
առ յինքեանց »:

(Հատք էջ 82).

126

Հանճար ունենալով մարդ իմաստուն չը-
սուիր, այլ ուսումը մշակելով մարդ իմաս-
տուն կ'ըլլայ. ըստ Մխիթար Աբբա՛հօր.

Սողոմոն միայն իմաստուն էր, այլ ոչ նաեւ
իմաստութիւն:

(Նոյն էջ 84).

127

**Ձեռքը չէ որ կը հրաշագործէ, այլ խելքը:
Աշակերացիք հետագայ գեղեցիկ առածը
ունին.**

Մէկ մեռի՝ հազար շիւարի (շուարիլ):

Հազար մեռի՝ մէկ չ՛շիւարի:

(Ազր. Հանդես Գիրք VII. VIII. 1901 էջ 473).

**Կը մեկնուի. « Յոյց կը տրուի որ գործի
մը աջողութեան մէջ գործողներու քանա-
կութիւնը նշանակութիւն չունի. այլ խելքը:
(Այս առածը կ'ըստի երբ չ'կայ այլ եւս
խելացի գործողը, ու գործը խանգարուած է):**

128

**Հասարակաց համոզումն է որ խելքը աղ-
քատին է, ստակը հարուստին. նման առած-
ներ շատ կան, այսպէս և հետագան.**

Շորերս հին ա.

Խօսքս անգին ա:

**Մեկնուած է. « Շատ անգամ ցնցոտի-
ներ հագած մարդերը ընտիր խօսքեր և մեծ
արժանիք կ'ունենան:**

(Նոյն էջ 476).

129

Սովորական զրոյց մըն է դարձած, կ'ըսուի որ խելացին անօթի չի մնար. և անոր համար Ալաշկերտցիք կ'ըսեն.

Սարգիս, խելք ունի՞ս, կապրիս:

Ըսել կ'ուզեն. « խելացիութիւնը և ո՛չ մէկ բանի կարօտ կ'ընէ մարդս »:

(Նոյն էջ 481).

130

Հայու խելքին համար հանրացած է սա գեղեցիկ առ սկը.

Հարի (մինչեւ) հայուն յետին խելքն ի գայ,
առաջին խելք կ'երթայ:

Այսպէս է առակիս մեկնութիւնը. « Ամէն հայ առաջին գործողութեան կը սխալի: Փորձը միայն լաւ խելք կը բերէ հային, բայց այն ատեն գործելու առիթները ձեռքէ կ'ելնեն: Ասոր կ'ըսեն « Հայու խելք »: Քիւրաները կ'ըսեն « Հայու յետին խելք ինձի եղներ »:

(Նոյն էջ 495)

ԳԼՈՒԽ Բ .

ՍԷՐ, ՃԱՇԱԿ, ՊԱՀԱՆՋ, ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆ,
ԱԶԳԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

131

Գամառ ֆաթիպա մեզ կը պատուիրէ, որ
եթէ, հայ ենք սիրենք հայութիւնը և Հայաս-
տանը մեր յուսոյ աստղը նկատենք. կ'ըսէ
Օտարինը դու մի՛ ատիւ, մի՛ էլ սիրիւ կուրօրէն,
Բայց դու հայի օգուտները միշտ վեր դասէ ա-
մենէն:

(Գամառ ֆաթիպա. « Ոտանաւորներ » էջ 61).

132

Նոյն բանաստեղծը կը շարունակէ ազգա-
սիրական պատուէրները.

Սիրէ՛ ազգըդ ո՛չ լոկ խօսքով, սիրէ՛ ինչպէս քու
անձը

Նրա օգտին թէ՛ պէտք լինի, զոհէ՛ բոլոր քու
գանձը.

Մի խնայիլ կեանքըդ անգամ, արիւնըդ բեր նո-
րան զոհ.

Ո՛չ այն յուսով, որ քու ազգը իսկոյն լինի քեզ-
նից զոհ:

(Նոյն էջ 61).

133

Մեր այդ կրակուբոց բանաստեղծը՝
անսարքեր հայուն գլխուն անէծք կը կար-
վայ.

Բայց վայ նոցա, որք անզգայ են իւր ազգի վի-
ճակին,
Հազար անէծք նոցա վերայ, էրնե՛կ շան պէս
սատակին:

(Նոյն էջ 61).

134

Կը հարցընէ նոյն բաճաստեղծը.

Դու պատրանստ ես թողնել կայքըդ, ծընողք,
եղբարք սիրական,
Սիրելւոյդ տեղ կըրծքիդ սեղմել միշտ մահառիթ
հըրացան.

Դու պատրանստ ես անվախ երթալ թշնամի սու-
րի դէմ,
Սարսափելի մահըդ տեսնել դու կարո՞ղ ես ծա-
ղրադէմ:

Այն ժամանակ մենք հայ ենք ...

(Նոյն էջ 62).

135

Բանաստեղծ Քաթիպան կ'ըսէ, տատաս-
կէն «էր վարդ մի սպասեր. այլ,

Հայ Միտքը

6

Սէրը նըմանից պէտք է պահանջել:
(Նոյն էջ 84).

136

Գամառ ֆաթիպա հայ պատանեկին կուրծ-
քը թնդացուցած է հեանեալ խիզախ երգով:

Մեր յոյսը միայն մեր վըրայ լինի,
Զեն պէտք մեզ նպաստ մեծատուններին,
Ողորմութեամբ թող մուրացիկը ապրի,
Մուրացողըն միշտ ստրուկ է օտարին: . . .
Օտարի շահը թոյն է մահաբեր,
Աչք է կուրացնում, միտք է պըղտորում,
Գերի է դարձնում մարդ ազատասէր,
Ոսկի շըղթայով ձեռք ոտք է կապում:
(Նոյն էջ 110).

137

Բանաստեղծը իր « Թէ իմ ալեւոր հերքս
սենային . . . » սրտատրոփ երգին մէջ,
հայ օրիորդներուն կ'երգէ.

Ճանգոտած ու գուլ են մեր թըրերը:
Տուէք բեհեզեայ մեզ ձեր շապիկը,
Որ մենք փաթաթենք մեր մարմնու վէրքը
Վ իրակապ հիւսէք դուք ձեր մազերից: -
Այսպէս յայտնեցէք դուք մեզ ձեր սէրը:
(Նոյն էջ 126).

138

Քաթիպայի ազգասիրութիւնը անկեղծ է, նա հայ կրօնք և ազգութիւն ուրացողը վայրի գազան կը համարի « Ազգուրացն, աւսէք, չէ՞ վայրի գազան. նա չի կրնար մոռանալ Աւարայրի նահատակները, չի կրնար հրաժարուիլ ազգէն, ինչպէս որ միւր ոսկրէն չի բաժնուիր.

Սինըքոր կը մնամ, ըստոր ու ատած,
Բայց ես չեմ լինել երբէք ազգուրաց:

(Նոյն էջ 168).

139

Բանաստեղծը « Ի՞նչ է մեզ պակաս »
երգով, ցոյց կու տայ որ հայը բթամիտ չէ,
ծոյլ չէ, անգործ չէ, կրօնազուրկ չէ, ունի
Լօսիս Մէլիքովի պէս քաջեր, շնորհալի
հայեր, խելացիներ. ժիր, համեստ հայու-
թիւն մը, որուն կը պակասի միայն զիրար
սիրել. կ'երգէ

Հայեր, չի լինիլ անտեղի գովեստ,
Թէ՛ ձեզ անուանեմ խելօք, ժիր, համեստ.

Միայն կը մընայ ձեզ իրար սիրել

Ու աշխարհ տիրել:

(Նոյն էջ 175).

140

Ոչ դրամասէր, այլ ազգասէր պէտք է ըլլայ հայը.

Ա՛խ, Հայեր, Հայեր. թէ որ ձեր ոսկին
կիսով չափ զոհուէր յօգուտ հայ ազգին,
Առ միշտ կը դադրէր ձեր լացն ու կական
Ու դրախտ երկրաւոր կ'ըլլար Հայաստան:
(Նոյն էջ 186).

141

Նոյն բանաստեղծը ունայն սիրոյ մասին
կ'ակնարկէ.

Իր ձեռքով բըռնել գիշերվայ խըպլիք -
ձէպի զարար է - ամենքը գիտիք:
(Նոյն էջ 316).

142

Գ. Արծրունի ազգասիրութիւնը ի՞նչ է
հարցման կը պատասխանէ.

Ազգասիրութիւնը այնպիսի զգացումն է, որով
մարդը պարտաւորում է «օգտաւէտ» լինել իւր
հասարակութեան:

(Գ. Արծրունու Աշխատութիւնները Հ. I. էջ 149):

143

Առանց լուսաւոր պահանջներու չի կայ
յառաջադիմութիւն. իրաւացի է Գ. Արծրու-
նիի սա խօսքը.

Ինչքան լուսաւորվում է մի հասարակութիւն,
այնքան բազմանում են հասարակութեան ան-
դամների պահանջմունքը:

(Նոյն էջ 350).

144

Չնայելով տխուր և տկարացնող հանգա-
մանքներուն, եթէ մէկը համեստ ուժերէն
մեծամեծներ պահանջէ, կարելի է Ալիշանին
հետ այսպէս պատասխանել.

Իսկ եթէ խորենացին հոմերականս պահան-
ջիցէ բանահիւտութիւնս, այլ խնդիր է:

(Բազմավեպ 1844 էջ 348).

145

Հ. Ալիշան՝ ազգատեացը անհեղեղ հրէշ
կ'անուանէ, իսկ անկեղծ ազգասէրին վրայ
կը հիանայ, իրեն համար.

Անկեղծ հայրենասէրն՝ յանմահութիւն ճակա-
տագրեալ է:

(Նոյն էջ 368)

146

Թէ կը պանծանք հայրենասիրութեամբ,
կը պատուիրէ Հ. Ալիշան.

Պանծանք դուք ընդ հայրենասիրութիւն ձեր.
նորոգեցէք ապա գլխաւորակոս նախնեաց:

(Բագմ. 1845 էջ 334).

147

Ամէն հայ իր կարողութեան համեմատ
պէտք է օգտակար ընել իր ազգասիրու-
թիւնը: Հ. Ալիշան կը պատուիրէ, որ, ո՛չ
ոք լքանի, այլ.

Բուռն հարցէ ամենայն ոք յօգուտ ազգին ու
րով իւրք և ձեռնհաս իցէ, որ հանճարով՝ հան-
ճարով, որ իշխանութեամբ՝ իշխանութեամբ, որ
յարուեստէ՝ յարուեստէ, որ ընչիւք՝ ընչիւք:

(Նոյն էջ 335).

148

Հ. Ալիշան անկեղծ ու բարի ազգասէր-
ներուն յորպոր կը կարպայ. « Առ ի՞նչ հայ-
րենասիրացի նկրտիցի օգտակար ջան: Չի
հայրենիս ունիցիք ընտիրս և բարեկեցիկս...
Քանզի անմարթ է բարւոյ իմիք. հաստա-

տուժինն անուշ ի հայրենիս և բարդաւա-
ծե՛լ՝ մինչեւ ոչ քաղաքացիքն իցեն լարիք:
« Ուր չիք հայրենիք, ասէր ոմն փիլիսոփայ,
չեն անգ և քաղաքացիք » . Սակայն Հ. Ա-
լիշան աւելին ալ կ'ըսէ .

Ուր քաղաքացի չիք . չկան և հայրենիք, և են
ինձ քաղաքացիք՝ ընտիրքն ի մարդկանէ, որ
միայն են պատճառք շինութեան աշխարհի:

(Բագմ. 1895 էջ 343).

149

Միեւնոյն յուրորախօսը իր միաքը հե-
տագայ տողին մէջ աւելի լաւ կը բացատրէ .

Բուն իսկ հայրենիք մէք եմք անձն իւրաքան-
չիւր, և լաւութիւնք մեր նեցուկք են նորա:

(Նոյն էջ 343).

150

Ազգասիրութեան , հայրենասիրութեան
մասին Հ. Ալիշան Ռափայէլեան վարժարա-
նի աւարտաւարժ աշակերտաց շատ անկեղծ
և հրատապ սրտով կը խօսի . ով որ ան-
ապրիւր է դէպ ի հայրենիքը, ան իրաւունք
չունի ընկերութեան մէջ ապրիլ , դուրս պէտք

է ելլել « յազգէս . ի բնաւ իսկ մարդկանէ ,
 յանսուսոս յանապասս ի սառամանիս դիցէ
 զբոյն իւր » : Հ. Ալիշան իր ազգասիրական
 գրօշակին անձնանուէր քարոզիչն է . և կ'ը-
 սէ , որ եթէ ինքը հայրենասիրութեան մէջ
 չափազանցէ , ու իր ազգասիրութեամբ եթէ
 վնասէ հայրենեաց՝ « թո՛ղ կապեսցեն արկ-
 ցին զիս ի ծծմբահոտ վիհս Մասեաց , անդ
 քաւեցից զառաւել սիրոյն իմոյ մեղանս » :
 Սակայն ինչ որ ալ ըլլայ , նա կը խոստու-
 վանի և կը քարոզէ .

Այլ ես սիրեմ և առաւել սիրեմ զՀայաստան
 հայրենիսն իմ , և զնոյն սէր անխիղճ քարոզեմ
 ամենեցուն :

Եւ կ'ըսէ . « Պարտք են ձեզ սրդիք Հայ-
 կայ ճանաչել զլի՛նչ են հայրենիք , և որպի-
 սի՞ ձերբ . և ի՛մ իմիք կարօտ , և դուք ո-
 ռո՞ւյ ձեռնհաս էք նմա յօգուտ . սիրել զազգս
 Հայոց առաւել քան զայլս յազգաց , որպէս
 զանձն քան զայլոց անձինս . ճանաչել և
 պահել անվթար զսեփական շնորհս ազգիս ,
 զլեզու նորա , զպատմութիւն նորա , զսովո-
 լութիւն և զախորժակս նորա անվնաս , զհա-

րազաա գպրութիւն նորա, զսաացուածս նորա և զփառս անուան նորա: Զայսպիսի կամիմ հայրենասիրութիւն, և ի սմին վառել զամենեսին . . . »:

(Բագմավեպ 1848 էջ 181).

151

Քաջալերիչ և արիական ոգի մը կայ Հ. Ալիշանի այս խօսքերուն մէջ.

Արիութիւն առաջին օրէնք են հայրենասիրութեան:

Այս օրէնքը քարոզած է Ռափայէլեան վարժարանի աւարտավարժ սաներուն. կը պատուիրէ որ այդ ոգւով երթան մտնեն Հայաստան. զանոնք կը խրախուսէ, անոնց դիտել կու տայ, որ « փառաւոր նահատակութիւնք » զժուարաւ ձեռք կը ձգուին: Աշակերտաց արիասրտութիւն կը քարոզէ, « ի վատասրտութենէ ի բազում շարիս կործանեցաւ ազգս մեր և հանապազօր ի նոյն տառապի »:

(Բագմ. 1848 էջ 182).

152

Հ. Ալիշան՝ մարդասիրութիւնը ազգասիրութենէն չի զանազաներ. կ'ըսէ. « Սուտ է այն փրկիսոփայն որ ազգասիրութիւնը մարդասիրութեան դէմ կը կարծէ » : Նահապետը մարդասէր է, սակայն աւելի հայասէր. իրեն համար նախ ազգը, յետոյ օտար մարդկութիւնը . . .

Մարդկային բնութիւննիս մեզ կը սորվեցընէ մարդասէր ըլլալ, սիրել մեր ազգայինները քան զուրիշ ազգեր :

(Բազմապէս 1849. էջ 98).

Այդ էջերուն մէջ միջազգային և ազգային սիրոյ միջեւ՝ մանրամասնօրէն խտիրներ գնելով, կը պաշտպանէ կեդրոնացած ազգասիրութիւնը, այսինքն զուտ և միակ հայասիրութիւնը :

153

Հայերէն լեզուն մեր ազգասիրութեան սուկի շղթան է. լեզուի մոռացութիւնը, կը վտանգէ մեր ազգային ողին. այս առթիւ կը գրէ Հ. Ալիշան.

Ուր որ լեզուն մնացեր է՝ դեռ ազգասիրութիւն ալ կայ հոն, ուր որ բոլորովին լեզուակորոյս են եղեր՝ հոն նաեւ ազգասիրութիւնը բոլորովին կորածի պէս է:

(Բագմ. 1849 էջ 130).

154

Խաղաղարարոյ և համեստ Նահապետը ի սէր ազգային պատւոյն զայրոյթ կը քարոզէ.

Կրակ դառնանք. երբոր մէկը մեր նախնիքը մեր ազգութիւնը կը նախատէ:

(Նոյն էջ 131).

155

Ազգասիրական ոգւոյ կոյր թշնամութիւն մը կրնանք համարիլ գաւառի ու մայրաքաղաքի ազգայնոց միջեւ ծագած դրսեցի, ներսի անխմաստ խարութիւնները: Այլ ոգւոյն հակառակ է և Հ. Ալիշան. ինքն եւս ըլլալով մայրաքաղաքացի — Պոլսեցի, կը պախարակէ այն ատելութիւնը որ դէպ ի գաւառացիներն ունի Պոլսեցի հայ հասարակութիւնը. պէտք է այն որոշ սկզբունքը ունենալ, որ

Մեր ազգին սկիզբը ոչ ի Պօլիս եղեր է, ոչ Գաղատիա, ոչ Կաֆա, ոչ Կալկադա. ամէնքս ալ մէկմէկէ առաջ ետեւ Հայաստանէն եկած ենք, և հիմայ ուր ալ որ ենք պանդուխտ ենք: Վերջընենք ուրեմն աս գաւառական զանազանութիւնները:

Ինչո՞ւ, վասն զի անոնք « բարակ առուներ կը նմանին, շատերը տղմի մէջէն երթալով, և բուն աղբիւրը փնտռենք ու միանանք մեր ազգակցութեան սիրովը՝ իմանանք որ ասոնք են մեր մէջ առակ եղած ու նզոված անմիաբանութիւնը սնուցանող »: Այս է Հ. Ալիշանի նահապետական յորդորը:

(Բագմ. 1849 էջ 131).

156

Օտար քնարը չեմ գիտեր կրցնօր է երգել և աստուածացընել սէրը, այն կուսական սէրը, ինչպէս որ բամբուռահարեր է գրախտի մէջ կատարուած ամուսնական, սէրը մարդկութեան անդրանիկ անարատ կոյս ամուսնու օրհնեալ և քաղցրանայշ սէրը: Նահապետ իր « Հարսներդ առագաստի նախածընողացն յԵգեմն գրդարանի » հրաշահիւս

քնարերգութեան մէջ, օրհնելով նախնական
ամուսնութիւնը, կը հնչեցնէ սիրոյ զրուա-
տիքը.

Ե՛լ սէր, երեւեաց ի յարարածս ի քէն հաստեալս.
Համբուրեցէք ոգիք գիշերոյ զդէմս Աղամայ,
Շընչեսջիք սողոխք ի հոպոպիս մեղոյն Եւայ.
Բուրեսցեն ծաղկունք բուրմունս անոյշ ի հարս-
նարանն . . .

Հընչէք մի լրուէք, օղք համասփիւռ ըզտէր հընչէք.
Ըզտէր՝ երկինք, ըզտէր՝ երկիր, ըզտէր՝ ո՛վ բնու-
թիւն.

Համայն հաստուածք միաբարբառ հընչեցէք Սէր,
Սէր . . .

(Հայրուհի էջ 32).

157

Հ. Ալիշան զրախտի կուսական սէրէն ա-
ւելի ուրիշ գոռ սէր մը կը բոմբիւնէ. հայ-
րենիքի սէրը — ազգասիրութիւնը: Իր « Հայ-
րունի » նուագները կ'որոտան Նահապետի
սրտին այդ սէրը: Գրչով ու սրտով քաջամար-
տիկ զիւցազը կը յորդորէ ի զէն և ի յաղթ.

Ընթացուք ի զէն ի մարտ և ի յաղթ,
Հայրենեաց հիմունք ամրասցին անխախտ.

Հայոց հաւատք Հայոց տուն
կացցեն ազատ հաստատուն:

(Նոյն էջ 101).

158

Իսկ ընդհանուր մարդասիրութեան գալույժ,
կրնանք յիշել Եզնիկայ սա խօսքը, թէ

Եղբայրասէր կրօնաւոր ազգակցութիւն ունի
առ Քրիստոս.

(Եզնիկ էջ 304).

159

Ազգասիրութիւնը Աւուլեանի սրտին մէջ
շատ վեհ անկեղծութիւն մ'ունի: Իր «Վէրք
Հայաստանի» անունով լիպասանութեան
յառաջարանին ոգին՝ վկայ է իրեն այդ սուրբ
զգացումին: Զինջ, պաղպաջուն բոց մը կը
հրդեհի իր ազգասէր սրտին մէջ, հայութեան
ամէն մէկ նշխարին պատրաստ է ողջակէզ
ըլլալ. կը գրէ.

Շատ անգամ մէկ Հայ տեսնելիս՝ ուզում էի՝
էլած շունչս էլ հանեմ, նրան տամ, բայց ախ
լեզուս փակ էր . . .

Ինքը բացաւ այդ փակ լեզուն, ինքը կրտ-
րեց ժողովուրդի համրութեան լարը. խօսե-
ցաւ, գրեց գեղջուկին լեզուով. հայրենասի-
րութիւնը, ազգասիրութիւնը զինքը միեջ նոր
հայութեան նոր Մեսրոպը ըլլաւ:

(Վէրք Հայաստանի էջ 4).

160

Ճաշակի դատաւոր կարելի չէ ըլլալ .
ամէն մարդ իր գաղափարին համեմատ կը
սիրէ, կը խորհի ու կը քննէ: Կը գրէ ու
սահայ ծանօթ վիպասանը Խ. Աբովեան.

Ամէն մարդ իր սրտի խարջ բան կ'ուզէ: Քո
դաբլու փլան ինձ ի՞նչ օգուտ, որ ես չեմ սի-
րում:

(Վերք Հայաստանի էջ 7).

161

Աբովեանի կուրծքին մէջ ազգասիրութիւնը
կաթոգին կը տրոփէ.

Հայոց ազգ, Հայոց ազգ, ձեր ջանին մեռնիմ.
Հայոց ազգ քո հողին մատաղ . . .

(Նոյն էջ 78).

162

Օրինաւոր հարս ու փեսի սէրը կ'ողբերգէ
Աբովեան: Պանդուխտ Աղասին է որ իր Նազ-
լուն կու լայ.

Քարունքը բացվել ա, դաշտեր կանաչել,
Ծառերը ծաղկել, սարեր զարդարել,

ԲԼԲԻԼԸՆ իր վարդի սիրողն կշտացել.
Հէնց ես՝ ախ՝ սիրոյդ կարօտ մնացել:

Խեղճը կ'երգէ.

Ինչ քար տեսնում եմ՝ դու ես առաջիս,
Ինչ խոտ կոխում եմ՝ դու միտս գալիս.
Աղբրի ջուրն էլ քո համն ա տալիս,
Հանդի ծաղիկն էլ իմ օրը լալիս. ախ՝ օրս
լալիս:

(Նոյճ էջ 219).

163

Աբովեան սիրոյ համար ըսած է. « Մեր ու նշանած գլխիս կրակ են ածում, սար ու ձոր ինձ ինչ ա մնում ուտեն, մէկ քար չունինք, որ գլխներս վրէն պնենք. էլի դու ո՞վ սէր, ո՞վ բնութիւն՝ ուզում ես ցոյց տալ քո զօրութիւնը: Ախ՝ ո՛ւր կորչի մարդ, որ քո ձեռիցը պրծնի. քո ցաւը չը տեսնի. առաջ վառում, բորբոքում ես մեր սիրտը, յետոյ էրում, խորովում » . սէրը,

Առաջ վարդի հոտով գալիս՝ մեր սիրտը մըտնում, յետոյ փուշ ու սուր դառնում, մեզ կտրատում:

(Նոյճ էջ 226).

164

Ժողովրդական մուսայներու քնարը շատ
շիկնելով կը ձայնէ սէրը. մենաւոր, լքեալ
հոգին, իր տարամերժեալ եարը կարօտով
կ'երգէ. իր հարազատ սրտակիցը հեռու է,
ծովերով բաժնուած. մատղաշ կինը կ'երգէ.
« Ծովը մահանայ կ'ընես . . . »

Թեւերս կարմունջ կապեմ,
Ծովեզերէն անցնիս ու գաս . . . »

Տենչալով կը հրաւիրէ որ գայ իր պան-
դուխտ ամուսինը, իր երգով անոր կը պա-
տրաստէ ինչոյք. գինի կը հրամցնէ սր խմէ.
« Խըմէ. ուր ըսեմ, անոյշ . . . »

Համով-Հոտով էջ 296)

165

Հայաստանցի հարսու փեսի սէրը կուսա-
կան է, անոնց վշտերը սրտածմիկի. վկայ
է Ակնայ « Անտունի » երգի հետագայ քնքուշ
բանախօսութիւնը, զոր կ'ընեն հարսն ու
կեսուր.

Հարսնուկ, քու ո՞ր տեղդ ցաւցեր,
Մարիկ, քու որդւոյդ սիրոյն

Հայ Միւսքը

7

Իմ ամէն տեղիկս է ցաւցեր:
 Մի լար, ջահելուկ հարսնուկ,
 Գիր կանեմ որդիս կ'բերեմ:
 Գիր անես որդիդ բերես,
 Ատուծոյ լուսոյն տիրանաս.
 Գիր շանես որդիդ չ'բերես,
 Կանիծեմ ուր քար կու դառնաս:

Սարէն լուսիկ մը կը փրթի, հարսը ա-
 նոր գանգատելով կը պատուիրէ.

Գնա Ղարիբիս ըսէ,
 Զ'կենայ ու ելլայ գայ:
 Խօսքունքդ գլխուս վրայ,
 Դուռը չ'գիտեմ ղարիբիդ:
 Եկոր նշանով ցոյց տամ.
 Բարձրը պատ ու ծառն ի վրան.
 Նստեր է ծառին շուքը
 Նոյշ դրեր, շաքար կու ծախէ,
 Ամենուն աժան աժան,
 Իս մոռցեր, նո՛ւշ կու ծախէ:

(Նոյն էջ 298-9).

166

Հայ և Քիւրա ազգաց մէջ « Սիա-ման-
 դոն և Խըջէ-զարէ » երգը ողբերգական յի-
 շատակով շատ յուզիչ աւանդութիւն մը կեն-
 դանի պահած է. այդ լեոնական զաւակ-

ներու ամուսնական սիրոյ նուիրականութիւնը
 դիւցազնական վեհութեամբ քանդակուած է.
 ուր որ սէրը անկեղծութեամբ ամրացած է,
 մահ ու արհաւիրք չեն կարող ջախջախել
 զայն: Սիամանդոն հայ երիտասարդ մըն է,
 Խըջէ—զարէն քրոն աղջիկ, Չըրըզացի ցեղին
 մեծատան ծնունդ: Ատոնց երգը որ հայկա-
 կան ու քրդական քարայրներու մէջ սրտա-
 շարժ եղանակով դեռ արձագանգ կու տայ,
 մեղմիկ արձագանգ մը կ'ըլլանք անոր ամե-
 նէն յուզիչ լարերուն: Երկու սիրահար սըր-
 տեր, Սիա—մանդոն և Խըջէ—զարէ, միեւնոյն
 գիշերը կ'երազեն իրարու մատանի փոխա-
 նակած: Սիամանդոն արթննալուն, դէպ ու-
 ղիդ կ'արշաւէ Չըրըզանցոց ցեղին մօտ.
 պառաւէ մը կը հիւրընկալուի: Հոն կը լսէ
 երգ ու պարի հանդիսական կոչն ու աղա-
 դակ. կը հարցնէ. « Ինչի՞ է այս ուրախու-
 թիւնը, և որո՞յ համար այս հանդէսը, ո՞ մա-
 միկ »: Պառաւը կը պատասխանէ. « Խէջէ-
 զարէի հարսնիքն է, ո՞րդի, անոր հարսնառն
 էկեր է »: Սիամանդոն կ'աղաչէ պառաւին.
 « Որ նշան մը իրմէն տանի հասցունէ Խը-

Ղէզարէին», ու երազափոխ մատանին մատ-
 նէն հանելով կը յանձնէ պառաւին: Առիկա
 յանձն կ'առնէ, նախշուն թաշկինակի մէջ
 կը լեցընէ անկուա չամիչ, որոնց հետ կը
 խառնէ մատանին. կ'երթայ աչքի լոյս հարս-
 նութեան թըղէզարէին. սա ընծան կ'ընդունի,
 և մատանին աչքին հանդիպելով, կը ճանչ-
 նայ: « Կը հառաչէ խորին: Կ'ուշաթափի.
 աչքեր կը մթնին. կը թուլնայ. կ'իյնայ »:
 Քիչ վերջը, սլառաւին պաղուկ ափէն, կա-
 րեկից ձայնէն կը սթափի թըղէզարէն և կ'ըսէ.
 « Մամիկ, թըղէզարէն քեզ մատաղ, գիտե՞ս
 այս մասնեկին տէրն ո՞ւր է »: Պառաւը կը
 պատասխանէ. « Այլ մասնեկին տէրը ի՞մ
 տունը իջեւանած է »: Թըղէզարէն կը պա-
 սուիրէ. « Գընա՛, մամիկ, գընա Սիաման-
 դոյին աստ՛, մէկ օր կայ ու մէկ հնարք. —
 վաղ առաւօտ մօրս գերեզմանին վրայ կ'եր-
 թամ՝ յուխա. մինակ կ'երթամ. — թող այն
 տեղը գայ Սիամանդոն »: Պառաւը տեսածը
 լսածը կը պատմէ Սիամանդոյին. սա գիշե-
 րանց կը գիմէ նշանակուած գերեզմանը, ուր
 կը սկսի խոր քնանալ. հոն կու գայ թը-

Ղէզարէն : Եւ, ջուխտակ մի սսկիէ ճան իր ջորէն կը հանէ անոր ջորը կը դնէ և իր հօր սունը կը գանայ : « Արեւը կէսօրը նըշներ էր, Սիամանդոն իր աչքերը բաց աւրաց, — Չորս կողմն նայեցաւ, գլուխը ծեծեց, ու պառաւոյ սունը գարձաւ » : Խեղճ Սիամանդոն երբ յուսախաբ կը տիրի, պառաւը կ'ըսէ անոր. « Որդի դու շատ միամիտ ես : Քո ծոցն ու ջորը որսնե՞ր ես » . Սիամանդոն որոնելով, կը գանէ Խըջէզէրի գրած ջուխտակ սսկիէ ճաները. սա ի՞նչ կը նշանակէր. ի՞նչ խորհուրդ սնէր. պառաւը կը պատասխանէ . « Քեզ հասկըցուցեր է թէ՛ դու դեռ մանուկ ես , Սիրոյ մարդ չես » . Սիամանդոն պառաւին միջնորդութեամբը Խըջէզարէն վերջին խօսք մը կը խնդրէ որ կատարէ : Խըջէզարէն կը պատասխանէ . որ եթէ Սիամանդոն մարդ է, վաղը զիս հարս տանողներու ձեռքէն թող գայ կարճութեամբ զիս խլէ : Սիամանդոն իր քաջութիւնը ցոյց կու տայ, կայծակի պէս հարսնեւորաց մէջ կ'իյնայ . « Մէկ ձեռքով բռնեց Խըջէզարէի կակուղ մէջքէն, — Դըրաւ իր կըռնակը, ու

Երեքօրեայ գնացքը քըշեցին մէկ լար » :
 Նշանածը անոնց ետեւէն կ'իյնայ. Սիաման-
 դոն անոր կը զօրնէ նետը. ան « Մըռոնց » :
 Ու ըզՍիամանդոն զընարէն ի վայր հոլո-
 վեց » . Խըջէզարէն կ'իյնայ իր սիրելի Սիա-
 մանդոյի ետեւէն . « Արձանացաւ , կեցաւ
 զընարի գլուխը . — Այնտեղը զպաւ իր ա-
 կանջին Սիամանդոյի ցաւէն տըքնալու ձայ-
 նը , . . . Ա ի մի տըքար , իմ Սիամանդոյ ,
 մի տըքար . . . » : Սիամանդոյ կը պատաս-
 խանէ . « Մի լար իմ Խըջէզարէ , մի լար : . .
 Քո լացը ինձ աւելի ցաւ է . . . մի լար . . . »
 Խըջէզարէն նրտաբեկ կը յիշեցընէ Սիաման-
 դոյի , թէ պէտք չէր այդ որսին ետեւէն իյ-
 նալ . « Թէ քեզ որս պիտի , ես քեզ որս
 հերկք եմ . Մի երթար » : Յետոյ յուսաբեկ ,
 և հարազատ գուրգուրանքէն մղուած , կ'ըսէ
 Սիամանդոյին :

Սիամանդոյ , ինձ ճամբայ մի տուր քովդ գալու ,
 ճամբայ մի ցոյց տուր , գամ քեզի հետ հոգի
 տալու :

Փայտատ ու թի բերէք , բերէք պալեր ու զըկար-
 ներ շըրջեցէք ,

Խըջէգարէն ու Սիամանդոն մէկտեղ քարերուն
տակ թաղեցէք ...

Այս սրտառուչ երգը ողբերգելով, « ա-
չերը կը խըփէ, զինքն ի վայր կը հոսէ -
մէկ անգամ միայն կ'աւաչէ - Իմ Սիամա-
դոյ : . . . Եւ Սիամանդոն հազիւ արձագանգ
մի կը տայ - Իմ Խըջէգարէ . . . » ու եր-
կուքը ի միասին հոն կը լռեն կը մեռնին,
հոն կը մնան : Սրուանձտեան կը յիշատակէ
հետեւեալը. « Աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ. Այն
տեղը երկու ծաղիկներ կը բուսնին համա-
նըման ամեն գարնան, և երկու թիթեռնիկ-
ներ կու գան, կը թառին ու կը թըրուրոան
այդ խորհրդաւոր ծաղկանց շուրջն ու վրան » :

(Համոզ-Հոտոզ էջ 269-77).

167

Սէրը երբ կոյս է և անկեղծ, յագենալ
չունի.

Աշխարհն աշխարով կըշտացաւ, իմ սիրտըն
քիզանից սով ա :

(Սայար-Նովայ էջ 76).

168

Ո՛վ կ'ատէ, չի սիրուիր. սիրողը կը սիրուի. Սայեաթ Նօվան շատ լաւ ըսած է.

Օվ օր ինձ չ'ի սիրի, իս էլ չ'իմ սիրի.
Սէրըն սէր կու բերէ . . .

(Սոյսր Նօվայ էջ 130).

169

Չարաչար պահանջկոտներու համար Ալաշկերտցիք կը գործածեն սա առակը.

Կուզ (կզաքիս)
սովրաւ ի թուզ.

Արտ. Լանդես գիրք VII VIII, 1901 էջ 469).

170

Սիրողին ճաշակին համեմատ՝ կը սիրուի իր մը. նման զնման կը սիրէ, թէն սիրածը խորշելի ըլլայ ուրիշին համար: Ալաշկերտցիք այս առթիւ կը գործածեն սա առակը.

Ուռին ու բարդին
ամէն (իւրաքանչիւր) խըտ (հետ) ուր (իւր) մաղտին
(ախորժակ):

(Նոյն էջ 477).

171

**Աղքատը երբ անհամեստ պահանջներ
ունենայ, Հայաստանցին անոր կը յիշեցընէ.**

Ուր (իւր) պապ (հայր) որ չ'տեսնէր.
գինէր (գիտէր) թէ ինք փաշի տղայ էր:

**Կը մեկնուի. « Բարձր պահանջներ ընել,
մոռանալով իր ծագումը և արժանաւորու-
թիւնը »:**

(Նոյն էջ 478).

172

**Ընտանեկտն սէրը կրակ է, եթէ հա-
րազաս է ու անկեղծ. հեռաւորութիւնը չի
ցրտացներ, այլ աւելի կը տոչորէ կարօտի
կրակով. սակայն Ալաշկերտցիք իրենց հե-
տագոյ առակով հակառակը կ'ըսեն.**

Աչքէն հեռու.
'սրտէն հեռու:

**Մեկնութիւնն է. « Շարունակ աչքին առ-
ջեւ չ'զտնուող բարեկամը կամ ազգականը
ցուրտ սէր կը վայելէ »:**

(Նոյն էջ 488).

173

**Չափաւորութիւնը գերադասելի է . ըստ
առակին .**

Շատ մի՛ սիրեր՝ ատել կայ,
չատ մի՛ ատեր, սիրել կայ:

(Նոյն էջ 399).

174

**Երբ պառանդները կամ՝ ծերացածները ան-
պարկեշտ մտքեր կ'ունենան, Հայաստանցին
պարկեշտ առակով կը հեզնէ զանոնք .**

Ջուրն ընկեր առուրներ (առու)
սէրն ընկեր պաուրներ (պառա):

(Նոյն էջ 502).

175

**Սէրը, գուրգուրանքը միայն բանաւորներուն
սեփականութիւնն չէ . ծագիկն, սոխակն, և
լուսնակ իրարու կը տաձեն սէր քնքոյշ և
անոյշ : Անոնք զիրար կը սիրեն և միմեանց
ցաւը կը սգան .**

Սոխակ լացաւ ու մարեցաւ .

Երբ իր սիրուն վարդ թօշնեցաւ,
Գոհարիկ .

Լուսին տեսաւ, հեծեց լացաւ,
 Երբ իր սիրուն սոխակ մեռաւ,
 Գոհարիկ:

Սրտագրաւ աւանդութիւնը կ'իմացընէ .
 « Աւանդութիւն է ի հայո՞, թէ երբ դրախ-
 տին մէջ առաջին անգամ վարդ է թառա-
 մեր, ցայգանուագ սոխակին ձայնն էլ մա-
 րեր է, որուն վրայ լուսին եւս արաստուեր
 է. այգուն շաղցօղը նոյն արցունքն է եղեր,
 որ ցարդ կը շարունակուի ի սէր սոխակին
 վաղամեռիկ լինելոյ . առ սէր վարդին » :

(Հայկ. Յիսնակ առակ. Բ. էջ 37).

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՋՈՒԱՐԹՈՒԹԻՒՆ, ՁԱՆՁՐՈՅԹ, ՀԱՃՈՅՔ,
ՑԱԽ, ԱՂՕԹՔ.

176

Հ ԱՅ քնարը հրբ կ'երգէ քաջութիւնը,
չի մոռնար արքայութիւնը. մեր կրակոտ
բանաստեղծ Գամառ Քաթիպան կը յիշէ մե-
ղաւոր հղբայրը. կը յիշէ աղօթքը — հոգե-
կան կենսական կրակը, և կ'ուզէ որ ան-
մեղը մեղաւորին համար աղօթէ.

Թէ որ անմեղը չաղօթէր իսկի
Իրա մեղաւոր աղբօրը խաթրին,
Երկիր կու ճաքուէր անեղ ձէներով,
Երկինք կու խոռվէր վերից մեր գլխին:

(Ոտանաւորներ էջ 71).

177

Շուարած ու յուսահատ հայութիւնը կ'ող-
բայ.

Սուրբ խորան չունենք, արդ ո՛ր աղօթենք,
Հիմի՞ էլ լռենք:

(Նոյն էջ 96).

178

Երբ մեր մէջ անդատին մեր նախահարց
և նախնի գիւցազանց օրերէն՝ ճարակ գտաւ
կուտարար հոգին երկպառակութեան, շա-
րութեան ու նախանձի սաստանան Մըրուսը
յայտնեցաւ Հայաստանի վրայ, « ծնաւ հայ-
կական վիշտ ու ցաւ » : Գամառ Քաթիպա կը
հարցընէ

Եղբարք, ինչո՞ւ տիրել են մեզ այսքան վիշտք,
այսքան ցաւ. —

Էնդուր համար, որ մեր մէջ Մըրուս-Գեւը յայտ-
նեցաւ :

(Նոյն էջ 117) .

179

Երգը՝ գուարթութեան աղբիւրն է, ուսկից
տխուր սրտին մէջ կը հոսի կազդուրիչ ուրա-
խութիւնը. հեղինակները կը պատուիրեն եր-
գել, նաեւ բռնի երգել. սա ազդու միջոց
մըն է, որով անընկճելի տխրութեան կը յաղ-
թենք. կ'երգենք՝ նախ առանց յօժարութեան,
յետոյ յօժարակամ. բռնի երգելով, բռնաւոր
տխրութիւնը կը յաղթահարենք : Գամառ
Քաթիպան ալ՝ Փիլիպպոս վարդանեանի

նուիրած իր երգին մէջ, կը յորդորէ երգել,
թէ հարսանիքի և թէ բանտի մէջ.

Երգով յիշէ մեր նախնեաց,
Երգով թող քնէ քո որդին,
Երգն է մարդուն անգին զանձ, —
Լոկ չար մարդիկ երգ չունին:

(Նոյճ էջ 138).

180

Պասկանեան զուարթութեան յորդոր կը
կարդայ. ու կը պարսաւէ տխրողները.

Նորան կասիմ էս անմախ,
Որ չըսիրէ կեանք ուրախ.
Թուչերըս որ թողմեցան,
Ալ ի՞նչ պէտք է կինի, տաղ:

(Նոյճ էջ 319).

181

Հոգեկան մտաստանջութիւնները թշնամի
են ներքին ուրախութեան. Եզնիկ կը գրէ.
Որ լաւն է, և զուարթ երեւի:

(Եզնիկ էջ 308)

182

Աղօթողին համար Եզնիկ սա պատուէրը
կու տայ.

Լաւ է յտակ խորհրդով ննջել, քան պիղծ խորհրդով աղօթս մատուցանել, և վարձս ոչ առնուլ և ի գուր աշխատել:

(Նոյն էջ 299)

183

Յաւը առհասարակ ամէնուն բաժինն է. ոչ հարստութիւն և ոչ քաջութիւն կրնան այդ բաժինը մերժել. ամէն անհատ ըստ վիճակին դասապարսուած է կրելու.

Փարթամն ի սարսուռ, աղքատն ի մուր, միջակն ի հուր, այլքն ի ջուր, ամենեքին ունին զիւրեանց խէթ:

(Հատր էջ 66).

184

Նարեկէն դուրս, մեր մատենագիրներու մէջ չունինք սրաի լարերը հոգեւորող այնքան դիւթող աղօթասաց քնար մը հագեզմայլ: Անկեղծ սրաբէ բղխող աղերսներ կը լսենք ժողովրդական բանահիւսութեան էջերէն. հայ ժողովուրդը իր ամէն գաւառներու մէջ ունի յատուկ պաղատանքներ, սրով կը խնդրէ երկինքի բարեխօսութիւնը. հայ ա-

ղօթքը ունի իր հոգեղորոշմ՝ յատկութիւնը,
 ոչ փափկահիւս, այլ բնական ու պարզ և
 երբեմն ալ անէծքնեցող խառն: Հայ աղօթքը
 զուրկ չէ բառախաղերու բերթողական հը-
 մայքէն: Բորչալուի գաւառացին՝ արթննալուն
 կ'աղօթէ.

Լուսացաւ լուսն է բարին,
 Ես հաւատամ տէր կենդանին
 Ուսին, ուսին, էն սուրփ կուսին,
 Հրեղէն ծով ա, հրեղէն լուսին:

Հայ ջերմհոանդը աչքը բաց կ'երագէ որ

Մարիամը նստէր սուրփ սեղանին,
 Աստծու շնորհքն էր բերանին,
 Գիրկն էր առել Աստուածորթին,
 Մի խաչ սրտին, մի խաչ լերդին:

Մարիամը Աստուածածին՝ հայուն պաշա-
 պանն է կաթողին.

Եկեղեցու դուռն էր բաց,
 Աստուածածին մէջը չքած,
 Աղօթք կանչէր լուս տաճարին,
 Ծիծն ու էրէսը վարթ ծիրանի.
 Աղօթք կանչէր իր խաչորդուն,
 Որ ողորմի ամէն մարթուն,
 Փրկէ ցաւից՝ պատուհասից,
 Չար փորձանքից, սասուճ սասմից:

Եւ զայս ըստ աղօթասացին,

Ով որ երեք բերան ասի,

Մեղքը ջնջուի դատաստանին:

(Ազգագրական Հանդես գիրք XI էջ 33).

185

Հայը՝ շարին խափան առ սիրելին իր
Քրիստոս առտու կանուխ կ'աղօթէ.

Սուրփ կուտը տանը քուն,

Սուրփ Սարքիսը կտերը զարթուն,

Կտուրը էկողը եդ դառնայ,

Դուռը էկողը փէտ դառնայ:

(Նոյն էջ 34).

186

Քնանայուն՝ հայը ունի իր քնքոյշ աղօթք-
ները. որոնք Դեւերն ու Քաջերը կը հա-
լածեն.

Ճշմարտապէս քնանամ,

Դրախտի դուռը բանամ,

Մտնեմ անմահ դրախտը,

Անթառամ ծաղիկ ստանամ,

Փնջեմ դնեմ գլխիս տակը,

Ինձ պահպանի սուրբ հրեշտակը:

Քուն ըլեմ, քունս անուշ,

Հայ Միտքը

8

Հրէշտակիս հեաը մուշ-մուշ,
Չարթնեմ երագս բարի,
Ինչ որ խնդրեմ կատարի:

(Նոյճ էջ 35).

187

Հայ հոովմէական բարեպաշտը՝ անկողին
մտնելուն, շատին շրթունքով կ'աղօթէ. «Յի-
սուս, Մարիամ և Հայր Յուսէփ սիրոսս հո-
գիս և մարմինս ձեզի կու տամ». գաւառացի
հայը անոր նման, երկնանման յատուկ ա-
ղօթքով մը կը պատկի.

Յիսուսի խաչը սրտիս,
Աւետարանը բարձիս,
Ըհը մտայ գերեզման,
Իմ Տէրը Յիսուս աննքման,
Հոգիս քեզ ամանաթ,
Մարմինս գողն քին ամանաթ,
Հոգիս Գաբրէլ հրէշտակին,
Թող յանձնէ Յիսուս փրկչին:

(Նոյճ էջ 35).

188

Բարեպաշտ հայը Աստուածամօր կ'աղաչէ,
որ «Յիսուս որդու խաթեր համար» զինքը

մեղքերէն ազատէ. և կ'ուզէ որ իր փրկութեան համար,

Սուրբ կաթը Մարիամ կուտին,
Անգին արիւնը Տէր Յիսուսին,
Ծագիկ դառնան թող փնջուին,
Բաւթի մեղքերս ջնջուին:

(Նոյն էջ 36).

189

Սխալը հասկնալէն վերջը, պէտք է շուտ զղջալ, թէ ոչ Հայաստանցին կը հեզնէ.

Համբարձման կը խմայ,
Վարդէվրին կը սարխօշնայ:

Մեկնութիւնն է. «Երբ մէկը շափազանց ուշ կը հասկանայ իր գործած սխալը, ու կը զղջայ անոր վրայ»:

(Ազ. Հանդես գիրք VII, VIII, 1901 էջ 470).

190

Ամէն մարդ մի միայն իր ցաւը կ'ըմբռնէ և կ'ուզէ անգիտանալ ուրիշինը, սակայն իւրաքանչիւր անձ ունի իր ցաւը, վիշտը և պպերջանիկ համարուելու իրական կամ ե-

րեւակայական երազը. պէտք է հաւատալ որ ամէն մարդ ունի իր լացի առարկան.

Ամէն ոք իւր Պաւլօն կուլայ.

Կիւմիւշխանցուց Պաւլօն . . . Սրուանձ-
տեանց կը հարցընէ: «Ո՞վ է այս Պաւլօն,
և ի՞նչ մարդ է եղեր, զոր կ'ողբայ ամբողջ
քաղաքը»: Առատ ոսկի գտնուած բոլին մէջ
քառասուն աշխատաւորներ փլածոյի մը սակ
կը մեռնին. «քառասունն ալ էին Պաւլօ»:

(Թովմաս Աղբար Բ. էջ 38).

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԽՈՐԱՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ . ԿԵՂՄԱԻՈՐՈՒ-
ԹԻՒՆ . ԽԱՐԷՈՒԹ . ՓԱՌԱՍԻՐՈՒԹ . ԾԱՂԻՐ .

191

Մենք մեր փոքր գործերը կը խոշորցը-
նենք, անոնցմով կը պարծինք, և շենք յա-
ռաջադիմեր, վասն զի անկատար վիճակի մէջ
թմրելով, կատարելութեան հասած կը հա-
մարուինք. կը խաբուինք սուտ պարծանքնե-
րէն, պարծանքը զմեզ շուարեցուցած է. կը
գրէ Գամառ Քաթիպա.

Սուտ պարծանքը հայերի խելքն է տարել :
(Ոտանաշորեր էջ 69).

192

Պատկանեան կը յորդորէ որ բանաստեղ-
ծը լաւ բան գրէ. ցաւալի են հայուն թերու-
թիւնները, և հեզնորէն իր յորդորները կը
շարունակէ ու յուսահատ խաբեբայ հայ մա-
մուլին ալ կ'ուզէ իր քնարը.

Ուր և աչք դարձնես՝ անըստիտի պատկեր —
Հայ սուրբ մաժուլքն է կաշառակեր:

(Նոյճ էջ 235).

193

Պատկանեան իր «մի կարծէք որ ես...»
առ Պ. Գր. Չալխուշեան նուիրած երգով,
ցոյց կու տայ որ փառասիրութեան համար
չէ որ կը հառաչէ, կ'ողբերգէ, կը ցնցէ հա-
յութիւնը.

Մի գարծէք որ ես սին փառքի համար,
իմ հառաչանքով լըցրի ... աշխարհ.
Այս հէգ ամբոխի ծափին ու գովքին
կարօտ չէր բընաւ իմ հըպարտ հոգին...

(Նոյճ էջ 249).

194

Պատկանեան ցոյց կու տայ որ հայը խա-
բուելով, իր գլխուն շատ ազաներ ստեղ-
ծած է.

Մեզի վով որ շատ խաբիւ է,
Մեր աղան ալ նա եղիւ է:

(Նոյճ էջ 327).

195

Անմոռանալի է Պօլսոյ Ամիրաներու և Հայ պետական անձերու փառահեղ պատմական անցեալը, բայց կարելի՞ է ըսել որ այդ շըրջանը դատապարտելի, խարկախ, խորամանկ փառասիրութիւններով մոլեզնոտ, վընասներչի Հասցուց ազգին. ասոր կը թողունք որ խըքնին Պոլսեցի մը Բաֆֆիի բերնով պատասխանէ. «Մեզ մօտ էր նիւթական ուժը — արծաթը, — որ ամիրաների պաշտաններն էր միտոյն զարդարում և Հայաստանցու բարորութեան համար մի փարայ անգամ չէր ծախսուում »). և այս պոլսեցիին հետագայ խօսքերն կարելի է յատկացընել նաեւ այն ամենուն, որոնք շատ ծուռ մաքով ազգին ղեկավար ու տռաջնորդ եղան.

Մի խօսքով մենք մեր ձեռքում բռնած ունէինք ազգի յառաջադիմութեան ղեկը, կարծես, մի չար մաքով նրան մոլորեցնելու և դէպի կորուստ տանելու համար ...

(Խեբըր էջ 189).

196

Հեզութիւնը լաւ է, բայց ոչ կուրօրէն անդէն մնալ անակնկալ պատահարներու առ-

ջեւ, այլ խորամանկութիւն ալ պէտք է. ժողովուրդը լաւ կ'ըսէ.

Շան հետ հաշտ եղիր, բայց փայտը ձեռքիցդ բաց մի թող:

(Խեղր էջ 306).

197

Մեր ծանօթ երգիծարան Յ. Պարոնեան՝ խորէն Եպիսկ. Նար-Պէյին հեզնական կենսագրութեան մէջ կը գրէ. «Սա ինքն է, որ իւր վկայութեանը նայելով, երկու ամիս աշխատելէն ետքը հետեւեալ գիւտն ըրաւ.

Ջիւր անուան կոչ
Գիտե՞ս - ոհ. ոչ:

Թէպէտեւ պատմաբաններէն ոմանք Հոմերոսի կ'ընծայեն այս երեւելի գիւտն . . . Արդարեւ այդ գիւտը մեր ազգին համար աւելի մեծ նշանակութիւն ունի քան Գիտեւէյարաց»: Այս ծաղրածութենէն վերջը, կը յաւելու սա հեզնական նախադասութիւնը.

Եւ կը զարմանանք թէ ինչո՞ւ այդ գիւտին օրը կիրակի չեն բռներ . . . բանաստեղծները:

(Արտ. Ջիւր էջ 11).

198

Կան վեհանձներ որ հասարակաց մեծ բարիքի մը համար կը հրաժարին իրենց փառքէն, ու աթոռէն. բայց և կան անձինք որ բռնի կը հրաժարին, գուշակելով արդէն որ անհնար է այդ գործին կամ փառքին մէջ տոկալն, ատոնց համար կարելի է գործածել Պարոնեանի այս հեգնականը.

Խորէն յօժար կամքով հրաժեշտ տուաւ իւր պաշտօնին... երբ թաղեցիները վար առին զինքը:
(Նոյն էջ 13).

199

Տաղտկալիօրէն երկարապատում, ճապաղ զրիչներու և ատենաբաններու համար, իբրև երգիծաբան առած՝ կարելի է գործածել Պարոնեանի այս նախադասութիւնը.

Շատերը կը յարգեն Եոսուֆեան էֆէնտիին ատենախօսութիւններն իբրև... քրտնեցուցիչ դեղ:

(Նոյն էջ 33).

200

Անխոհեմ և ո՛չ շրջահայեաց, կոուարար խմբագիրներուն՝ յարմար է Պարոնեանի այս

նախադասութիւնը, զոր գործածած է « Հայաստան »ի խմբագիր Տէրոյենց Պատուելիին համար:

Այնպիսի շարդ մը տուաւ ընթերցողներուն, որ իրմէ զատ « Հայաստան » կարդացող շինաց: (Նոյն էջ 65).

201

Անարժան եկեղեցական բարձրաստիճան անձնաւորութեանց համար, շատ յարմար է գործածել Տէրոյենցի հեգնականը.

Գաւազանը ասանկ մարդերու ձեռք տալու տեղ կոնակը տալու է:

(Նոյն էջ 72).

202

Այն խմբագիրներուն թրոնք աւելի իրենց քմահաճոյքը կը մտածեն, քան թէ ժողովուրդ հասարակութեան յառաջադիմական պահանջները, կարելի է գործածել Պարոնեանի այս հեգնականը, զոր յատկացուցած է Խթիւճեանի, որ ըսած է

Լաւ է որ ընթերցողներօ փաստին քան թէ Մա-
սիսի լեզուն:

(Նոյն էջ 82).

203

Chantageի երկրպագու մամուլի գոր-
ծիչներուն, տմենայարմար է այս նախադա-
սութիւնը, զոր գործածած է Պարոնեան իւ-
թիւնեան խմբագրին համար.

Ու է խնդիր մը անաչառութեամբ քննելու
համար զայն կը պարզէ, անոր մէջ ճշմարտու-
թենէ առաջ բաժանորդ կը փնտռէ:

(Նոյն էջ 84).

204

Գործը աւրոյ գործունեայներուն կարելի
է սեպհականել Մկրտիչ Տիգրանեանի համար
Պարոնեանի այս նախադասութիւնը.

Պատին վրայ բեւեռ մը զամելու համար տա-
նը հիմերուն բեւեռները կը քակէր բարեկարգե-
լու համար տունն:

(Նոյն էջ 97)

205

Հասարակական պէս պէս կարեւոր գործերու մէջ, միշտ նոյն յորդորը՝ յարմար անյարմար նոյն խրատը տուողներուն համար, կարելի է ակնարկել և առակ դարձնել Պարոնեանի Այս չռոյտէնի պատմութիւնը, զոր հնարած է իր հրգիծանքին մէկ գիւցազին՝ Մկրտիչ Տիգրանեանի համար: Պատմութիւնը ահա համառօտակի: Իր այդ գիւցազը Սամաթիոյ մէջ հրաշագործութիւններ կ'ընէր. «Կաղեր, կոյրեր, խուլեր, համրներ, այսահարներ, անդամալոյծներ կը բժշկէր: Ամէն օր հիւանդներ կ'երթային իրեն: — Հայր սուրբ, իմացանք որ դուք ամէն ցաւերը կը փարատէք: — Հրամեր էք օրհնած: — Քանի մը շաբաթ է ի վեր գլխու ցաւ ունիմ, կ'ուզեմ որ փարատէք: — Գլուխդ թէ ցաւ: — Գլուխս, հայր սուրբ, գլուխս: — Շատ լաւ ինձի համար երկուքն ալ մի և նոյն բանն են: Եկուր խաչահանգիստ մը ընեմ: — Մարդը կը մեկնի և քանի մը ժամէն ետքը անդիի աշխարհքը կ'երթայ: — Երրորդ մը կը ներկայանայ: — Հայր սուրբ,

սենեակին պատուհանը կոտրեցաւ: — Պատուհանը հոս բեր, վրան բռնկութեան աւետարան մը կարգամ: Չորրորդ մը. — Հայր սուրբ, մազերս կը թափվին: — Այս ջուրով գլուխդ լուս: Հինգերորդ մը կը մտնէ. — Հայր սուրբ, անձրեւ եկած օրը սենեակս կը վազէ, ի՞նչ ընեմ: — Այս ջուրէն քիչ մը դիր սենեակիդ վրայ: — Պատրիարքարանէն մէկը. — Հայր սուրբ . . . — Այս ջուրէն ան: — Պատրիարքը դրկեց զես . . . — Պատրիարքին ալ այս ջուրէն: — Չեզի ըսելու որ . . . — Չեզի ալ այս ջուրէն: Ի՞նչ մը . . . — Այս ջուրէն: — Պատրիարքարան հրամմէք: — Պատրիարքարանի ալ այս ջուրէն: — Եթէ չի գաք . . . — Եթէին ալ այս ջուրէն: — Նորէն բանս պիտի երթաք: — Բանտին ալ այս ջուրէն: — Պիտի բերվիք Փրկիչ: — Փրկչին ալ այս ջուրէն: — Կառավարութիւնը . . . — Կառավարութեան ալ այս ջուրէն: — Վերջապէս ամեն ցաւերն ալ այս ջուրով կը բռնկէր: Միայն այստեղ հարնետուն փորէն զեւերը կը հանէր, սակայն չկրնալով միշտ խոզեր գտնել, որ

անսոց դրկէ, շտա անգամ իր փորին մէջ
կը հիւրընկալէր զիւերը առժամանակեայ կեր-
պով ...»։ Պարոնեանի այդ երեւելի անձնա-
ւորութիւնը պարաստիրոջ ալ կը հրամցընէր.

Այս ջուրէն:

(Նոյճ էջ 104-7).

206

Պոռոտախօս, ինքնահաւան, սնամիտ, գո-
ռոզ գրիչներու՝ կարելի է ուղղել Պարոնեա-
նի այս հեգնականը.

Դողացէք ոտներուս տակ ով գուլպաներս:

(Նոյճ էջ 137).

207

Իսկ ունայնամիտ փառասէրներուն, կըր-
նանք սեպհականիլ Պարոնեանի այս հեգնա-
կանը.

Եթէ մլուկ մը ճզմէ՝ Ենէականի մէջ՝ տեղ կը
փնտոէ, որ դիւցազներուն մէջ երթայ նստի:

(Նոյճ էջ 236).

208

Պարոնեան փառասիրութեան համար կ'ըսէ.

Փառասիրութիւնը այնպիսի ախտ հիւանդութիւն մ'է, որուն ենթակայ եղողին հաճոյք կը պատճառէ և փնասն ուրիշներուն կու տայ. ո՞վ կ'ուզէ հաճոյքէ զրկվիլ:

(Նոյն էջ 287).

209

Փառասիրութեան իբրև օրինակ կարելի է յիշել Պարոնեանի Քրիստոսաուր Ղազարոսեանի առթիւ գրած այս խրատական տողերը.

Մարդերն աւելի մեծ անուն վաստկելու մտլութիւնն ունին քան թէ մեծ մարդ ըլլալու առաքինութիւնն:

(Նոյն էջ 275).

210

Երբ նենգաւարներով պաշարուած ամբոխին մէջն ենք, մեր ամենէն կարեւոր զէնքն է խմբամանկութիւնը: Կը զրէ առակախօսն Մխիթար Գոշ.

Ողորձէր ոմն զխըխնջիւն՝ ասելով. Արի եկ արտաքս, զի մեծարեալ պատուեցից զքեզ բազմազան օրինակօք: Եւ նա ասէ. Չիք ոք զքեզ տեսեալ պատուասէր առ այլս, զիա՛րդ և ինձ լինիցիս. ոչ է այլ, այլ զի արեան իմոյ ցանկաս: Եւ ոչ ել արտաքս, զերծեալ ի նմանէ զգուշութեամբ:

Պարզ է գաղափարը. սակայն լաւ է լսել նաեւ առակախօսին մեկնութիւնը. կը մեկնէ. «Ջարթուցանէ զմեզ առակս, ամենեւին ոչ հաւատալ պատիր բանից այլազգեաց, յայտնի ունելով զմիտս յանցելոց խաբէութեանց առ այլս. զի արեան և ստացուածոց ցանկան քրիստոնէից, և ոչ եթէ պատուեն»:

(Միտր. Գոշ. Առակք 67-8).

211

Ամէն ազգ ունի իր վիթխարի ուժի տէր դիւցազներ, որոնց մասին այնպիսի քաջագործութիւններ կը պատմեն որ անկարելի է հաւատալ: Մենք ալ ունինք սոսկալիօրէն ուժեղ նահապետ մը՝ Տորքը, որ ըզընգով քարեր կը բերէ, կը տաշէ: Ըստ Խորենացւոյն: «Եւ յեզերս ծովուն Պոնտոսի դի-

պեալ նաւաց թշնամեաց, դիմէ ի վերայ. և ի խողալն նոցա ի խորն իբրեւ ասպարէզս ութ, և սա ոչ ժամանեաց նոցա. առնու, ասեն, վէմս բլրաձեւս, և ձգէ զկնի. և ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակաւք, և ամբարձումն ալեացն, որ ի պատառմանէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ նաւն բազում մղոնս». ու խորենացին ինքնին կը բացագանչէ.

Ո՛հ, կարի է առասպելս, այլ և առասպելաց առասպել:

(Խորեն. Պատմութ. էջ 171).

212

Մաղրածութեան լաւ օրինակ մը ունինք խորենացիէն: Շապուհ որսորդութեան ատեն կրակով կը շրջապատի. չէ՞ որ ինքը կրակապաշտ է, կրակը իրեն աստուածը. կը դողայ Շապուհ. այն ատեն Ատոմ մոկացի զինքը կը ծաղրէ.

Աստուածորդիդ Պարսից, ահա հայր քո և աստուած, ընդդէ՛ր զանգիտես:

(Նոյն էջ 503).

213

Խաբեբայ խոստումին՝ առակ մ'ունի վարդան, զոր կրնան ընդօրինակել և հաստատուն մտքի մէջ պահել անոնք որ խաբեբայներուն խոստումներուն, կանխաւ կը փութան երախտագէտ և շնորհակալ ըլլալ: Աղուէսին ձեռքէն երբ խորամանկ կաքաւր կը թռչի, աղուէսը շուարած կը բացագանչէ.

Ով անմիտս և յիմարս, յառաջն պարտ էր ինձ ուտել և ապայ գոհանալ զաստուծոյ:

Այս է պատմութիւնը. «Աղուէս» էառ կաքաւ մի ի բերանն և կամէր ուտել զնայ. և ասէ կաքաւն. արհնեալ է աստուած, որ կոչեաց զիս յիւր արքայութիւն. զի զերծանիմ ի յայս չարեացս. և ապայ գու, աղվէս, գոհացիր զԱստուծոյ և ապայ ուտես զիս. քեզ մեծ վարձ է. և աղուէսն կկզեցաւ և հայեցեալ յերկինս և բացեալ զբերանն՝ ասէ. գոհանամ զքէն, աստուած բարի, որ պատրաստեցեր ինձ սեղան բարութեան, և կաքաւն զերծաւ ի բերանոյն և թռաւ. և ասէ աղվէսն. ով անմիտս և յիմարս, յառաջն պարտ էր ինձ ուտել և ապայ գոհանալ զԱս-

տուժոյ: — Յուցանէ առակս, թէ զխոստացեալ իրքն մի համարիր քեզ և մի շնորհայկալ մարդոյ լինիս, մինչեւ առնուս և թէ ջուր տան քեզ, ի նոյն ժամն ի գողզ առ զինքն զի շատք ասեն և ոչ տան զասացեալն խրեանց, ուլ եղբար, և սուտ լինին»:

(Ժողով. Առակ. վարդ. էջ 58-9).

214

Առակախօսները խորամանկ խաբեբայներէն զմարդ միշտ կը զգուշացընեն: Գրուած է. «Ազոաւը խորամանկ մարդու օրինակ է՝ որ միայն իր օգուտը կը նայի. ուստի զգոյշ կալու է անանկ խաբեբայէն, և խօսքին հաւատալու չէ. վասն զի ուզածն ընելէն ետեւ ծաղր կ'ընէ: Դիողինէս փիլիսոփային հարցուցին թէ ո՞ր զազանը շատ վնասակար է. պատասխան տուաւ թէ վայրենիներէն՝ օձը, իսկ ընտանիներէն՝ խաբեբայ մարդը»:

Երբ խորամանկ ոք քեզ խորհրդակցի,
Մի կարծեր թէ նա սակս քո խորհի.
Չամենայն օգուտ յինքեան վերբերեալ,
Կերակրի նովաւ ծաղրէ զկնի:

(Եզովրոս առակք էջ 102).

215

Փառասիրութեան համար շատ սուլորահան դարձած է աղուէս և ազոաւի սա ծանօթ առակը. ազոաւը բերանն ունէր կտոր մը պանիր. աղուէսն հոտն որ առաւ վագեց ազոաւին առջին և ըսաւ զարմանալով. Ի՞նչ բան է որ կը տեսնեմ. ես լսել եմ որ քու փետուրներդ սեւ են. ո՛հ տէր Աստուած, աս ի՞նչպէս ճերմակ են, որ կարապ թոչունը քեզմէ ճերմակ չի կրնար ըլլալ: Կ'աղաչեմ պարոն ազոաւ, ինծի ներէ որ քիչ մը վրայ նայիմ ուզածիս պէս. ճշմարիտ կ'ըսեմ որ դու ինծի անանկ աղուոր կ'երեւնաս որ չեմ գիտեր ինչպէս զմայլիմ քու վրայ: Նորէն կ'ըսէր աւելի անուշ խօսքերով. Ես լաւ գիտեմ որ քու յասուկ կատարելութիւնդ միայն գեղեցկութիւնը չէ. այլ բնութիւնը որ կամեցաւ զքեզ ուրիշ թոչուններէն աւելի կատարեալ ընել, առանց կարծեաց քեզի տուաւ. հրեշտակային ձայն մը, երգում կ'ընեմ որ այնպէս գեղեցիկ երգիչ չկայ մեր անտաներուն մէջ, ինչպէս դուն և՛ սօխակը: Այս խօսքերովս բոլորովին զուարճացաւ ազոաւը,

և ուզեց խմացընել թէ աղուէսին ըսածը սուտ
չէր. բացաւ բերանը որ երգէ, բանալովը
ձգեց բերնէն պանիրը: Իսկ աղուէնը յա-
փըշտակեց զայն, ու շուտ մը երթալու հրա-
ման ուզեց աղոաւէն, և ծաղը ընելով ըսաւ.
Շատ համ առիպանիրիդ անուշութենէն, քան
թէ ձայնիդ գեղեցկութենէն:

Փառասէր մարդն երբոր զովուի,
Շուտով հաւտայ ամէն խօսքի:

(ՆՄՆ էջ 103).

216

Փառասիրական ախտով վարակուած խա-
բեբայներուն լաւ օրինակ է Եղովբոսի սա-
առակը. Սիրամարգը փետուր փոխելու ա-
տենն իր փետուրները կը թափէ. իսկ կա-
չաղակը զանոնք կը ժողվէ ու վրան կառ-
նէ կը զարդարուի. և զինքը գեղեցկութեամբ
շատ վեր կը գնէ քան զսիրամարգը, մինչեւ
հպարտութեամբ փճանալով կը թողու իր
ընկերներն ու կու գայ սիրամարգներուն ըն-
կեր կ'ըլլայ: Բայց աս հպարտութիւնը շուտ
մը խայտառակ եղաւ. վասն զի սիրամարգ-

ները ճանչցան անոր կեղծաւորութիւնն ու սուա փետուրները վրայէն փետտեցին, և շատ քցւցելով վռնտեցին իրենց ընկերութենէն: Իսկ կաշաղակը փետտած և ծեծը կերած՝ չկրցաւ մէկալ կաշաղակներէն ալ ցաւակցութեան արժանի ըլլալ, որովհետեւ զանոնք անարգեր էր առաջուց:

Կը յորդորէ թարգմանիչը.

Նայէ ըլլաս սիրուն խելքով,

Չես աղուորնար օտար զարդով:

(ՆՊՆ էջ 129).

217

Տխմար փառասիրութեան իբր պատիժ առակախօսն Եզովբոս կը յիշատակէ գորտը, որ ուզելով կովու պէս գիրուկ երեւնալ, կ'ուռի անյն աստիճան, որ վերջապէս կը ճաթի: Առակախօսին թարգմանիչը կը յորդորէ.

Մեծ ըլլալու շատ մի՛ ջանար,

Թէ չէ պատուիս ու չես մեծնար:

(ՆՊՆ էջ 136).

218

Վաղեմի նախապաշարումները յանգէտս

ստույթեանց պատճառներ եղան, գոյութիւն ունեցաւ առասպելը որ մեր ազգագրական պատմութեան մէջ կը տիրէ առասօժին. գրականութեան մէջ ատոնց մասին կարող ենք յիշել ոսկեդարեան հեղինակ Եզնկայ սա խօսքը.

Այլ ամենայն՝ առասպելք են, և պառաւանց դրդշիւնք:

(Եզնկ Էջ 99).

219

Կեղծաւոր կրօնաւորներու համար կը գրէ Եզնկ.

Կեղծաւոր կրօնաւոր՝ պատրուակ է սատանայի. ընդ իւրեալ ունելով զսատանայ՝ զգազրու. թիւն անդամոցն ծածկէ, և նկարակերպ պատրուակօք պատրէ զտեսողսն: Սոքա են գայլք զանազգեստք՝ որոց սպառնացաւ Քրիստոս ընդ անհաւատսն դասել:

(Նոյն Էջ 301).

220

Կեղծ բարեպաշտներու երգիծական պատկերն է սա բացատրութիւնը.

Զմիս անասնոյ ոչ ուտեն, և զեղբայրն անյազաբար ուտեն. գինի ոչ ըմպեն, և զհոգին արեամբ շաղախեն. զամուսնացեալսն ատեն, և պիղծ խորհրդով հանապազ պոռնկին. զգետտ յոռին զգենուն, և ազահութեամբ այրին. յայնպիսեացն արժան է փախչել. և ոչ հաղորդութիւն ունել:

(Նոյն էջ 802).

221

Մաղրածութիւնը միշտ վտանգաւոր է. խիկար իմաստունը կը գրէ.

Որդեակ թէ տեսանես զթշնամին քո զլորեալ մի ծաղր առնել զնա զի թէ կանգնի նայ չար հատուցանէ քեզ և լինի հանապազ չարկամ:

(Խիկար էջ 16).

222

Խաբէութիւնը միշտ ծածուկ չի մնար, այլ յայտնութեամբ կը խայտառակուի. խիկար կը գրէ.

Բան սուտ և ստախօսութիւնք որպէս արճիճ ծանր է բայց յետ սակաւ աւուրց ի վերայ ջրին գայ որպէս տերեւ ծառի:

(Նոյն էջ 41).

223

Ըստ պարագային կը յարգուի թէ՛ միամը-
տութիւնը և թէ՛ խորամանկութիւնը : Մխի-
թար Աբբան եկեղեցւոյ համար՝ աւետարանի
ծանօթ սլաւութիւն համեմատ, սա յայտնի
գաւանանքը կ'ընէ.

Եկեղեցին Քրիստոսի՝ միամիտ է յիրս հոգե-
ւորս, խորագէտ ընդդէմ աշխարհի. այսպէս
պարտ է և մեզ գնալ :

(Հատ. Էջ 45).

224

Մէկ մէկու խաբելն սովորական է, բայց
ամենէն մեծ խաբեբան աշխարհս է. Սայեաթ
Նօվան լաւ ըսած է, թէ.

Իմաստուններն չը տեսան էս աշխարիս հուտն
ու համբըն :

(Սայեթ Նօվայ Էջ 143).

225

Նկարագրի տէր անձը իր գաղափարնե-
րուն մէջ երերեալ չերուար, թէ ոչ կեղծա-
ւոր խաբեբայ մը կը համարուի, ասոնց հա-
մար կը գործածուի առակս.

Հա՛ վըր նալին (պայտ),
 Հա՛ վըր պիպոնին (գամ) կը զարնէ:

Մեկնութիւնն է . «Անհաստատամարութեամբ, երբեմն յօգուտ և երբեմն ի վնաս խօսիլ խնդրի մը վրայ»:

(Ազգագր. Հանդես գիրք VII, VIII, 1901 էջ 470).

226

Նկարագրի տէր անձը կ'ըմբռնէ իր խօսքերուն ու խոստումին արժէքը, և կ'ուզէ յարգել իր բերանը. խոստմնազանցին պէտք է յիշել ոս առակը.

Նա (ո՛չ) քար վըր քարին,
 նա իսան (մարդ) վըր ուր (իւր)
 զրանին (խոստում, ուխտ):

Մեկնութիւնն է . «Յոյց տալ մէկի իւր խոստման վրայ հաստատուն չմնալը:

(Նոյն էջ 474).

227

Ծաղրը խոհականներու համար միշտ և պերելի է, մանաւանդ երբ ծաղրուածը լի-

շուտու է ու տառապեալ. այլ պարագային
Հայաստանցիք կ'ըսեն.

Չար մոռնայ,
չարչին (մանրավաճառ) քօռնայ:
(Նոյն էջ 478).

228

Թշուառութիւնը երբեմն այնքան անտա-
նելի չըլլար, որքան կծու ծաղրածութիւնը.
վշտահար ծաղրուածը կը յիշէ հետագայ ա-
ռածը:

Չը դմամ (հոգ չ'ընել) գուռ (քարէ
աւազան), վըր գլխուս.
կը դմամ պտպտիչն ի յէտուս *:
(Նոյն էջ 478).

* Այս առակի մեկնութեան համար « Ազգագրական
հանգէս » կը հրատարակէ հետազոյ աւանդութիւնը. « Տըր-
գաս թագաւորը Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հետ մեհեան-
ները կը քանդէր ու եկեղեցի կը կանգնէր անոնց տեղ:
Ուր որ չկար մեհեան, լեռնէն քարեր կը բերէր իր
կանակով, ու կը շինէր: Մի անգամ վանքի մը շրթ
քարէ մեծ գուռը (աւազան) գլուխն անցուցած, և միա-
կէտուր քարէ մեծ սիւներ անութիւնք դրած, լեռնէն կու-
ցար, իսկ Ս. Գրիգոր ետեւէն կ'ազօթէր, կը սաղմո-

229

Ամէն պարագայի մէջ կհղժաւորութիւնը պահարակելի է: Աւետարանն իսկ այպանեց փարիսեցիութիւնը, և աւետարանական ծանօթ օրինակին վրայ, հայկական սա առաւ կը կազմուած է. Աւաշկիրացիք կ'ըսեն.

Տէվէն կը զըլու (կուլ տալ),
մծիկ (մծղուկ) կը թքու:

Մեկնութիւնն է. «Մեծ քանակութեամբ ու գաղանի մեծ չարութիւնները գործել, իսկ յայտնապէս և փոքր բաներու մէջ ինքզինքը անկաշառ և արդար ցոյց տալ:

(Նոյն էջ 482).

սէր, ոյժ և կարողութիւն կը խնդրէր բեռնաւորուած արքային: Տրդատ ձանձրանալով Սրբոյն միօրինակ սաղմոսերգութենէ. կ'ըսէ վերջապէս. « Զը հոգամ, զուս, վըր գլխուս, կը հոգամ պտպտիչն (մրմունջ) ի յետուուս »: Ս. Գրիգոր այն ատեն կը լսէ, ու Տրդատը քարերու ծանրութեան տակը մինչեւ ծնկները գետինը կ'իջնէ, ու անպատճառ, ամբողջապէս ջրի մէջ խորասուզուելու նման, գետինը իջնելով պիտի մեռնէր, եթէ ուշքի չգար և շինդրէր Սուրբէն. « պտպտոյ պտպտոս, պտպտիկդ ի հոգիս »:

230

**Ձէնքը և սուր լեզուն չէ որ զմարդ կտրին
կ'ընէ, այլ հոգեկան զօրութիւնը, ուսկից զըր-
կուածներուն Ալաշկերտցիք կ'ուղղեն առակս.**

**Քաղքի կտրճներ (քաջեր)
Կապած խանջլներ (դանակ):**

**Մեկնութիւնն է. « Հեզնել սպառազինուած
մարդերու անկարողութիւնը, թուլութիւնը »:**
(Նոյն էջ 484).

231

**Կանանց շատախօսութիւնը այսպէս կը
հեզնէ առակը.**

**Երկու էջ քարվան մա՛ (կարաւան մ'է)
Երկու կնիկ տիվան մա՛ (ժողով):**

**Այսինքն. « Երկու կին ժողովի մը չափ
կը խօսին »:**

(Նոյն էջ 490).

ԳԼՈՒԽ Ե .

ԺԼԱՏՈՒԹ . ՄԱՏՆՈՒԹԻՒՆ . ԽԱՐԴԱԽՈՒԹ .
ԱԽՏ . ԼՐԲՈՒԹԻՒՆ . ԲԱՄԲԱՍԱՆՔ . ԽԱՌ-
ՆՈՒԻԼ ՈՒՐԻՇԵՒ ԳՈՐԾԻՆ

232

Մասնութիւնը Հայաստանի հիմը աւել-
րեց, կործանեց ազգութիւնը, պատուեց ու այ-
րեց հայկական դրօշը, որ միշտ կարմիր
մնացած էր նահատակներու սուրբ արիւնով :
Հայը շատ անգամ փոխանակ քաջասիրտ
նահատակներուն, հետեւած է վասակի շաւ-
ղին .

Վասակայ թիւը շատցաւ դարէդար,
Զուտ ազնիւ հոգիք չերեւցան իսպառ .
(Պատկանեան . Բնասեղծ . էջ 103) .

233

Հայութիւնը ըստ Պատկանեանի՝ շատ
ժշատ է . և մի առ մի կը յիշէ որ հարուստ
հայը նորաձեւութեան, մոլութեան, վայելքի,
փառասիրութեան պրամ՝ չի խնայեր, իսկ

կարեւոր ողորմութեան համար՝ լալկան աղ-
քատ կը ձեւանայ.

« Հայէն Հային շահ չի կայ »
Այս խօսքը հին առած է.
Հայ կուրծքի մէջ սիրտ չի կայ,
Եթէ կայ էլ՝ սառած է »:

(Նոյն էջ 214).

234

Հանճարեղ երգիծանքով՝ Պատկանեան
« Ճէմէրա » վերնագրով մէկ քերթուածին մէջ,
ցոյց կուտայ հայ ժլատին ախուր հոգին.
Կ'երգէ.

Մեր հալխին մէջը հէջ չիկայ ատէթ
Ազգիս ֆայտային տալ հազար մանէթ:

Հարուստ հայը՝ նոյն իսկ մէկ փարան,
մէկ կոպէկը կը խնայէ, զայն կուռք ըրած է.

Տասը քապիկն ալ մէկ կըրվընիք է,
Ան ալ պօշ պանի թապլէլը մեխք է,
Ազքատին տալէս՝ պուֆէթ կը տանիմ,
Քէֆով մէկ կաւաթ չայ անուշ կանիմ:

(Նոյն էջ 320-1).

235

Սխալներու մէջ յամառիլը, է հոգեկան

ախտ մը դժուարաբուժելի. Ռաֆֆի լաւ կ'ըսէ.

Հին սխալը մի անգամով ուղղել շատ դժուարին է. նա կատարվել է հարիւրաւոր ընթացքում, և այսքան տարիներ պէտք են նրան ուղղելու համար:

(Խեղճ էջ 68).

236

Շատ անգամ խարդախութիւնը աննկարագիր խմբագիրներու զէնքն է, որով ըստ պարագային զուրիշը կրնան՝ թէ՛ պաշտպանել և թէ՛ վիրաւորել ու սպաննել. Պարսեանը՝ Փափազեանը շողոքորթող խմբագիրներու համար կ'ըսէ.

Զինքը սուրբերու քով դասող թերթերն չուանով մը սատանաներու բնակարանը իջեցուցին զինքը:

(Ազգային շրճեր էջ 201).

237

Հ. Ալիշան համառօտ պիւցազներգութեամբ յիշատակած է մատնութիւնը. վասակի յուսահատ և ողբերգու վիճակը նկարագրե-

լույ, Ղեւոնդ երէցի բերնին մէջ կրակոս բառեր կը զնէ: Քաղցրաբարբառ Նահապետը, մատնութեան առջեւ բռնկած է, երկնային վրէժինդրութեամբ լի, կ'անիծէ մատնիչները և մատնութիւնը: Մ'եր պատմական մատնիչն վասակ, ողբի և անէծքի նիւթ կ'ըլլայ.

Աւաղելի՜դ վասակ յաւէրժ արտասուաց,
 Զը տեսանե՞ս զի շնորհք ի քէն վերացան.
 Վարսք քո մոխիր կաթեն ըզպիղծըդ բագնաց,
 Թագք զոր Տըրդատ եղաւ՝ շանթիս քեզ տեղան.
 («Հայրուհի» էջ 135).

238

Մատնիչը կը սոսկայ իր զազիր դաւադրութենէն.

Լուր մատնըչիդ՝ տուն Հայոց, լուր և սարսեաց.
 Ես եմ ես այն յաւազանին սուրբ ուխտէն,
 Ու ի Գրիգորի կամաւ հերձեալ ի հօտէն.
 Ես ճապաղեացն եմ պարտական Արտազուն.
 (Նոյճ էջ 143).

239

Արդարութիւնը մատնչին պլխին յաւիտեանական անէծք կը տեղայ.

Անլոյծ վըճիւռ, զոր կընքէ շունչ իմ տըխուր,
 'Հայ ՄԻ՞ճԵ

10

Ասպրնջականք իմ դրժոխք՝ դուք վրկայք էք,
 Ո՛վ վասակայ կորիւնք, յաւէ՛րժ ձեզ անէծք...
 (Նոյճ էջ 148).

240

Աւելի խրոխտ է Մերուժանի ճաղատ գըլ-
 խին վրայ աարափեալ հրաշէկ այս անէծքը.

Կաց Արծրունիդ դու կաց ամբարիշտ
 Հայոց թագին հետախընդիր,
 Յարժան վարձուցդ հի՛մ խուսափես միշտ.
 Ահա եհաս քեզ թագադիր.
 Սըմբատ ասպետ զայս քեզ ի տրիտուր
 Կունտ գագաթանդ ածէ շամփուր.
 Արբանեակ հըրոյ, պըսակեաց հըրո՛վ
 Ինըթ բազմեաց ի գահ յԱրմհանի ժողով.
 Այս թագ, այդ գահ մատնըջաց՝
 Որք դրժեն Հայ հայրենեաց:

(Նոյճ էջ 102).

241

Մասնութիւնը մահ կամ վախճան ունի՞.

Մինչեւ ցե՛րք անբարեսէրք, ցե՛րք յամառեալք
 զանգիտութեան,

Հայրենական փառաց մատնիք, օտարոտոյն
 պաշտիք անարգք.

(Նոյճ էջ 160).

Եւ Հ. Ալիշան անուշակ աղերսով կը պաղաատի, որ Հայոց մանկտիք չուրանան իրենց տունը.

Ձեզ կ'ասեմ մանկունք սիրունք նազելիք,
Որոց է բնական Հայոց աշխարհիկ
Մ'ուրանայք գերկիրդ ու զազգըդ սիրուն
Ծառն՝ արմատով ծառ, տունն հիմամբն է տուն.
(«Հայրուհի» էջ 270).

242

Հ. Ալիշան յիմար կ'անուանէ հայրենի փառաց դաւաղիրները.

Նա կոյր է յիմար. զհոտն անմահութեան
Ընդ սուտ գոյն փոխէ տըխմարն ու տըղայն.
Յիմար է յիմար որ զպարծանքն հարանց
Երթայ վաճառէ ընդ օտար ազանց.
Աշխարհիս օրէնք՝ որ ծնողք չըփոխուին,
Հայրենափոխք չեն, ուրացողք լինին.
Ծառն՝ արմատովն ծառ, ծառովն է արմատ.
Դաւար մանկտիք, ձեր տակն է Արարատ.
(«Հայրուհի» էջ 274).

243

Սեւ սիրտ մասնիչներուն է այս հարցերը կրակոտ,

Ո՞վ այն մատնիչք, ո՞վ այն դահիճք, ո՞վ գազան՝
 Որ առ այլազգ, առ բրոնաւոր ձայն կու տան.
 Ադ ի՞նչ քարէ սիրտ, ի՞նչ սառէ շրթունք էր
 Որ հայրենեաց հողուն կարդաց սեւ օրեր:—

Անէ՛ծք տուէք այն բերնին
 Անէ՛ծք գրչին ու ձեռքին
 Որ զՀայաստան մատնեցին...

(Նոյն էջ 335).

244

Խարդախութեան ի պատիժ առակ սը կը
 պատմէ առակախօսը. «Էջ էր՝ և առիւծ թու-
 էր, քանզի արկեալ էր զիւրեաւ առիւծենի,
 և ի հեռաստանէ ի տեսլենէն մատուցանէր
 երկիւղ, և ապա զամենայն նախիրս կսօլուց
 և զամենայն հօտս ի փախուստ դարձուցա-
 նէր: Եւ իբրեւ հողմն սաստիկ հնչեաց և
 մերկացաւ զնա յառիւծենուոյն, և յանդի-
 մանեցան պատրանքն, ամենեքեան ոտս ար-
 ձակեցին ի նա. ոմանք ջնէին և ոմանք
 հարկանէին, վասն զի

Էջ էր, և առիւծ կեղծաւորէր բազմաց,

Ու առակախօսը բանաւոր մարդուն դառ-
 նալով կ'ըսէ. «Եւ դու, սլ մտացի, կարօտ ես

տանջանաց. վասն զի յոյժ անհրահանգ ես,
և զխրատելոցն կեղծաւորիս ձեւ» :

(«Ողորմեցիանոշ Առակք» էջ 176)

245

Գարշելի բարքերը մարդկանց վրայ հաս-
տատուելով, հողեկան ապականած ախտ կ'ըլ-
լան, աստնք անփոփոխելի են, խորենացին
կը գրէ.

Ընձու անկարելի է զխայտուցսն փոխել, և
եթովպացւոյ զթխութիւն, նոյնպէս մարդոյ ամ-
պարշտի զբարսն :

(Խոր. Պատմ. էջ 353).

246

Նախարարները կը ստիպեն զՍահակ հայ-
րապետ, որ Պարսից տէրութեան մասնէ
մեր Արտաշիւր թագաւորը, վասն զի սա
անառակ էր, և կ'նամուռ : Ս. Սահակ Արտաշի-
ւրի այդ բարոյական թերութիւնները ազգա-
սիրական ոգւով կ'ուզէ ծածկել. կը պատաս-
խանէ.

Ինձ քաւ լիցի մատնել գայլոց զիմ մոլորեալ
ոչխար :

ինչո՞ւ. «Քանզի զրոշմեալ է աւագանան, թէպէտ և անառակ է. պոռնիկ է, այլ քրիստոնեայ է. զիճացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ հոգևով. զեղիս է վարուք, այլ ոչ կրակապաշտ, տկար է ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց:» Եւ կրակապաշտ Պարսկին չի մասններ մեր անբարոյական քրիստոնեայ հայ թագաւորը:

(Խոր. Պատմ. էջ 528-9).

247

Վատ բարքերը հոգեկան ախտեր են. բարեսիրտ միամտութեամբ պէտք չէ խաբուիլ նենգաւոր խաբեբայներէն: Վարդան առակախօսն կը գրէ. «Կատուն էած փիլօն և եղեւ կարքօ(աւ)որ և ասաց ընդ մկներն. թէ աստուած զզարձն կամի զմեղօ(աւ) որին; այլ չմնաց թէ այլ արունն հեղեմք. քանզի իմացայ, որ պատաստան կայ յիմ շէնքիս, ասացին մկներ. թէ զբոլոր կարքն Անտոնի տեոնումք ի վերայ քո, ոչ հաւատամք քեզ. գնաց եղեւ հիւանդ, յլարկեաց առ մկներն, թէ վասն աստուծոյ եկայք. որ խոստովա-

նիմ զիմ անցանքս յառաջ, որ չմեռանիմ. ասացին մկներն, թէ չ'հաւատամք քո կեղծաւորութեանդ. և գնաց ի խաչք ճանապարհի մի և եղեւ մեռեալ. գան մկներն և ասեն. ով նենգաւոր, թէ պարկ լինիս լի ալրով, ոչ հաւատամք քեզ. թէ քո բարքդ յիստակ է ի հեա մեզ: — Իմացաւ զկատուի աղերսանքն թագաւոր մի. ողորմեցօ նմայ և էառարար զկատուն իւրն լուսնայկալ և կերակրէր զնայ իւր ապարանացն. աւր մի յանկարծակի մուկն մի ելօ ի ծայկն. ետես կատուն և դողաց և չ'կարաց համբերել, ձգեաց զլուսնայկալն ի վերայ թագաւորին. և երէց ամենայն երեսն. ասէ թագաւորն. անհաւատ, քաղցած չեմ պահել զքեզ. զայդ էր գործեցեր. ասէ կատուն.

Ով յիմար թագաւոր, թէ ոսկով կամ մարգարտով կազմես զիս, զիմ բարքս չկամիմ թողուլ:

Կը մեկնէ առակախօսն. « Յուցանէ առակս. անս զայն մարդն, որ իւր բանքն չէ անարատ, այլ նենգաւոր և չար, թէպէտ և սիրելի լինի քեզ, դու մի հաւատալ նմայ »:...

(Ժողովածոյ վարդ. Առակ էջ 65-6).

248

Նոյն առակախօսը մի և նոյն նիւթին վրայ կը յիշատակէ.

Չկատուն լուսայկալ գրին թագաւորին ի վերայ ոսկէկար բարձին: Նոյնպէս և արարին զաքիսն. և ապին նոցա ի կերակլւոյ թագաւորին և ասացին նոցա, թէ թողէք զբարս ձեր. և նոքա ասեն.

Թէ ոսկով և մարգարտով ծածկէք զմեզ. մեք ոչ կարեմք թողուլ զսովորական բարս մեր.

«Չի կատին բնութիւն է. որ թէ անասնէ զմուկն, նայ գողայ և ոչ կարէ համբերել, նոյնպէս և աքիսն ոչ կարէ թողուլ զթմրթնաշն» կը մեկնէ. «Յուցանէ առակս, թէ զոր փորձեալ ես, որ չէ բարքն անարատ, այլ նենգաւոր և չար է, թէպէտ և կեղծաւորի բարի գործել. բայց դու մի հաւատար նմայ, զի ոչ կարէ թողուլ զսովորական բարս. զի խիստ բարի մարդ պիտի և ապայ սանձաւորել կարէ զկամս և զբարս իւր»:

(Ժողով. Առակ. վարդ. էջ 64-5).

249

Ժլասոնները շահագործութեան մէջ շատ անգամ անյագ տենչով վարակուած ըլլալով, վերջ ի վերջոյ կը զրկուին ամէն շահերէ. գեղեցիկ օրինակ մը ունինք վարդան առա- կախօսէն.

Այր մի աղքատ ունէր բուզում որդիս և պատրաստեաց նմայ աստուած հաւ մի հնդի, որ յամէն աւր ածէր նմայ ձու մի ոսկի, որ յաւուրն բաւական լինէր նոցա յամհնայն պէտս. և նայ ազահացաւ և ասէ.

Զենեցից զհաւն և առից զոսկի ի շտեմարանս նորա և փարթամեցայց.

Իբրեւ եզեն զհաւն, գտաւ ի փորն նորա իբրեւ զայլ հաւու և զրկեցաւ ի փոքր շահէն:

Կը մեկնէ վարդան. « Յուցանէ առակս, թէ որ ցանկայ անդէպ մեծութեան, աննման ազահութեան ձեռն արկանէ, նայ և զոր ունի, զայն կորուսանէ »:

(Ժողով. Առակ. վարդանայ 117).

250

Ազգը մասնելու ահռելի գործին վարդան սա պարզ առակը կը պատմէ.

« Որսորդ մի էառ կաքաւ մի և կամէր զենուլ զնայ, և ասէր կաքան լալով. մի զենուր զիս. և ես բախեցից բեզ բազում կաքաւս և ածից ի կամս քո, և ասէ որսորդն. այժմն մեռցիս ի ձեռաց իմոց. զի զսիրելիս քո և զազգս մասնես ի մահ» : Կը մեկնէ. ցուցանէ առակս.

Քէ կազմես որոգայթ ազգի քո և սիրելոյ. և ոչ հաճի աստուած ի գործս քո և քեզ պատրաստէ նոյն :

(Ժողով. Ասկ. Վարդանայ 117-8).

251

Ժլատութեան մասին կը գրէ առակախօսն վարդան.

Սարդն ի բնութենէն հինէ զվարմն. զի որս առնէ. և երբեմն այն չափ հինէ, որ տկարանայ և մեռանի. և վաստակն իւր մին ճանճ է, որ բռնէ :

Կը մեկնէ. « Նոյնպէս ազահքն կորուսանեն զհոգիս իւրեանց ժողովելով զինչս աշխարհիս » :

(Նոյն էջ 261).

252

Ժլատներուն լաւ խրատ է Եզովբոսի սա
հանրածանօթ առակը. « Շուն մը լողալով
գետէն կ'անցնէր՝ կտոր մը միս բերանը.
Ջրին մէջ կը տեսնէ մըսին շուքը՝ կարծէ
թէ ուրիշ որս է, շուտ մը կը ձգէ բերնին
միտն ու կը վազէ շքին ետեւն, որ իրեն
մէկ պատուական կերակուր մը կ'երկնար.
բայց ինչպէս յուսահատեցաւ երբոր տեսաւ
թէ իր ազահութիւնը փուճ ելաւ: Վայ ինծի
կը կանչէր ցաւելով իր ձգած մսին վրայ,
ես չգիտցայ պահել զայն որ ունէի, ահա
ունեցածս ալ կորսնցուցի»:

Ազահն որչափ շատին ցանկայ,

Այնչափ աղքատ խեղճ կը մնայ:

(Եզովբոս առակք 92).

253

Եզովբոսի առակներուն թարգմանիչը, ա-
ռակախօսի « Աղուէս և Գայլ » առակէն յոր-
դորակ մը կը հանէ մատնիչներուն.

Ով որ մատնիչ կ'ըլլայ եղբօր

Իրեն գլխուն կուգայ սեւ օր:

(Նոյճ էջ 140).

254

Սովորութիւնը եթէ վատ է, այն անփոփոխելի անդարմանելի կը մնայ. խիկար կը գրէ սա զուարճալի առակը.

Զգալուն ձագն յուսումն տվին և ասէին թէ ասայ. ա. բ. գ. և նայ ասէր, այծ, բոյծ, գառն:

(խիկար էջ 144).

255

Հայրենեաց, հայ կրօնքի ուխտադրուժ վասակայ համար մեր պատմիչք շատ անէծքներ կարգացիր են: Երբ ուրացողն պիրճազգեստ կը մտնէ Պարսից արքունիքը, հոն խմբուած հայ հաւատացեալք կ'այպանին զայն.

Ո՛վ անմիտ վաճառական, զաննման և զանանց պատիւիւք ետուր, և զանցաւորդ գնեցեր:

(Եփե՛ էջ 241).

256

Տիրանենդ, խարզախ մասնութեան պատմական առակ կը մնայ Հայոց առ Մոնղոլ մախոս սա խօսքը.

Անի քաղաքն և ամենայն արեւելք քեզ եղել:

Մասնութեան դէպքը այսպէս կը պատմէ Ռուհայեցի Մատթէոս. « Սկսաւ անօրէնն Սարգիս (Վեսս) յառաջ բերել զչար նենգութիւնն իւր, և ազգ արարեալ Մոնոմախին և ասէր, եթէ, « Կոչեա առ քեզ զՔաղիկ ի Կոստանդինուպօլիս՝ սիրոյ պատճառանօք, և յայնժամ խարէութեամբ առցես ի նմանէ զքաղաքն Անի»: Մոնոմախ այլ լուրին վրայ չափազանց ուրախացած, կը հրաւիրէ զՔաղիկ, սա զարաններէ կասկածելով, յանձն չառներ երթալ. « Յայնժամ նենգաւորն Սարգիս և այլ յազատացն յառաջ մատեան, որք րանատուքն (մասնիչք, ծածուկ լուր տուողք) էին առ Մոնոմախին, և քաջալիբրէին զնա գնալ, և ասէին. « Ո՛վ թագաւոր, վասն է՞ր երկնչիս և ոչ գնաս, վասն այսպիսի երզմանցս և միջնորդութեամբ սրբոյ Աւետարանին և սրբոյ Նշանին Քրիստոսի. և յաղագս մեր մի երկնչիւր. վասն զի ահա անձինք մեր մեռանին ի վերայ քո»: Եւ կացուցին միջնորդս զՏէր Պետրոս (Գետազարձ), և արարին երամունս սաստիկս յաւուր յայնմիկ. և բերին զսուրբ խորհուրդն

մարմնոյ և արեան Որդւոյն Աստուծոյ, և թանային զգրիչն յարիւն Կենարարին և աբարին երգման գիր հայրապետն և ամենայն իշխանքն Հայոց»: Կը հաւատայ Գագիկ, կ'երթայ Մոնոմախին. և ահա շուտով կը հասնի մասնիչներու թուղթը առ Մոնոմախ թէ. « Անի քաղաքն և ամենայն արեւելք. քեզ եղեւ »: Այն ատեն կը գրէ պատմիչը. « Կոչեաց թագաւորն զԳագիկ, և զբանալիս տանն և զքաղաքին և զթուղթն առաջի նորա եղեալ, և ասէր ցԳագիկ, եթէ, զԱնի և զամենայն արեւելք ետուն ի ձեռս իմ »: Եւ ծանեաւ Գագիկ զննագութեան գործքն, յոգւոց եհան արտասուօք և ասէր. « Դաս արասցէ ընդ իս և ընդ ննագաւորսն իմ » և Մոնոմախին կ'ըսէ. « Տէր և թագաւորն ես եմ տանն Հայոց, և ահա ես ոչ տաց զՀայք ի ձեռս քս. վասն զի դու զիս խարէութեամբ ածեր ի Կոստանդինուպօլիս »: Սակայն անհնարին էր զիմադրելն. կը կատարուի յափշտակութիւնը. — մասնութիւնը կը յաղթանակէ:

(Մատր. Ուռնայեցի կե).

257

Բարեկամին կեղծն ալ կայ, խարդախն
ալ: Հայաստանցիք կ'ըսեն.

Առաջէւանց հայլի.

Յէտէւանց ածըլի:

Րշտ մեկնութեան. «Արտաքուստ բարե-
կամ ձեւանալ, և գաղտնի դաւաճանել»:
(Աստր. Հանդես Գիրք VII, VIII 1901, էջ 458).

258

Երբ մանկական տարիքէն ոկսեալ լատ
բնաւորութիւնը արմատացած է, անբուժելի
է այդ ախտը: Ալաշկերտցիք կ'ըսեն.

Կաթի հետ մտած,

Հոգու հետ ելած:

Մեկնութիւնն է. «Մանկութիւնէն ստա-
ցուած գէշ բնաւորութիւնը մահուան հետ
միայն կը վերջանայ»:

(Նոյն էջ 468).

259

Ուրիշի գործերուն կամ խօսքերուն մէջ
մտնող անձին համար, Հայաստանցիք ունին
հետագայ պարզ առածը.

Ոն (ով) եղնի պուկ (հարս)
 էնո կէղնի պարպուկ (հարսնքոյր*)
 (Նոյճ էջ 476) .

260

Աւետարանական պատուէր է որ նախ
 յիւր աչքի գերանը նկատողութեան առնենք
 և յետոյ ուրիշի աչքի շիւղը. ասոր վրայ
 Ալաշկերացիք ունին հետագայ առածը .

Ուր (իւր) աչքի գերան չ'տեսնայ .
 Խըլղի (ուրիշի) աչքի խիլ (չիւղ) կը տեսնայ :
 (Նոյճ էջ 478) .

261

Հայաստանցիք բամբաստողներուն յատուկ այս
 առակը ունին .

Պիտէր (պէտք էր), պիտաւոր էր (յարմար),
 ամպ արևուն անուն դնէր (անուանարկել) :

* Ըստ «Ազգագրական հանդէս»ի, հարսնքոյր բա-
 ւի մեկնութիւնն է. «Քիւրտերու նոր պնացած հարսե-
 րու ընկերանալու, և զայն փեսային քով առաջնորդե-
 լու համար՝ փեսայի տնէն կիներ (մէկ կամ երկուս)
 կ'երթան հարսանիքի հետ հարսին հօր տունը, որոնց
 պիտապուկ կ'ըսեն, (պիտար = առաջ, պուկ = հարսին
 առաջնորդող, կամ հարսնաքոյր)» :

Կը մեկնուի. «Երբ անարժան մը ուրիշի արժանիքը նուստացնելու համար, առ նախանձու կը բամբասէ, թերութիւններ կը ստեղծէ, կ'անուանարկէ զայն» :

(Նոյն էջ 480).

262

Ուրիշի վէճին խառնուելու ու պաշտպանել հակառակորդը, առանց շահ մ'ունենալու, այդ տխմար վատութիւն է, որուն հայաստանցիք ունին հետագայ առակը.

Տարան տարան...

Բրտի շուն, քե՞ ինչ տարան:

Ազգագրական նիւթեր հաւաքող թերթը այսպէս կը մեկնէ այդ առակին իմաստը. «Քայլերը կը յարձակին ոչխարի հօտին վրայ, ու քանի՜ մը հօտ կը փախցնեն: Լուրը գիւղը հասնելուն պէս, բոլոր շուներ գայլերու նսեկն կ'իյնան, ու ոչխարները կը խլեն անոնցմէ: Շուները գեռ բաւական տեղ գայլերը հալածելէ յետոյ, կը յողմին ու կը սկսին հտ գանալ, միայն բրուտին շունը, որու աէրօջ ոչխար չ'կար հօտին մէջ իսկ,

ետ չի դառնար, և այնքան կը հալածէ գայլերը, որ վերջիններս անկարող կ'ըլլան առաջ երթալ, կը կանգնին, և իրեցմէ մին ուս պիտողութիւնը կ'ընէ բրուտին շանը. « Մեզ այդչափ հալածելուց, յոգնեցնելուց պատճառն ինչ էր, բրտի Շո՛ւն, տարանք, տարանք քեզ ի՞նչ տարանք »:

(Ն.յ.Բ էջ 482-3).

263

Հայաստանցիք լիրբ մարդկանց կը յիշեցնեն.

Արսրգ մարդուն.

Ը՞նթօր (ամէն օր) գարուն:

Մեկնութիւնն է. « Ուրախութիւնը և սրտմուտքութիւնը անզգայ և աներես մարդու վրայ միևնոյն ազդեցութիւնը կ'ընեն: Լրջութիւն չ'ունենալ »:

(Ն.յ.Բ էջ 488).

264

Ժլատ, անձնազուրկ հարուստին համար առակը ըսած է.

Վիր (որու) կայ լիք հորով հաց (ցորեն)
Զուտայ կուշտ փորով հաց:
(Նոյն էջ 503).

265

Գինեմուղութիւնը, արբեցողութիւնը ախտե-
րու անմենէն ամեղն է և սակայն սնաքանդ
և շատ անգամ հոգեքանդ: Առակը կը պա-
տուիրէ.

Դուն խմէ՛ երկու հատիկ,
Ուր դառնաս նոան հատիկ:
Մի՛ խմեր երեք հատիկ,
Ուր դպնիս պատէ պատիկ:
(Նոյն էջ 468).

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԲԱՐԵՎԱՄՈՒԹ՝ ՄԻՈՒԹԻՒՆ՝ ԱՆՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

266

Անմիաբանութեան դժոխային կրակը կիզելով եղբայրական միութեան կապը, ամէն մասննագիր սղբացեր է անոր պատահարները ահռելի. և ասոր համար աստուածացուցած են միութեան, համերաշխութեան գեղանագ հոգին. միութեան զոռ քարոզիչն է Պատկանեան. կը փողահարէ, համերաշխ, մէկ հոգի, մէկ սիրտ միութիւն ազգային.

Քրիստոնեայ ենք մենք և սերունդ Հայկի,—
Այսքան բաւ է: Էլ լուսաւորչական,
կամ պապադաւան և կամ լօթրանգի
Ազգը չի բաժնենք՝ ի սէր հայութեան:

(Պատկանեան. Բնասեղծ. 240).

267

Բաֆֆի կը ցաւի հայկական անմիաբանութեան լրայ: Քիւրդ բէկերը կու գան կը

մերկացընեն հայիրը. բարեկամութիւն կը ձեւացընեն, ու հայ տանուտէրը, գիտնալով որ դիմադրութեամբ ահաւոր վնասներ կը ծագին, ինքն ալ բարեկամաբար կը թողու որ կողոպտուի. սակայն հարուածը մահացու է, հայը կը բողոքէ, բայց ինչ կրնայ ընել, ուժ չունի. կ'ըսէ.

Քուրդը մեղաւոր չէ: Եթէ մեր մէջ միութիւն լինէր, եթէ մեր մէջ սիրտ լինէր, քուրդը, յիմար և ծոյլ քուրդը ինչ կարող էր անել:
(Խեբը էջ 66).

268

Միւր պաշտելի պատմիչները և յետոյ նաեւ ամէն ազգասէր հայրապետը, և աշխարհական մտաւոր առաջնորդներն և նոյն իսկ ժողովուրդը ինքնին, միշտ ողբացած են մեր հասարակական մեծ թերութիւնը — անմիաբանութիւնը, սակայն անոր ներհակ կը պնդէ Հ. Ալիշան.

Հայք ոչ գտան թերի ի միաբանութենէ քան զայլ ազինս, և զի մանաւանդ յոյժ միաբանասէրք հանդիսացան քան զյոլովս ի բարենշան ազգաց:

(Բագմավեպ 1843 էջ 318).

269

Հ. Ալիշան՝ բռնկած ազգասիրութեամբ,
կը հարցընէ.

Ո՞վ է որ յանձն առնուցու անմիաբան զազգ
իւր անուանել՝ և ոչ զանգիտեսցէ արատ մեծ
դնել իմաստութեան իւրում, թող թէ ազգասի-
րութեան:

(Նոյն էջ 318).

270

Մեր ազգը միշտ լսած է համերաշխութեան,
եղբայրութեան, միաբանութեան կաթոզին
յորդորներ: Հ. Ալիշան որքան որ մեր ազ-
գը միաբանասէր ընդունած է, և անոր հա-
մոզուած է ու համոզւած, սակայն ինքն ևս
անհրաժեշտ կը դասէ հայկական միութիւն
քարոզել: Ռափայէլեան վարժարանի աւար-
տաւարժ ուսներուն կ'ուղղէ այս խօսքերը.

Այլ ես ազգասիրաց և ճշմարիտ ազգասիրաց
ձայն տամ, ի բուն առնուլ յառաջ քան զամե-
նայն զմիշտ քարոզեալն և զմիշտ կարօտեալն
զմիութիւն, միութիւն սրտի՝ ի ջանս լաւութեան,
միութիւն խորհրոյ՝ ի յառաջացումն կենցաղօգուտ
գործոց, միութիւն ձեռին ի համավաստակ գոր-
ծատուութիւն, միութիւն հանգանակի ի սատար
ազգախնամ գործոց:

(Բազմազեպ 1848 էջ 182).

271

Հ. Ալիշան միութեան համար հոնտոր կը գտնայ, իր քնարով եւս միութիւն կը քարոզէ.

Օ՞ն, ձեռն ի ձեռն համակարծիս համասէր
Զօդիմք եղբարքըս զուգակրօնք զուգարիւն,
Եւ համաշունչ էլցեն աղերսք ընդ եթեր:

(«ԽՈՒՈՒՆԻ» էջ 110).

272

Եւ կ'ողբայ ամիարանութիւնը.

Դու զի՞ կաս զի՞ դանդաչես կաղակրկին տուն
Թորգումայ.

Ո՞հ, մինչեւ ցե՞րք մինչեւ ցե՞րք դուք գայ-
Թակղութիւն եղբարք եղբարց.

Ցեսս ընդդէմ ի լուսապսակ ասպարիզացն
օցախցէք,

Ցե՞րք յինքնակապըս կաշկանդեալք ոչ խըզի-
ցէք ըզպիղծ շղթայս.

(«ՀԱՅՐՈՒՆԻ» էջ 160).

273

**Աւագ Մասիս հայութեան կ'ուղղէ սա
խօսքերը: Հայք,**

Երբ յիշեն զԱստուած, զիրար այլ յիշեն,
Միաբանութիւն ու սէր մէջ քաշեն

Թողուն խարդախանքն ու զանձնասէր շահ
Ըլնին իրարու օգնող ու վստահ...

(«Հայրուհի» էջ 294).

274

Փոքրն Մասիս թէն յոռետես, սակայն
երբ տեսնէ հայութիւնը միաբան, եղբայր
եղբօր ձեռնտու, բարեացակամ.

Կու հաւատամ երբ սիրտք զան ի բարին
ի մեզ այլ դառնայ մեր պարծանքըն հին:
Ա՛լ ե՞րբ տի ըլնի որ վառին սըրտեր,
Ե՞րբ տի տեսնունք զայն երջանիկ օրեր:

(Նոյն էջ 295).

275

Յիշատակելի են Աւարայրի քաջերուն մէկ
սիրտ, միաբան կռուիլը ու նահատակուիլը,
այդ միաբանութիւնը Նահապետ իր այս
սողերով անմահացուցած է.

Միաբան ընկերք ի հայրենի տան
Մէկտեղ կեալ մեռնիլ իրարու երգուան.
Առին զկապն հիւսած սիրուհեաց ընծայն՝
Զիրար կապեցին մընալ անբաժան.

(Նոյն էջ 328-9).

276

Բարեկամութիւնը կը պահանջէ մէկ սիրտ մէկ ոգի, համերաշխութիւն, ոնկեղծութեան կապանքսով զօրուած իրարու. հակառակ պարագային կարող ենք յիշել Առակախօս Մխիթար Գոշի սա օրինակը.

Նոնենի և թզենի առ միմեանս սէր ունել կամեցան, և քաղցրութեամբն հաւասարեցան, բայց ընդ թթուութեան նոնենւոյն տաղտկացաւ թզենի, և լուծաւ դաշինքն:

Մ. Գոշ այսպէս կը մեկնէ. «Իմաստս տայ այս առակ, նախ փորձեալ սիրելեաց զմիմեանց բարս, զի ամենայնիւ նման միմեանց իցեն. ապա թէ ոչ՝ դիւրաւ լուծանելի իցէ սէր»:

(«Մխիթար Գոշ» էջ 12).

277

Առակախօսը Միաբանական համերաշխութեան համար եւս ունի այս գեղեցիկ օրինակը.

Խորդք տողին ի գնալն իւրեանց, և զմիմեանս յառաջատեն, և միմեանց տեղի տան ի կոխսն.

և ոչ նման ոմանց առանձնաբար շրջին. այլ պահ միմեանց ունին:

Որով կը խրատէ առակախօսը, «Մոյն պէս և մեզ պարտ է միաբանութեամբ և զգոյշ կեալ, և սլատիւ միմեանց զնեւ, և պահել ի շարէ զանձն ընկերին»:

(Նոյճ էջ 119).

278

Բարեկամ ունենալ, և մտերիմ գտնելը զիրրին է, բայց ճանչնալը շատ դժուար. լաւ չի ճանչցած բարեկամին հետ շատ զգուշաւոր պէտք ենք ըլլալ: Առակները մեզի կրնան խրատ ըլլալ. լսենք առակախօս վարդանին. «Աղուէսն և աւձն եղին եղբարք և գնացին առ գետ մի [առին գետին մի, և ասաց աւձն ընդ աղուէսն. ո՞վ եղբար, դու անցանես զջուրն. և ես զի՞նչ անցանեմ. ասաց աղուէսն. եկ փաթուսեց ի վիզս. և յորժամ ի խորն գետին հասին, աւձն զերեսն ի յետ սարաւ և կամէր խայթել՝ զաղուէսն, և աղուէսն յիմացաւ զայն և ասաց ընդ աւձն.

Ո՞վ եղբար զերեսդ ի յետ ի՞նչ տարար յերես
սէս.

Ասէ աւճն, կամիմ խայթել զքեզ, որ
մեռանիս, ասէ աղուէսն. բեր համբուրեմ
զերեսսդ. որ սիրոյ փափաքս անցանի հանց,
որ խիստ սէր ունիմ ընդ քեզ. և կամեցաւ
և եբեր զերեսսն. և աղուէսն էառ զլիզն ի
բերայն և այլ ճար ոչ կայր խայթելոյ. և
յորժամ անցաւ աղուէսն յանկուս, սատա-
կեցաւ աւճն, և ձգեաց զայն ի դետին և
թաթովն ողորդեաց զաւճն և ասէ եղար ու-
ղորդ, եղբար:

Կը մեկնէ. «Յուցանէ առակս, թէ բզ-
մարդն փորձել պիտի, որ նենգաւոր չէ լինի
աւճու պէս և ապայ սիրելութիւն գնել ի
հետն. զի սատանայ և նենգաւոր մարդն և
չարն և անհաւատն և աներկիւղն մեկ է,
որ խաբեն»:

(Ժողով. Առակ. վարդ 130).

Միաբան համերաշխ գործունէութեան և
կենսակցութեան համար պակաս չեն օրինակ-

ներ. Եզովբոս կը յիշէ հօր մը սա պարզ
 և դեղեցիկ օրինակը. «Տան մը ծերը շատ
 որդիք ունէր. երբոր հասաւ վերջին ծերու-
 թեան և տեսաւ թէ մօտ է վախճանը,
 կանչեց քովը բոլոր որդիքը. նայեցաւ որ
 ամէնքը քովն են ժողոված, բերել տուաւ
 մանտր ցուպեր, և բոլորը մէկտեղ կապեց
 ու տուաւ մեծ որդւոյն և հրամեց որ կոտրէ:
 Ան ալ յանձն առաւ. բայց որչափ որ ջա-
 նաց՝ և շատ անգամ ուժ տուաւ որ կոտրէ՝
 չկրցաւ կոտրել: Ետքը տուաւ զայն երկ-
 րորդին. ան ալ երրորդին. ոչ մէկը ոչ մէ-
 կալը կրցան կոտրել ան կապոցը: Ասանկ
 որ եղաւ՝ ծերն առաւ ան կապը քակեց ու
 զատեց, ամէն մէկին մէյմէկ հատ տուաւ,
 և հրամեց որ երկրորդ անգամ փորձեն ու
 կոտրեն. բայց անոնք առանց գժուարութեան
 մէկէն բոլորը կոտրեցին: Ան ասանը վար-
 ձաւ ծերը ըսաւ. Որպեակ երբոր ես աս աշ-
 խարհէս ելլեմ՝ ասանկ պիտի ըլլայ ձեզի,
 որչափ որ զուք ամէնքնիւ միարան մնաք
 այնպէս զօրաւոր կ'ըլլաք որ մէկը չի կրնար
 զձեզ շարժել. բայց անմիաբան եղածնուզ

պէս՝ անանկ պիտի տկարանաք որ պզտի
փորձանք մը ձեզ կրնայ կործանել» : Այս
առակէն թարգմանիչը կը հետեւցրնէ .

Քանց բերդ ամուր զինչ հաստատուն
Բայց միաբան եղբայրութիւն :

Եւ կը գրէ դարձեալ . « Հայոց թագաւո-
րութեանը մէջ քանի որ միաբանութիւն կար՝
այնչափ մեծցաւ որ ահագին երկիրներ տի-
րեց . բայց անմիաբանութեամբ քիչ ժամա-
նակի մէջ ոչնչացաւ » :

(Եզովբոսի առակ էջ 199) .

280

Բարեկամի հարազատութիւնը, անկեղծու-
թիւնը վտանգի ատեն լաւ կը հասկցուի .
« Եզովբոս կը գրէ . « Մէկ մեծատուն առա-
տասիրտ ըլլալով՝ միշտ իր բարեկամներուն
հարկինք կ'ընէր, որոնք գիշեր ցորեկ քովէն
չէին պակսեր և մեծ պատուով կը բարեւէին
զինքը : Օր մը կամեցաւ փորձել աս բարե-
կամները, թէ արդեօք պէտք եկած ատենը
կը հասնին օգնութեան իրեն հարկաւորու-
թեանը . ուստի ձեւացուց թէ հակառակու-

Թիւն ունի թշնամիներուն հետ որ զինքը պիտի սպաննեն , աղաչեց բարեկամներուն որ աս նեղութեան մէջ իրեն օգնեն : Տեսաւ որ երկու բարեկամէն ի զատ մէկը չեկաւ . ան ալ մինակ աս երկուոր բարեկամ պահեց իրեն , մէկալնոնք բոլոր վարնանց » : Թարգմանիչը կը գրէ հետեւեալ քերթողական յորդորը .

Քեզ բարեկամ լիցի անգին ,

Որ ցանգ կցորդ կայ քոյդ անձին :

(Նոյն էջ 506) .

281

Միութեան և անմիաբանութեան շատ բընական և սիրուն օրինակ մըն է Եզնկայ սա իմաստասիրական բացատրութիւնը թէ .

Զի բազում անգամ զոր բարին կարծիցեն , միայն առանձինն՝ առանց ընկերին խառնութեան՝ փաստակար լինի , յամենեցունց առ հասարակ վկայեալ : Արեգակն թէ բարի է , և առանց օդոյ խառնուածոյ այրիչ և ցամաքեցուցիչ է :

(Երեմ Էջ 10) .

282

Նոյն հեղինակը կ'ըսէ զարձեալ.

Չորեքին բնութիւնքն, ուստի աշխարհս կազմեալ և կայ, առանձինն՝ ապականիչք են միմեանց, և խառնեալ ընդ ընկերին՝ օգտակարք և շահաւորք:

(Նոյն էջ 11).

283

Երբ կ'ուզուի գործը առաջ մղել, պէտք է ուժերը միանան, պէտք է մէկ նպատակով և ուղղութեամբ, միարան գործել ու շարժել: Կ'ըսէ Եզնիկ.

Ամենայն կառք ի համազգեաց երիվարաց լծին:

(Նոյն էջ 17).

284

Անմիարանութեամբ, իրարու թշնամի կ'ըլլանք և զիրար սպանող. կը գրէ Եզնիկ.

Երկու հակառակք իրերաց՝ միմեանց ծախիչք են, որպէս խաւարի լոյս, և ջեր սառամանեաց:

(Նոյն էջ 64).

285

Բարեկամ մը ճանչնալու և անոր հաւատարմութեան վստահելու համար, խիկար կը պատուիրէ.

Յայտնեայ զփոքր խորհուրդ բարեկամին քո և յետ աւուրց գրգռէ զնայ և անարգէ. եթէ զայն խորհուրդն ոչ յայտնէ, ապայ զմեծ խորհուրդն յայտնես նմայ և հաւատարիմ սիրելի պահես զնա:

(խիկար էջ 41).

286

Բարեկամի համար կ'ըսէ պարձեալ.

Լաւ է բարեկամ մաւտևոր քան եղբայր հեռաւոր:

(Նոյճ էջ 48).

287

Բայց կը զգուշացրնէ.

Մի յաճախեր ի տուն բարեկամի քո, գուցէ ատիցէ զքեզ:

(Նոյճ էջ 52).

288

Պէշիկթաշեան որ անմահացուց համարաշխութեան, համազգային միութեան սգին. կ'երգէ լի յուսով, որ.

Երբ ալեւոր Մայր Հայաստան.
Տեսնէ գորդիս իր քովէ քով,
Սրտին ... խորունկ վէրքըն դաժան
Քաղցր արտասուաց բուժին ցօղով.
Ընդ աստեղօք ինչ կայ սիրուն
Քան զանձկալի Եղբայր անուն:

(Պէշկիր: Մատենագրքք էջ 76).

289

Բարեկամին անկեղծութեան եթէ վստահ
ենք, անոր առջեւ կրնանք անպաշտնապահ
մնալ. լաւ կը գրէ Աբովեան. « Բարեկամի-
ցը ինչ պէտք է թաքցրած ». ու երբ ան-
վըստահ իր բարեկամին, կարծելով որ իր
կարկացած գրութիւնը պիտի ծաղրելի ըլլայ,
և ընդհակառակն բարեկամը հիանալով կը
գնահատէ զայն, Աբովեան իր այդ անվըս-
տահութիւնը կը դատապարտէ ինքն իր լե-
զուով.

Բայց փիսը ես էի, որ նրա ազնուական հո-
գին դեռ լաւ չէի ճանաչել:

(Վերք Հայաստանի էջ 9).

290

Արուիեան ազգային մեծ զանգուածին միու-
թիւն կը քարոզէ.

Դուք, դուք իրար պահեցէք, ինչպէս ձեր նախ-
նիքը, դուք իրար թասիբ քաշեցէք, ձեր նախ-
նիքը միտք բերէք, ձեր հողն ու ազգը պաշտե-
ցէք:

(Նոյն էջ 79).

291

Վիպասանը այս սրտաշարժ պայմանը
կը դնէ.

Հողումն մարմինս քրքրվի, երկնքումը հոգիս
տանջվի, երբ իմանամ՝ թէ ձեր սէրը պակսել ա:

Եթէ այսպէս է, Արուիեան յաւիտենակա-
նօրէն կը տանջուի, ծայրայեղ է իր ազգա-
սիրութիւնը և միաբանասիրութիւնը համե-
րաշխ:

(Նոյն էջ 79).

292

Եթէ մենք միտքան գործենք, աշխա-
տինք և իրարու օգնենք, կը գրէ Աղասիի
զուսանը.

Մենք որ իրար թասիբ քաշենք, իրար քոմակ անենք, իրար պայծառացնենք, շէնացնենք, ծովս էլ տեղիցը վեր կենայ, մեզ տակով չի կարող անիլ, ինչ թէ Օսմանցին, ես Պարսիքը:
(Նոյճ էջ 86).

293

Եւ,

Որ ջանք անենք, մէկգմէկու սիրենք, մեր լեզուն, մեր եկեղեցին էնպէս զայիմ բռնենք, ինչպէս մեր երջանիկ նախնիքը, հաւատացիր ինձ, Աստուած էլ կսիրի մեզ, մարդ էլ:
(Նոյճ էջ 86).

294

Մէկ սիրտ, միաբան գործունէութեամբ, կարելի է ապրիլ և ապրեցընել ազգութիւնը. օտարին վրայ յոյս ունենալը երազ է. Խորէն Եպիսկոպոս Գալֆայեան կը գրէ.

Գիտեմ, ձեր բեռը ծանր է, ո՛վ հայեր,
Բայց կը կարծէք զայն վերցնեն օտարներ,
Թողէք զօտար, տուէք եղբայր եղբօր թեւ,
Եւ զօրացէք անդեղեւ:

(Սոխակ Հայաստանի էջ 223).

295

Երբ գործի մը մէջ կը տեսնուի հասարակութեան միաբան ոգին և համոզումը. պէտք է համոզուիլ, որ

Աշխարհակոյտ ամբոխին կամացըն չիք կալ հակառակ:

(Հայկ. դիւցազն էջ 136).

296

Սակայն երբ չի կայ միութիւն, այլ ներքին կոխ, կռուարարը ամպարիշտ ապակահած տարր մըն, հատանելի և արտաքսելի.

Ամպարիշտ է և վիրագ ոչինչ ընդհատ ի Ներքովթայ

Որ զառուրնին պատերազմ արծարծանէ ժանտ ի յեղբարս:

(Նոյն էջ 141).

297

Հայաստանցիք միութեան համար սա առակը կը գործածեն.

Գեղ կանի՝ (կանգնի)

Գերան կը կոտրի:

Մեկնութիւնն է. « Միացեալ ուժերու առջեւ ամէն զժուարութիւններ կը վերնան »:

(Ազգ. Հանդես գիրք VII, VIII, 1901 էջ 459).

298

Միաբան գործունէութիւնը յաջողութեան կը հասցնէ ամէն դժուարութիւն: Աշխատանքը կը քանդէ ամէն խոչընդոտն ու արգելք. աշխատանքին հետ միանալով համերաշխ աջակցութիւնը, յաջողութիւնը ապահով կ'ըլլայ: Հայաստանցին ըսած է.

Մէկ մէկով, երկուսն Աստծով իրեքն ու չորս ուրենց զօրով:

Ըստ « Ազգր. Հանդէսի » մեկնութիւնն է. « Շատ աշխատողներու աջողութիւնը համերաշխութիւնէն է, իսկ քիչերունը՝ բաղդէն կախուած է »:

(Նոյն էջ 473).

299

Բարեկամին նուէրը որքան ալ փոքր, չնչին ըլլայ, սակայն գին չունի՝ անկեղծ ու սրբասանց ըլլալուն համար. առակը կ'ըսէ.

Շաան ուժից ա (ուժէն)
Քիչն սիրուց ա (սէրէն):

Ըստ « Ազգագրական Հանդէս » ի, կը մեկնուի. « Բարեկամական անկեղծ ու բուն

սէրէն առաջ եկած թեթեւագին նուէրը աւելի թանկ արժէ, քան մեծարժէք նուէրը, որ սիրով եղած չէ ։

(Նոյն էջ 475) .

300

Բարեկամութեան մասին ըսուած է .

Ջուր կ'երթայ .
աւազ կը մնայ :

Մեկնութիւնն է «Լաւ է տեսականը (բարեկամ), քան ժամանակաւորը » :

(Նոյն էջ 480) .

ԳԼՈՒԽ Է.

ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻԻՆ, ՏԳԵՂՈՒԹԻԻՆ, ՀԱՐՍ-
ՏՈՒԹԻԻՆ, ՀԱՅ ՖԷՄԻՆԻՋՄ.

301

Ֆէմինիզմի մասին Բաֆֆի քարոզ կը
կարդայ, հայ կանանց վրայ շատ անոյշ լե-
զուով կը խօսի.

Այժմ նա մի անարատ, չապականված և ան-
մշակ նիւթ է մեր ձեռքում, որից կարելի է հրա-
շալի բան շինել:

(Խեբը Էջ 221).

302

Բայց դեռ մեր մէջ ֆէմինիզմը շատ ա-
նըրջական գաղափար մըն է. տակաւին կը
մտածեն թէ.

Աղջիկը ի՞նչ կանէ կարգալը, աղջիկը խօ-
տէրտէր կամ վարդապետ չի դառնալու:

(Նոյն Էջ 212).

303

Ու հայաստանցի Տէր հայրը կը քարոզէ.

Աղջիկներին կարդացնելը վտանգաւոր է, որովհետեւ նրանք շատ բան կը սովորեն և սատանայ կը դառնան:

(Նոյն էջ 215) .

304

Հայ կինը ամեն նեղութեան համբերող է.

Հայ կինը ամեն նեղութեան համբերող է, ամեն վիրաւորանքի առջեւ լուռ է, բայց երբ դիպչում են նրա պատուին, այն ժամանակ նա անհամբեր է դառնում:

(Նոյն էջ 318) .

304

Իսկ անոր դաստիարակուելուն, կրթուելուն համար Արծրունին այսպէս կը հառաչէ.

Խեղճ Հայոց կանայք, կարծում են թէ ձեզ հարկաւոր չէ կրթութիւնը. ձեր հայրերը չեն տուել ձեզ կրթութիւն և չեն էլ տալիս մինչեւ հիմի:

(Գ. Արծրունու Աշխատութիւնները հատ. I. էջ 12) .

305

Նոյն հեղինակը կանանց գիտնական զարգացումին ի նպաստ դադարեցնելու յայտնելով, կ'ըսէ.

Մինչև որ կինը չմասնակցի կրթութեան գործին, — ժողովուրդը տգէտ կ'մնայ և յառաջագիտութեան գործը յաջողելու չէ:

(Նոյն էջ 227).

306

Տգեղներու, և տգեղութեան, հրաշալի հեզնական կարելի է գործածել Մերենցի (Յ. Շիշմանեան) նկարագիրը, զոր Պարոնեան հետագայ հոյակապ սողներով շատ լաւ կատարած է. կ'ըսէ թէ Շիշմանեան,

Այնպիսի դէմք մը ունի, որ կարծես փոնգտալ կուզէ և չկրնար:

(Ազգային Չորեր էջ 130).

307

Չենք կրնար ուրանալ մեր ազգային տըգեղութիւնները. սակայն ուշ կը վնենք Հ. Ալիշանին սա տուած յարգորին.

Որ ինչ ի մեզ տգեղն է ճշմարիտ գեղով յարեարեսցուք:

(Բազմ. 1845 էջ 334).

308

Ոչնչեք գեղեցկութեան համար Եզովբուսն ծանօթ է սա առակը. օր մը գայլը կը մանէ արձան շինողին խանութը, և կը տեսնէ հսն կիսարձան մը, շատ գեղեցիկ շինած. առջի բերանը կը զարմանայ անոր աղուորութեանը վրայ. բայց երբոր կը տեսնէ ու կը հասկընայ թէ քարէ շինած անըզգայ գլուխ մըն է և բան չիմանար. Ո՛չ ինչ գեղեցիկ գլուխ է, կ'ըսէ, բայց մեկը որ խելք չունի:

Թարգմանիչն ասկէ կը կազմէ սա առակն.

Ի՞նչ շահ եթէ դէմքն է աղուոր,
Գլուխն անխելք պարապ կլոր:

(Երովրոս սաւիտէ Էջ 123).

309

Պատմիչներ, քնարերգուներ, և վիպասաններ յափշտակուած կը նկարագրեն վաղեմի Յունաց օրիորդներու, և կանանց գեղեցկութիւնը պերճատեսիլ նազելի. սակայն Հայաստան քան այդ չքնաղ հելլէնուհիները աննման գեղեցիկն ասպնջականեց, գեղով

Հիասքանչ Հոփսիմէն, որուն համար Դիոկ-
ղեախանոս կայսրը կը գրէ առ մեր Տրդատ
Թագաւոր թէ

Ոչ երբէք գտաւ նման նմա ի մէջ Յունաց աշ-
խարհիս:

Ահաւասիկ գեղեցկութեան համար բաղ-
դատական օրինակ մը, զոր իբրեւ առակ
կարող ենք գործածել:

(Ագարանգեղոս ԺԴ).

310

Պէշիկթաշլեան եւս ֆէմինիզմի պաշտպան
է. հայ իզական սեռէն՝ վառ յոյսերով քաջա-
գործութիւններ կը սպասէ. մխիթարուած
կ'երգէ.

Դադրին նուագք ողբերգու
Սրբէ արցունքն Հայաստան,
Ձի յոյս զուարթ օրերու
Աղջկունք Հայոց իրեն տան.
Ով կոյսք իրեն մօտեցէք
Ու թագն իր գլուխը դրէք:

(Պէշիկըշ. Մատենագրութիւնք էջ 78).

**Այրպիսի Հայկուհիներ կ'երազէ պատե-
րազմի պաշտին մէջ.**

Այդ կոյսն աղւոր ուստի կու գայ
Թուցեալ զուարթ լերանց վըրան
– Պատերազմէն նա կու դառնայ,
Հերաց վըրայ դափնիք շողան:

(Նոյճ էջ 108).

311

**Հայ կոյսերուն բնասուր՝ միայն գեղեցկու-
թիւնն չէ, այլ և արիական քաջութիւնը.
Բազրատունին Հ. Արսէն շատ լաւ կը բամ-
բտահարէ.**

Եւ տեսցես, զի Թորգոմայ չեն գեղեցիկ միայն
դստերք,

Այլ և արիք և մըխեալք ի հուր վըշտաց ւա-
րեանց մարտի:

(Հայկ. դիպագն էջ 426).

312

**Ժողովրդական բանաստեղծութեան մէջ
գեղեցկին գեղը պարզ ու անկեղծօրէն եր-
գուած է. փեսայի դրան հարսնեւորք կ'երգեն.**

Հայ իմ հայ աննըման աղւոր:

Աղւոր, քիզ ո՞ր մարն է բերեր,
Ան թուխ աչեր մարն է բերեր:
(Համով-Հոտով էջ 293).

313

Գեղեցկին համար ամէն բան կեանք է և
հիացում, գեղեցիկը, աղւորը գիշեր չունի.

Գեշին տէրը արիւ չունի.
Աղւորին գիշերն է արել:
(Նշն էջ 294).

314

Հարստութիւն կայ քրտինքով և հարըս-
տութիւն բաղլով. յետինս երբ մուխի պէս
ցնդի, չամպոսեր զրկեալին հողին: Աւաշ-
կերտցիք ըսած են.

Քամու (քամիի) բերած
քամու տարած:

Մեկնութիւնն է. « Առանց աշխատութեան
և յոգնութեան ձեռք բերուած հարստու-
թեան վատնումը ցաւ չի պատճառեր »:

(Ազգ. Հանդես Գիրք VII VIII էջ 484).

315

Որքան որ հարուստ է մարդս , այնքան
սովոր է առակ է եղած .

Հարուստ չ'թողայ
որ աղքատն իլայ (լալ) :

Մեկնութիւնն է . « Հարուստները աւելի
սովոր են իրենց ապրուստի վրայ , քան աղ-
քատները » :

(Նոյն էջ 495) .

Գ Լ ՈՒ Խ Ը .

ԲԱՐԵՐԱՐՈՒԹԻՒՆ, ԱԶԱԿՑՈՒԹԻՒՆ,
ՎԱՍՏԱԿ, ԱՐԴԻՒՆՔ,
ՊԱՐԳԵՒ, ԱՂՔԱՏՈՒԹԻՒՆ.

316

Պատկանեան Եւրոպայի ճակատին կը զարնէ Հայաստանի այն օգնութիւնը, որով Ասիական վայրենութեան առջեւ տուաւ, չի թողուց որ վայրենի ազգեր խուժէին Եւրոպա. սակայն կը ցաւի բանաստեղծը, որ Եւրոպան այդ աջակցութիւնը չի վարձատրեր, հիմա՛ որ հայը կը տառապի և օգնութեան կը կարօտի.

Եւրոպ, մոռացա՛ր, երբ քու քաջերը
Անապատի մէջ մընացին քաղցած.
Ի՞նչ պիտի օգնէին նոցա զէնքերը,
Թէ որ Հայք նոցա չը տային կուշտ հաց:
(Պատկ. Ոտանաւորներ էջ 148).

317

Թէ հայը անձնուրաց, աջակցի իր ազգին փրկութեան, հորիզոնը շուտով կը շո-

Ղայ . այբպէս համոզուած , կ'երգէ բանաստեղծը

Լոկ այն , որ կու տաք խումի ու թըղթի ,
 Հայկ , ձեզ կը հասցնէր ազգային բաղդի ...
 Աստուած վըկայ որ՝ մենք կը յաղթէինք ,
 Թէ մէկ անձնուրաց մարդ ունենայինք :
 (Նոյն էջ 149) .

318

Պատկանեան բարերար իզմիրեանցի յիշատակին նուիրած չորս սող քերթուածին մէջ , կը յիշատակէ անջնջելի ճշմարտութիւն մը .

Կուգայ օր՝ երկաթ , քար կ'անհետանան ,
 Միայն բարի գործք յաւիտեան կը մնան :
 (Նոյն էջ 210) .

319

Սոլորական առած մըն է որ կը գործածուի այն սլարպեւասուներու համար , որոնք փոքրիկ նուէր մը կ'ընեն ու մեծը կը պահանջեն .

Մի ձու է տալիս , բայց փոխարէնը մի ձի է ստանում :

(Խեցրը Բաթթիի էջ 68) .

Աղարէկեանն ալ իր Կոունկին մէջ այս առածը գործածած է, յեզի Մխիթարեանցս զէմ բանակորիներ մղած ատեն:

320

Մեր ազգային կարեւոր գործերը կեանք ունեցեր են բարերարներու ձեռնտուութեամբ, և քանի որ հասարակութիւնը աղքատ է, բնականաբար ազգերնիս միշտ բարերարներու կարօան կը զգայ, թէեւ ճիշտ է, ինչ որ կ'ըսէ Արծրունի, թէ.

Բարերարութիւն սպասելը նշանակում է մուրալ:

(Գ. Արծրունու Աշխատութիւնները Հ. I. էջ 169):

321

Մի և նոյն հեղինակը կը գրէ.

Եւ եթէ մենք ինչ և իցէ հիմնարկութիւններ ունենք, միայն բարերարութիւններին ենք պարտական, և ոչ թէ ժողովրդի ինքնաօգնութեանը հասարակական գործերում:

(Նոյն էջ 222).

322

Արծրունին իր այդ տոաջնորդական յօ-
դուածին մէջ, հայ հասարակութիւնը հաւա-
քական բարերարութեան մղելու համար, ը-
սած է նաեւ այս ծանր խօսքը.

Ամօթ է այն ժողովրդին, որ հարուստների
բարերարութիւններով է ապրում:

(Նոյն էջ 224).

323

Հարուստին ողորմութենէն շատ վեր է
աղքատին բարերարութիւնը և պարզեւր. կը
գրէ Հ. Ալիշան.

Միայն հարուստներուն չթողունք ազգին օգ-
նելը. մենք ալ աւելին կրնանք ընել, թէ որ ազգը
աւելի կը սիրենք. մենք աղքատքս մեր ծոցին
մօտէն կը հանենք կու տանք տաք տաք, անոնք
շատ հեղ հեռու պաղ քսակներէն կը հանեն:

(Բագմ. 1849 էջ 133).

324

Բարերարութիւնը կը վարձատրուի. Եզով-
բոս կը նկարագրէ հետեւեալ գէպքը: «Մըջիւն
մը անզգուշութեամբ կիյնայ պզտի գետի մը

մէջ . երբոր կը խղզուէր հոն՝ աղանի մը կը տեսնէ զայն, և ծառի ճիւղիկ մը կը ձգէ ջրին մէջ, որուն վրայ կայնած էր ինքը . և ան կ'ըլլայ մըջիւնին իբր նաւ մը որ ցամաքը հանելով կազատէ զայն : Յամաքն ելլելու ատենն որսորդ մը կը լարէր աղեղն ու աղանիին կը նայէր . երբոր պիտի նետէր զարնէր, մըջիւնը հասկըցաւ իր բարերարին փնասը, շուտ մը վազեց եկաւ որսորդին ստըը խածաւ : Իսկ որսորդը շարժելով ձայն ելաւ , աղանին իմացաւ թոաւ : Եւ այս մըջիւնն որ պարտական էր իր կեանքն աղանիին՝ փրկեց զայն փոխադարձ . և սա միջոցով հասուցում ըրաւ անոր բարերարութեանն որ տեսեր էր անկէ : «Թարգմանիչը այս առակէն սա սիրուն բարոյական քերթուածիկը կը կազմէ .

Բարին ըրէ ծովը նետէ,
 Զի Շուտով կուգայ քեզ կը գտնէ :
 (Եզովրոս առակք էջ 205) .

325

Բարերարութեան համար Եզնիկի մէջ կայ սա բացատրութիւնը .

Չի բարերարութեան առաքինութիւն այն է՝
յորժամ այլքն ի նմանէ վայելեսցեն. եթէ չի-
ցեն՝ որք վայելիցեն ի բարերարութեանն, զի՞նչ
չան իցէ ի բարերարութենէ անտի:

(Եփեկ էջ 257).

326

Նոյնը կը գրէ.

Գեւք յինչսն ժողովին, և հրեշտակք ի բաշ-
խելն:

(Նոյ՞ն էջ 304).

327

Կարօտեալներու պէտք է բարերար ըլլալ,
անօթիները կերակրել, ոա ոչ միայն աւե-
տարանական, այլ մարդասիրական օրէնք է.
Քաղցածները զրկողը, Քրիստոսի սեղա-
նակից չի կրնար ըլլալ. Եզնիկն է գրողը.

Որ զեղբայրն ի մարմնաւոր կերակրոյ զրկէ,
չէ ցանկացօղ սեղանոյն Քրիստոսի:

(Նոյ՞ն էջ 305).

328

Եզնիկ կը մխիթարէ բարերարը այս խօս-
քով.

Եթէ խնդրէ ոք ի քէն և տաս, գոհացիր զԱս-
տուծոյ՝ զի դու առաւել շահեցար քան զնա:

(Նոյն էջ 305).

329

Աղօթքէն աւելի գերադասելի է եղբօր ու
կարօտեանքին աջակցիլն: Կը գրէ Եզնիկ.

Լաւագոյն է սձեռսն համբառնալ առ Աստուած,
յորժամ աղօթեսցէ. բայց առաւել կարեւոր է,
որ ի պէտս եղբարցն սպասաւորեսցէ:

(Նոյն էջ 309).

330

Բարերարի պէտքը, ոչ միայն աղքատին,
այլ և նիւթական միջոցներէ զուրկ գրագէ-
տին համար հարկաւոր ըլլալը ըմբռնած ենք
ի յաղուց: Աքովեան իսկ գրական մեկննաս-
նելու պէտքը կը յիշեցընէ. կը մտածէ.

Որ զնամ ընկնիմ մէկ իշխանի ուտք, ասեմ.
ի՞նչ մէկ կտոր հաց տայ ու ես՝ գիշեր ցերեկ
ընկնիմ գեղէզեղ ու մեր ազգի արած բաները
հաւաքեմ, գրեմ:

Վերջ Հայաստանի էջ 10.

331

Աբովեան՝ բարերարութեան, ողորմածութեան նախանձախնդիր, սիրուն և սիրելի ոգի մըն է. կը մաղթէ որ մենք վայելենք Աստուծոյ բարութիւնը, բայց աղքատին ալ մասն հանենք.

Վայելիր Աստուծոյ բարութիւնը, ուրիշին էլ փայ տոր. աղքատ տեսնելիս՝ կերցըրու, կշտացրու. ղուշը վրովդ անց կենալիս, կանչիր, կուտ տոր՝ դու առատ ձեռք ունեցիր, որ առատ առնիս ու բխտաւոր ըլիս:

(Նոյն էջ 18).

332

Բարերարը և սփոփողը, սիրելի են, ինչպէս Աբովեանի Աղասին.

Երկու ձեռք ունէիր, մէկը ողորմութիւն տալիս, միւսը աչք սրբում:

(Նոյն էջ 213).

333

Մերձաւորին, ընկերին սիրոյ համար Բագրատունին Հ. Արսէն ունի սա գեղեցիկ բացատրութիւնը.

Եւ ո՛վ ոչ թըռչիցի յեղբօր արեան սէր կամ
ի վրէժ:

(Հայկ. դիւցազն էջ 198).

334

Հայաստանցիք կը կարծեն որ մարդուս
մահուան հետ կը ջնջուի իր վաստակները
և արդիւնքը կամ բարիքը. և ասոր համար
առակ մը ունին.

Էով մեռաւ,
Էաթ խափանաւ:

(Ազգագր. Հանդես գիրք VII, VIII, 1901 էջ 466).

335

Անտրտունջ աղքատին համար, հայ առակն
կ'ըսէ.

Ո՛չ էծ (այծ) ունի, ո՛չ ուլ.
Սատանի անկանճ խուլ:

(Նոյն էջ 476).

336

Գործի ատեն՝ գործիչի արդիւնքը, արժա-
նիքը չի հասկցուիր. յաջորդին տկարութեան
ատեն, ամէն բան կը պարզուի: Հայաստան-
ցիք կ'ըսեն.

Չուր (մինչեւ) չիգայ յէտին.
 չ'իշուի (չի յիշուիր) առաջին:

Կը մեկնուի. « Նախորդի արժանաւորու-
 թիւնը յաջորդի վատ ընթացքը միայն երե-
 ւան կը բերէ և գնահատել կու տայ »:
 (Նոյն էջ 480).

337

Ըստ մարդուս կարողութեան՝ մեծ կ'ըլլայ
 և գործին արդիւնքը: Առակ է.

Պարաքէն (առատութիւնը) մըտ (մօտ) հարա-
 քէն (ոյժ):

Կը մեկնուի. « Մեծ արդիւնքները առաջ
 կուգան մեծ ոյժերէն »:
 (Նոյն էջ 480).

338

Վաճառականական գործերու մէջ կը սլա-
 հանջուի հաշուական ճշտութիւն, քան թէ
 մտերմական կամ ընտանեկան ակնածու-
 թիւն. առակը կը հաստատու.

Առուտուր է.
 առուկուլ չէ:

(Նոյն էջ 488).

339

**Բարերարութիւնը ըստ հետազայ առածին
իր վարձքն ունի.**

**Խէր (բարիք)
կը գտնի գտէր:**

(Նոյն էջ 493).

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՆԵՐՈՂՈՒԹԻՒՆ, ԱՆԷՄՔ, ՄԱՐԴԱՍԻՐՈՒ-
ԹԻՒՆ, ԱՏԵԼՈՒԹԻՒՆ, ԴԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆ

340

Մեր հասարակութեան մէջ դժբաղդարար
կը գտնուին կրթուած գլուխներ, որ ազգային
ոնեւէ շարժում, նայն իսկ գէպ ի շեզուն, գէպ
ի հայկական հողին՝ սառուցիկ վիճակ մը
ցոյց կու տան, Գամառ Քաթիպա երգիծա-
կան սողերով կը ջախջախէ զանոնք : Այդ
անգոյն ազգատեսացներուն պատկերը կը
նկարէ.

Տեղը եկաւ՝ հայ է նա, տեղը եկաւ՝ այլազգի,
իրօք ոչ այդ և ոչ այն է, այլ ծընունդ մի նոր
ազգի : ...

Կարդում է նա Morning, Débats, ոչ Բազմա-
վէպ, ah! fi, done!

Ճըրանսերէն է կոտրատում, Հայերէնն mauvais
ton.

(Ոտանաւորներ էջ 63).

341

Դատելը մանաւանդ հասարակական կամ
գրական գործ մը դատելը, արուեստ մըն է,
որ կը պակսի ոչ միայն մեր հասարակու-
թեան գլխէն, այլ նաեւ բանգէտ համարուած
գրիչներէն. բանաստեղծ Քաթիպան ճշգրտու-
րէն կը հեզնէ.

Գրէ, թէկուզ լեզուդ լինի Սանսկրիտին,
Հայը շատ ուշք կարդացածին չի դընում.
Նա լըսում է մի քանիսի դատմունքին,
Թէ ի՞նչ կերպով պարոն Օհանն է դատում:
(Նոյ՞ն էջ 70).

342

Ու խիստ գատաստանը թէեւ արդար ըլ-
լայ ու իրաւացի, սակայն գատողը ատելի
կ'ըլլայ, չի սիրուիր. Պատկանեանի հետա-
գայ տողերը այդպիսիներուն շատ յարմար
են.

Ե՞՛փ սիրից տըղան թիթիզ հէքիմին
Որ տայմա աղու ճար կուտայ նարան.
Պայծառ լուսինկայ կուզէ՞ հարամին,
Կարիճն ալ, կասին, լուսի է տուչման:

Եւ ասոր համար մեր գրչի անաչառ գա-

աաւորները ոչ միայն աւելի եղած են, այլ
և աղքատ մնացած.

Ու խորդ գուրցողի կօլօխին կըտակ
Տարին տասվերկու ամիս կըլայ ծակ:

(Նոյն էջ 267-8).

343

Պատկանեան կը շուարի, չի գիտեր թէ ինչ
պէս պատէ հայութեան վատ ու բարի գոր-
ծերը. « Աղէկ ու գէշ » երգովը մանրամասն
կը յիշատակէ հայուն շարն ու բարին. չարը
կը պախարակէ, բարին կը գովէ ու երգը շուա-
րած կը վերջացընէ.

Ասպէս՝ փիթուն օր իշկիլի մէջ իմ,
Ես ալ չիտիմ ի՞նչ անուն տամ հային.
Աղէկը տեսնում՝ պէրթէր կը կովիմ,
Գէշ պանը ինչպէ՞ս չասիմ ու պայիմ:

(Նոյն էջ 307).

344

Զուրիշը պատելու մէջ լեզուն ընդհանրա-
պէս ոչ խելք ունի և ոչ չափ, բայց գոնէ
ի սէր առածին անփորձ պատանիներու խօսքը

դատաստանի չենթարկուիր. Հայաստանցին շատ խելքով ըսեր է.

Չահիլի խօսքը կշեռքի մէջ չեն դնում.

(խեղր էջ 133).

345

Ինչ որ մերն է, սիրելին, հարազատը, արիւնը, անտարակոյս կը ստիպուինք ոչ վրէժխնդիր, այլ ներողամիտ ըլլալ. հասարակական շատ գառնութիւններ կան, որոնք շատ անգամ ի սէր մեծ բարիքի, մեզի լեզի պէտք չեն երեւնալ: Չէ՞ որ առակը ըսեր է.

Քուրդը իր թանին թթու չի ասի:

(Նոյճ էջ 224).

346

Ունձեռնհաս քննադատներուն կարելի է սեփականել սա նախադասութիւնը.

Ով գիտէ միմիայն փինաչութիւն (հնակարկապութիւն) թող դերձակի գործի մէջ տնօրէնութիւն չանի:

(Արժրուան Աշխատութիւնները Հ. I. էջ 197).

347

Չուրիշը ատելու մասին, գեղեցիկ է Ալիշանի սա բացատրութիւնը.

Այլ է (ապա) ատել զոք և այլ ատել զբարս ուրուք. այն տխմարաց է գործ, իսկ այս իմաստնոց և զգաստից:

Բայց այսպիտի իմաստուններ, այսպիսի զգաստներ սակաւագիւտ են. և անոր համար Հ. Ալիշան կ'ափսոսայ.

Այլ աւանդ զի սակաւք են որ գիտիցեն զմարդ և զկիրսն սոսկ տեսանել.

(Բազմապէս 1843. էջ 319).

348

Դատաստանը իրաւ կամ անիրաւ, շատ անգամ կը կախուի յոռետես կամ լաւատես բնաւորութենէն: Խորենացին զմեզ կըշտամբած է իբրեւ ծոյլ ազգ մը, սակայն Հ. Ալիշան ուզելով հայը անարատ տեսնել, կը սլատճառարանէ.

Խորենացին է կշտամբող, այր յայն սահման իմաստութեան վերճեմեալ՝ ուստի յոլով անգամ որք անդր թեւապարել բաւեցին՝ ցածունս յոյժ գ'ի ներքոյ կացեալսն նշմարէին:

(Նոյճ 1844 էջ 348).

349

Դատաստանի մէջ խոր հմտութիւն պէտք է. Աւագ Մասիս յոռետես, Փոքր Մասիսին կ'ըսէ.

Ով խոր կու նայի՝ թող պինդ խոր մըտնու,
Լոկ կեղեւ տեսնել՝ չէ սուր աչերու.

(Հայրուցի էջ 292).

350

Եւ անոնք որ մակերեւութարար քննելով իր մը, յոռետեսութամբ չեն ուզեր արժանիք մը ճանչնալ. կարելի է ուղղել, Աւագ Մասիսի առ Փոքրն յոռետես սա հրաւէրը.

Դու քիչ մ'այլ իջիր, քըչիկ մ'այլ ցածիր,
Եւ եկ իմ խորունկ ծոցիս մօտեցիր.
Հանց տեսնուս ահեղ կրակներ ու հնոցներ
Որ վախուզ հալիս, գաս դաշտի ընկեր:

(Նոյն էջ 292).

351

Հայ վաւակ և Հայութիւն դժբաղդարար իր ցաւագար գլխուն ահոելի պատուհասներէն գատ, անարժանաբար միշտ անէծքի արժա-

**նացած է: Հայրապետք իսկ անիծեցին մեր
խեղճ հայութիւնը. յոռեանս հայը կը վախ-
նայ այդ անէծքէն.**

Ես կու վախենամ յայն սեւ անիծից
Որ մեր հայրապետքն են տըւեր կըսկիծ,
Ներսէսք ու Մովսէսք Հայոց սեւ օրեր
Ասցել են զալիս, Հայոց շատ երբեր:

(Նոյն էջ 294).

352

**Լաւանս և յուսատու հայութիւնը աւագ
Մասիսի բերնով կը պատասխանէ.**

Ամպք այլ փարատին, մըլըրիկն այլ դադրի,
Իսկի անփոփոխ չէ բաղդ աշխարհի.

Զոր Աստուած կ'օրհնէ՝ մարդ չանիծաներ,
Զանէծքն առին լոկ ու կանոնն չարեր:

(Նոյն էջ 294).

353

**Անխելք դատաւորներու, բննադատներու
լաւ օրինակ մ'ունի Մխիթար Գոշ. կը գրէ-**

Յանմտից ոք եհար զյունապի՝ կարծելով զնա
դժնիկ. որոյ զայրացեալ ասաց. Ո՛ր անաքորոյն,
զտունկ ի պտղոյ արժան է ճանաչել. և ոչ ի տե-
սակէ:

Ահաւաստիկ առակին մեկնութիւնը նոյն ինքն հեղինակ առակախօսէն. «Նշանակ բերէ առակս զանընտրող դասողս՝ զթագաւորս և զառաջնորդս եկեղեցւոյ՝ զնոսա յանդիմանելով, զի անփորձապէս դատապարտեն. զի ճշդիւ գիտելի է ի գործոց նոցա. ըստ որում աէրն իսկ ասաց, թէ ի պաղոյ նոցա ծանիջիք զնոսա, և ոչ ի տեսլենէ կամ ի համբաւէ դասել. որով և բազում փոսս գործի՝ զբարիս իբրիւ զչարս խոշտանգելով»:

(ՄԻԻՐԱՐ ԳՈՂ ԱՆԿԷ. 19).

354

Անէծքի առթիւ յիշեալ առակախօսէն կը յիշատակենք սա առակը.

Խոյ եհար եղջերօք զլխոյ զծառ բազում անգամ, և թափեաց զեղջիւրսն, և սկսաւ անիծանել զնա. և նորա պատասխանեալ, ասէ. Քեզէն եղեր պատճառ. զի՞ մեղադրես»:

Կը մեկնէ առակախօսը. «Զվայրապար անիծանողսն յանդիմանէ առակս, որք ցասուցեալ ինքեանց ախաիւք՝ զայլս պատճառեն»:

ՄԻԻՐ. ԳՈՂ ԱՆԿԷ 73-4).

355

Ասեղութեան մասին խորենացիէն ունինք պատմական վկայութիւն մը: Հայոց պատմութեան հետաքրքիրները կը յիշեն անշուշտ Երուանդ Թագաւորին ահաբեկ շփոթութիւնը: Արտաշէս մանուկն կը պատրաստուի գալ անոր վրան և բանակով կռուիլ և իրեն սեպհական արքայական թագը գլուխը դնել: Երուանդ վախնալով որ նոյն ատեն իր մերձաւորները զինքը կը թողուն կը հեռանան, ու իր իշխանութիւնը կը խորտակի, առատութեամբ նուէրներ կը բաշխէ արքունականներուն. նպատակը վարձատրել չէ, այլ հաւատարմութիւն մուրալ. նուէր անսողները, մանաւանդ անոնք որ շատ կ'առնեն, զեռաւելի կ'ասեն զինքը.

Որչափ առատանայր, առաւել եւս ատելի լինէր:

Ինչո՞ւ. «Քանզի գիտէին ամենեքեան, եթէ ոչ առ առատութեան տայ, այլ առ երկիւզի վատնէ»: Իրաւացի չէ՞ր այս տեսակ ատելութիւնը:

(Խոր. Պատմ. էջ 253).

356

Միևնոյն պատմիչէն կրնանք արձանագրել իբրեւ անէծքի օրինակ սա հանրածանօթ դէպքն: Արատաւազդի համար Գողթան երգիչները կ'առասպելաբանեն. «Եթէ ի մահուանն Արտաշիսի թագում կոտորածք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց. զժուարի, առնն, Արատաւազդ՝ առելով ցհայրն. Մինչ զու զնացեր, և զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար, ես աւերակաց զրպէս թաղաւորեմ: Վասն որոյ անիծեալ զնա Արտաշիսի՝ ասաց այսպէս.

Եթէ դու յորս հեծցիս յազատ ի վեր ի Մասիս, զքեզ կալցին քաջք, տարցին յազատ ի վեր ի Մասիս, անդ կացցես, և զլոյս մի տեսցես:

(Խոր. Պատմ. էջ 286).

357

Մայրայեղ ստորնութիւն է խիզախ, աներկիւղ ձեւանալ ու գաղտնածածուկ, կամ դիմակուած պատերազմիլ: Սովորութիւն է եղած մէկ քանի երկչոտ խեղկատակ գրիչներու, որ երբ կ'ուզեն վիրաւորել, վաստահամբաւել

զուրիշը, կեղծ անունով հրապարակ կ'ելլին. ասոնց կրնանք յարմարցընել Շապուհի՝ Տիգրանակերտի բերդին մէջ ապաստանեալ հայ մարտիկներուն ուղղած սա խօսքը.

Քաջ արանց է յարձակ դաշտի և յազատ տեղ-
ւոջ կոռեւել, և կանանց գործ է արգելուլ փակել
զինքեանս յերկիւղէ առ հանդերձեալ կոխսն:

Սակայն այս խօսքը մենք ոչ նախնի
դիւցազներուն իրաւացի և պատշաճ կը դա-
տենք. անոնք հարկ էր որ այնպէս փակու-
էին, բայց ոչ միւր դիմակաւոր քննադա-
ները, որոնց ամենայարմար է Շապուհի
այդ նախասխիւքը:

(Խոյ. Պատմ. էջ 433).

358

Բոս սովորական կարծեաց, շատ քիչ
անգամ արդար դատաստան կը կարուի:
Խորենացին Հայաստանի դատաւորաց համար
կը գրէ.

Դատաւորք՝ տմարդիք, սուտք, խաբողք, կա-
շառառուք, անընտրողք իրաւանց, անհաստատք,
հակառակողք:

(Նոյն էջ 554 . . .)

359

Ո՛ր է գատաստանի մէջ, շատ շրջահայեցութիւն և լրջութիւն կը պահանջուի. հանճարեղն Եզովբոս կը գրէ. «Աքաղաղ մը աղբանոցը փորելով՝ յանկարծ կը գտնէ մարգարիտ մը, մէկդի կը նեատ ըսելով. թէ որ մարգարտածախն աս բաղդիս հանդիպէր՝ փառք կու տար աստուծոյ. բայց իմ առջև անանկ ոչինչ է որ աւելի երջանիկ կ'ըլլայի, եթէ հատ մը գարի գտնէի, քան թէ այս մարգարիտը.

Ով որ բանի արժէք չիտէ,
Գէշն ու լաւը մէկ կը դընէ:

(Եզովբոսի առակը էջ 87)

360

Ծիծաղելի է նախանձէ գրգռեալ այսպանիչ գատաստանը, որուն համար սա առակը կը լսենք Եզովբոսէն. «Աղուէս մը երբոր անօթի մարէր, կը տեսնէ խաղողին կուզերը կախուած բարձր փայտերու վրայ, և բուրբ հասած. խորագէտը կը բազձայ որ ձեռք ձգէ. բայց որչափ որ վիր կը ցատքէ՝ չի

կրնար հասնիլ որ ուտէ: Ուստի տեսաւ թէ իր կարողութիւնը պիտի չհասնի, ես դառնալով դուռիս վերցուց ըսաւ. Աս խաղողները ես ուզենայի հեշտ կրնայի առնել ու տել. բայց ինձի անանկ կանաչ չհասած կ'երեւնան որ չեն աժեր անչափ աշխատանք ինձի տալով փրցընեմ»: Թարգմանիչը այդ առակէն կը կազմէ յորդորականս թէ.

Յաժ մարդն երբ լաւ բան սորված չէ,
Այլոց բարին վար կը զարնէ:

(Նոյն էջ 144).

361

Դատաւոր մը անաչառ ըլլալու համար, դիտումներով պէտք չէ որ արատաւոր ըլլայ, թէ ոչ, այդպիսիներուն կարելի է յիշեցընել Եզնկայ սա խօսքերը.

Որ ընդ ճառագայթս արեգականն հայել կամիցի, պարտի զպղտորութիւն աչացն՝ զաղտն և զբիժն ի բաց պարզել, զի մի՛ մըթարքն՝ որ զբբօք շողայցեն, արգել հայելոյ ի յտակութիւն լուսոյն լիցին:

(Եբեկ էջ 5-6).

362

Քննադատութեան, միժմարանութեան մէջ, ընդհանրապէս ի սէր անձնապաշտպանութեան, կը պակսի անաշու զատութիւն. շատերը իրենց նպատակը փաստեր փնտռելով, ոսնակօր կ'ընեն արդարութիւնը. այդպիսիներուն կրնանք յիշեցընել առ Մարկիոն ուղղուած Եղնիկի սա խօսքը.

Ո՛վ բանաքաղ Մարկիոն. որ զմին լսէ և զմիւսն ստունգանէ:

(Նոյն էջ 292 .

363

Դատաստանի մէջ զգուշանալու՝ լա՛ւ ու գեղեցիկ օրինակ մըն է Մատթէոս Ուռհայեցւոյ սա գէպքի նկարագրութիւնը. «Ասէր իշխանն վրաց ընդ թագաւորն Յովհաննէս.

Ո՛վ արքայ Յովհաննէս, հրամայեա՛ զի ցուցանիցեն ինձ միայն զԱշոտ, և ես ձերբակալ արարից զնա, և կապանօք բերից զնա առաջի քո.

Կը պատասխանէ Յովհաննէս. «Ահա այր հզօր է Աշոտ, դու զիմօր կարես անծել առաջի իմ»: Եւ ասէր իշխանն վրացի.

Զիողն առից զնա կենդանի:

Եւ ասէ ցնա Յովհաննէս, եթէ,

Զկորին առիւծու մի՛ արհամարհեսցես՝ մինչեւ տեսանիցես:

Խորիստ վրացին մենամարտութեան ասան՝ Աշտի հայկական ահեղ հարուածին տակ շանսատակ կ'ըլլայ:

(Մատթ. Ուսմ. Թ):

364

Նախանձէ գրպեալ մեզի հառած ասելու թիւնները և քննադատական պախարակութիւնք կարելի է ջրել, միշտ խմատութեան նախանձախնդիր մնալով. Պէշիկթաշեան լաւ կը գրէ.

Եւ քեզ ընդդէմ նախանձաբեկ թէ յուզեսցին տարապարտ,

Արի՛ եւ դու, զիմաստութեան դիր ի գլուխդ սողաւարտ:

(Պէշիկը. Մատենագրութիւն էջ 17):

365

Անէծքը կրօնական ներշնչումով պատկանանք ու սոսկում մ'ունի, մանաւանդ արեւ-

ւելեան ազգաց մէջ: Աբովեան անէծքի համար սա բանաստեղծական չափազանցութիւնը կ'ընէ.

Սեւազլիի անէծքը քարին որ դիպչի, քարը կպատռի:

(Վէրք Հայաստանի էջ 33).

366

Ճոռոմ քննադասներ, սրոնք իրենց թերութիւնները մոռանալով դատաստան կը կարեն, կարելի է անոնց ըսել Աբովեանի սա խօսքը.

Քամի ունիս՝ տար ձեր տանը փչիր:

(Նոյճ էջ 36).

367

Քննադասեալը երբ ըմբռնելով իր թերութիւնները, կ'ուզէ վեհանձնօրէն անաչառ ըլլալ, կրնայ պատասխանել սա սովորական առածը, զոր Աբովեան եւս գործածած է.

Ուղտին հարցրին, ընչի՞ ա չլինքդ ծուռը, ասեց ինչ տեղս ա դուզ, որ չլինքս ծուռը չըլի:

(Նոյճ էջ 36).

368

Սակայն շատ անգամ իր մը կրնայ քննա-
 գատելի ըլլալ և զատասպարսեալը առանց
 պատասխանատուութիւն մ'ունենալու, կ'իյ-
 նայ այդ թերութեանց մէջ. այն ատեն այդ
 զրպարտեալ արդարը, կրնայ յիշել վիպա-
 սան Աբովեանի սա զեղջկական բացատ-
 րութիւնը.

Մենք էլ լաւ գիտենք՝ թէ կորած էջը ո՞ր գօ-
 մումն ա կապած, ամա ի՞նչ անես՝ որ մօտանու-
 դի շինքը կոտրում են, իշի ոտն ու գլուխը
 խուզում, որ տէրը տեսնելիս՝ զոռւմ էլ ա, ասում
 են՝ թէ քոնը չի. ո՞ւմ գլուխը կտրես:

(Նոյն էջ 36).

369

Նախանձոտ բաջադողներուն, կարելի է
 պատասխանել.

Դեղ ունիս, քո գլխին արա՛. եղ ունիս, ձեր
 բողումը պահիր:

(Նոյն էջ 37).

370

Իսկ թէ ի զմէր շարունակուի պողոտա-
խօսութիւնը, իմացուր.

Սաքի որ ամպի պէս էլ գոռաս, լսողն ո՛վ ա :
(Ն՞ոյն էջ 37).

371

Խղճալի են անաչառ դատաւորները, երբ
ի սէր ճշմարտութեան կը դատապարտեն
թերութիւնները, ասելի կ'ըլլան և կը հալա-
ծուին ու լքեալ կը մնան : Ճշմարտախօս քննա-
դասներուն՝ սա առածը ուղիղ պատկերն է,
Ժանօթ ժողովրդիան, և երգուած նոյն իսկ
Ռ. Պաակեանեանի սրինգով.

Դրուստը խօսողը փափախը ծակ կըլի . չէ՞ս
լսել :

(Ն՞ոյն էջ 37).

372

Ինքնակոչ ունայնամիտ քննադասներուն
կարելի է ուղղել Արովհանի սա հարցումը.

Քեզ ո՛վ ա ասում՝ թէ արի՛, մեր կալը չափիր :
(Ն՞ոյն էջ 37).

373

Պարագայներ կան, ուր խոհեմութիւն է որ
նոյն իսկ արդար ու ճշմարիտ դատաւոր-
ները լոեն. կարելի է նկատողութեան առ-
նել Աբովեանի սա խօսքը.

Բերանդ բաց անելիս՝ հող են ածում, աչքդ
բաց անելիս՝ թոզ:

(Ն.յ.Բ էջ 37).

374

Եւ կան պարագայներ, սր հլու ներողամը-
տութիւնը վտանգաւոր է, պէտք է զիւցազ-
նական անձնապաշտպանութիւն: Աբովեան
կը գրէ.

Քանի լեզուդ կարճացնես, գլուխդ կախ անես,
ուսերիդ կը նստին, դուզդ կբամեն, աչքդ կհա-
նեն...

Հայ արիասիրտները այսպէս «ասում
էին ամէն կողմից»:

(Ն.յ.Բ էջ 205).

375

Անսրամաբան բանակիւններէն երբ մարդ
պառուղ մը քաղելու յոյս չի տեսնար, կա-

րելի է յիշել Բագրատունի Հ. Արսէնի սատողներն.

Ոչ բան ոչ միտք ի նոսա, ժըխոր եւ խոով
խառնակութեան,

Խուժադուժ կարկաչ, խանչիւն խափարածայն
և խաղտախուղտ:

(Հայկ դիւցազն էջ 131).

376

**Անէծքի մասին Հ. Բագրատունին Ա.
Բիւրասպի համար ըսած է.**

Դըժոխահոտ բերանով կերկերածայն խըռպոտ
հազազ

Ի գագաթն հեղոյր նորա, կուտէր անէծըս սոս,
կալիս.

(Նոյն էջ 154).

377

**Նախանձին քոյրն է ատելութիւնը, անոր
պէս կոյր. Մխիթար Աբբահայր կը գրէ.**

Որ ատելութեան ունին զոք, նորին նաեւ լոյս
սըն խաւար թուի նոցա:

(Հատր էջ 114).

378

Անիրաւ զատաստաններէ, անուանարկու-
թիւններէ և թշնամանքներէ պէտք չէ լքանիլ,
յուսահատիլ. գործիչ կամ գրագէտ երբ ան-
կեղծօրէն կ'աշխատի ազգին համար, ժողո-
վուրդը կը սիրէ զայն: Մեր հասարակու-
թեան մէջ առ հասարակ ամէն մասնագիր
և գործիչ ունեցեր են նախանձորդ բանսար-
կուներ, և մրտաժ անոնց նախատինքնե-
րով, սակայն ժողովուրդը այդ գործիչներու
վրայ միշտ հիացած կը մնայ: Սիրելի չէ՞
Սրուանձանեան. այո՛, սակայն ինքն եւս կ'ող-
բայ իր զէմ՝ զինուող հալածանքները.
«Այո, իբրեւ մեր Եկեղեցւոյ և Ազգի տան
աղան եւ մշակ, այգի փորելու, քաղհանք
ընելու, արտ ջրելու... ծառայութեանց մէջ
գանուեցայ, եւ սեղ սեղ ալ գլուխս կտա-
րեցին, կուրծքս պատռեցին, սիրտս ծա-
կեցին... իսկ ինձ համար ատունք եղան
Պատուոյ նըշան... Այո, ես կը կրեմ՝ այդ
նշաններ ու վէրքերը գլխուս ու կուրծքիս
վրայ... խիղճս գոհ է»: Եւ փառք կու տայ
Աստուծոյ, բնելով.

Հասկցող ժողովուրդ զիս կը սիրէ:
(Համով-հոսով. էջ Բ).

379

Հայը իր օրօրոցի մանկան կը ներշնչէ՝
ցոյց տալ ատելութիւն՝ ատողին, սիրա՝ հոգի
բարեկամին. եթէ իր սիրածը գայ, վարդե-
ջուր կը սրսկէ, փունջ մանիշակը կը նուիրէ.
Հայ մամիկը իր թոռնիկի օրօրոցը շարժելուն
կ'երգէ.

Հայ եկաւ բարով տուի,
Թուրք եկաւ քարով տուի,
Ով քեզ սիրէ—սիրադեղ,
Ով քեզ ատէ—մահադեղ:
Ազգագրական Հանդես XI գիրք էջ 39).

380

Հայ լեզուն, հայ քնար, անիծելէ բնաւ չեն
զգուշանար. գաւառական երգերու մէջ առաա-
նն անիծող քերթուածներ. կ'երգէ Բուրչա-
լուի ժողովուրդը.

Զին ա էկել գերանին,
Մեռնեմ աւետարանին,
Ով ի վատը կխօսի,
Սև օձը տայ բերանին:
(Նոյն էջ 52).

381

Կ'երգէ սիրահարը, թէ «Սիրածի սիրտը
կէրի» :

Ով իմ սիրածը ինձ չի տայ,
Դատաստանին հոգին էրի :

(Նոյն էջ 57) .

382

Վճյ գլխին որ սիրահարը «ջան գիւլում»
էն կը զրկէ .

Ջան գիւլում, ջան ջան,
Սիրող սիրտը ո՞նց անի,
Ով ինձ սիրողից հանի,
Հոգին սըատանէն տանի :

(Նոյն էջ 59) .

383

Ալաշկերտցիք անէծք մը ունին .

Ախտ ախտին (անէծք)

Աւել տախտին (տան յատակ) :

Ըստ «Ազգագրական հանդէս» ի, մեկ-
նութիւնն է այս. «Թշուառներուն անէծքը
երբ և իցէ ատեն մը, թշուառացնողներուն
կը հասնի» :

(Նոյն գիրք VII, VIII 1901, էջ 456) .

384

Անխելքը չի կրնար գնահատել և գովել խելացիին գործերը. այդ տեսակ անձանց յարմար է հայաստանցիներու սա առակը.

Նա (նշ) մարդանման,
նա մարդահաւան :

Մեկնութիւնն է: « Երբ շատ պակասութիւններ ունեցող մը և ոչ մէկին հաւանութիւն կը սայ » :

(Նոյն էջ 474).

385

Ամէն դատաւորէ պէտք չէ վախնալ. շատ անգամ զրպարաութիւնը յայտնի երեւան գալով, պախարակողը կը խայտառակի, և դատապարտեալը կը յաղթանակէ, եթէ յարգէ լուութիւնը, մտաբերելով սովորական հանրածանօթ առակս.

Շուն հաջայ.
քարվան ընցնայ :

Այսպէս է առակիս բարոյական մեկնութիւնը թէ. « Բամբասանքը, հայհոյանքը

չեն փասեր անոնց, որոց կ'ուղղեն ուրիշ-
ները » :

(Նոյճ էջ 476) .

386

Ամէն բան իր արտաքինովը շի չափուիր .
անաչառ դատ կտրելու համար, ներքինն ալ
պէտք է նկատողութեան առնել և գիտնալ
անոր արժէքը : Ալաշկերտցին կ'ըսէ .

« Ոսկին մանր ա .
ամա գին ծանր ա » :

(Նոյճ էջ 477) .

387

Շատ անգամ պակասութիւն մը կը դա-
տապարտուի, թէև դատապարտողն ալ նոյն
թերութիւնն ունի . այլպիսիներուն կարելի
է յիշեցնել առակս .

Երկու պտուկ ճիշդ դէմ դէմի
Շատ վիճեցան հետ իրարի .

Մին միւսին սեւերես ,

Միւսն միոյն գուն հապէշ

կ'ըսէին, կը պնդէին

Իրարմէ կը գանէին .

Բղբղիկն էլ՝ որ օճախին

Մօտն էր նստուկ, և երկուքին
 կը լսէր խօսքեր, չը դիմացաւ,
 « Երկուսդ էլ դուք, բարբառեցաւ,
 Ի՞նչ կը վիճիք, չէ՞ միեւնոյն
 Ունիք արդէն մուխոտ սեւ գոյն »:

(Հայ. Յիսնակ առակ Բ. 29)

388

Մարդկային և ընկերական կեանքի ամե-
 նէն ներդաշնակ առաքինութիւնն է ներողամը-
 ստութիւնը: Ներողամտութեան վեհանձն օ-
 բինակ մը տուած է Ներսէս Աշտարակեցի
 կաթողիկոսը. սա 1845ին, Նոր-Նախիջեւան
 թաղուած Յարութիւն Ալամդարեանի գերեզ-
 մանին այցելելով, կ'արտասուէ ու կ'ըսէ.
 « Յարութիւն վարդապետ, թէպէտ դու ինձ
 շատ վշտացուցիր, բայց Աստուած քաղցր
 անէ զաստատանդ ». և ներողամիտ ոգեւո-
 թութեամբ, կ'ըսէ նաեւ.

Իթէ Աստուած ինձ զքեզ բաշխած լինէր,
 ես քեզ իմ ձեռք կը չեռնադրէի կաթողիկոս:

Միք. Միանսարեանցը այս առթով կը
 գրէ. « Մեծն Ներսէսը մոռանում էր Ալամ-
 դարեանի պաշկասութիւնքը և միայն միտ էր

պահում նորա ուժեղ և եռանդուն ազգասիրութիւնը, ահագին քանքարը և անյագ գործունէութիւնը » :

(Պատմ. Ներսիս. Հայ. Հոգ. Գար. էջ 226) .

ԳԼՈՒԽ Ժ.

**ԲԱՐԻ ԵՒ ՎԱՏ ՀԱՄԲԱԻ, ՀԱՄԵՍՏՈՒԹԻԻՆ,
ՊԱՏԻԻ ԵՒ ԳՈՎԵՍՏ, ՅՈՅՍ, ՅՈՒՍԱՀԱ-
ՏՈՒԹԻԻՆ, ՅՈՒՍԱԽԱԲՈՒԹԻԻՆ:**

389

**Պատկանեան Հայութեան յոյս կը ներ-
շընէ:**

*Սիրուն կարին, խօսքըս լըսէ.
Սիրտըդ անբիծ միշտ պահպանես,
Շատը գընաց քիչը մընաց,
Զլինի սըրտէդ յոյսը հանես :*

(Ոտանաւորներ էջ 173).

390

**Բայց յոյսը արծարծողը ոչ օտարի խա-
բեբայ խոսառմները, այլ մեր գործունէու-
թիւնը պիտի ըլլայ.**

*Խաբուսիկ յոյսեր... Դեռ շատ ու շատ դար
Պիտի խաբուիս, Հայ, ինչպէս խաբուեցար:
Թէ ինքըդ չանես քո գըլխու ճարը,
Ե՞րբ պիտի օգնէ քեզի օտարը...*

(Նոյն էջ 185).

391

Հայուն տառապանքը այն տան սարսա-
փելի կ'ըլլայ, երբ հայը յուսահատի և Պատ-
կանեան այդ սարսափէն կ'ուզէ փրկել հայը.

Թող փրչէ քամին պաղ պաղ երեսիս,
Վերէն ամպերէն սաստիկ ձիւն թո՛ղ գայ,
Ո՛րքան որ կ'ուզէ՝ թող փրչէ Հիւսիս,
Յուսով եմ, վաղ-ուշ, գարունը պիտ գայ:

(Նոյն էջ 200).

392

Պատկանեան իրախուսելու համար, յոյս
կու տայ հայուն, թէ Եւրոպան կու գայ կը
սփոփէ մեր ցաւերը յանուն մարդկութեան:

Չէ՛, չէ՛, դահիճք չեն լուսաւոր ազգեր,
Վըստահ ենք, նոքա չեն մորթիլ հային,
Չի յուսահատուինք, իմ եղբայր հայեր,
Մեզ էլ իրաւունք կուտան մարդկային...

(Նոյն էջ 243).

393

Րաֆֆի անձնական պատուոյ մասին վար-
դանի բերնին մէջ սա գեղեցիկ խօսքը գրած է.

Քեզ նման մարդիկ պատուի մասին խօսելու
իրաւունք չունին:

(Խեղճ էջ 138).

394

Մամուլը և հրատարակագրութիւնը աս-
րուստի միջոց ընտղ յուսահատներուն յարմար
է սա ախուր հեգնականը. զոր Պարոնեան
կը գործածէ «Մասիս»ի հիմնադիր Խլթիւ-
ճեան Կարապետի համար. սրուն վրայ վհա-
սութիւն եկեր է. և

Որովհետեւ վհատութիւնը մեր ազգին մէջ
մարդս կամ գերեզման կը աանի կամ խմբա-
գրութեան ասպարէզ կը նետէ, այս վերջինին
մէջ ձգտելու դժբախտութիւնն ունեցաւ :

(Արտ. Զոյեր էջ 81' .

395

Մուրացիկ փառասէրներու վզէն՝ կրնանք
կախել Պարոնեանի այս խրատականը.

Մարդս հարկ է որ ինք ունենայ համբաւ.
ուրիշէ ծախու առնուած համբաւին պէս անարգ
բան չկայ :

(Նոյն էջ 875) .

396

Եւ հեգնելով փառքի անարժան փառա-
սէրները, կ'ըսէ սա գէպըը. «Սահմանափակ

մաքի տէր մէկը հրատարակութիւն մը կ'ընէ, և կը սկսի աղաչել իւր բարեկամներուն որ պէտք եղած գովեստը չզլանան իր գրքին. որ,

Ամէն բանի արժանի է բաց ի գովեստէ :

Եւ դիտել կուտայ սնայնամիտ փառասէրներուն .

Շատերը համբաւոյն ետեւէն կը վազեն և այս պատճառաւ կը փախցունեն համբաւն, որ իր ետեւէն վազողը չճանաչելով կը վախնայ ու կը փախչի :

Յետոյ իրօք սաղանդաւորները կ'ապաւնայցրնէ սա ճիշտ նկատողութեամբ .

Ունիս հանճար կամ առաքինութիւն, համբաւն ետեւէն կու գայ, և որչափ վռնտես՝ այնչափ քեզմէ չըբաժնըվիր :

(Նոյն 376)

397

Մխիթարայ փառաւոր արլիանց արժէքը լիովին հասկնալու համար, ըստ Հ. Ալիշանի

Բազմադարեան ամաց պէտք իցեն թորգոմայ առ ի գտորա բովանդակ զփառս մեծութեանն ճանաչել :

(Բազմավեպ 1846 էջ 343) .

398

Գովեստ լսելու համար, Հ. Ալիշան կ'ըրէ.

Գովեստ լսելը և ուրախանալն և քիչ մը պարծիլն ալ՝ նշան է սրտին կենդանութեանը:

(Բազմակէս 1849 էջ 66).

399

Կը գրէ նոյնպէս.

Չափաւոր գովեստ մը, մանաւանդ առջի բերան, կրնայ լաւ օծանելիք մը ըլլալ վիրաց՝ ոչ շատ ճզմելով, ոչ շոյելով:

(Նոյն էջ 66)

400

Հ. Ալիշան յուսոյ համար կը գրէ.

Յանութ կըթոտ մարդկութեան ցուպ եղաւ յոյս:

(Խոհուհի էջ 92).

401

Բանաստեղծ Նահապետը կ'երգէ.

Յոյս ակօսէ զանդրնդախորն ովկէան,
Մըրցի'նդ ոլորտս, հըսկէ ի վախս եւ ի խորս,
Լապտեր կանգնի յեզր ալէկոծ կենցաղոյս:

(Նոյն էջ 92)

402

Հ. Ալիշան խոնարհութեան փողը կը հնչէ.
 Խոնարհութեան եւեթ շաւիղ անկասկած,
 Ընդ որ երբեք ոչ խոնջեցի ուղեւոր :..
 (Նոյն էջ 122):

403

Լքեալ հայութեան յոյս կու տայ Հ. Ալիշան.

« Ամպն և փոթորիկ շուտով վերանայ
 Նոր արեւ, գարուն, ծառն ու այգին գայ :
 Արմատք հին՝ նոր ճիւղ, հին ճիւղք՝ նոր ծաղիկ
 Ընծայեն բնութեան, Հայոց աշխարհիկ.
 Գուք այլ կործանած սիւնք, դուք այլ կանգնիք,
 Կապին կամարքդ, ո՛հ սուրբ եկեղեցիք.
 (Հայրուհի էջ 273) .

404

Պատուով ու փառքով կը պարծի Աւագն Մասիս.

Ես միշտ եմ պարծանք Հայոցըս մեծաց
 Նոքա այլ պարծանք են ինձ անմուսաց :.
 (Նոյն էջ 289)

405

Յուսատու է Աւագ Մասիս և շատ լաւատեո. փոքր Մասիս նոյն իսկ տպագայ փայլակներէն ու սառերէն կը սարսի. յոռեւ տես է. սակայն Աւագը կ'ըսէ.

Ես իրք կու տեսնեմ քանց քեզ առաւել,
Յերեսէն Հայոց փառքըն չէ կըտրել :

(Նոյճ էջ 291)

406

Փոքրիկ Մասիսը կը պատասխանէ.

Բարձրէն կու նայիս, բարձրէն կու տեսնես,
Գըլուխդ ի յարեւ՝ զամենք լոյս կարծես.
Ցածիր ինձ նըման քիչ մ'այլ խոր նայէ,
Քո դուրսըն ձիւն, ներսըն պաղուկ քար է.
Հազար գարունք գան թէ հազար արեւ
Ի ներս չեն մըտնուր, անցնին քո վերեւ.
Այսպէս սառնեղէն իրք մի զՀայք պատեր,
Ցուրտն այլ վախեմ զսիրտն ի քար է փոխեր :

(Նոյճ էջ 292)

407

Սակայն յուսահատ չէ Աւագ Մասիս.
նա կը խորխտայ կիանք և վերակենդանոււ
թիւն.

Աչէ՛ մէյմ՛, զայս վիհս անագին
 Որ յատակն յանդունդ հասանէ երկրին.
 Բերանըն ձիւնով սառով կու ծածկի
 Ներսըն դըժոխոց քութուկ (կոնդ) բորբոքի
 Գիտես թէ մարած է զինչ հին կանթեղ.
 Բայց թէ տամ քըչիկ մի քուքուրտի դեղ՝
 Յանկըսկած դաշտերոտ ամեն ի ման գայ,
 Դու այլ հետ լերանց դողաս զինչ տըղայ...
 Հանց գիտցի՛ր զԱւագ Մասիսն՝ ո՛վ եղբայր,
 Հանց ցըլտիկ ծոցեր՝ ունին սիրոտ հրավառ.
 Մ'ասեր թէ դոքա մեռած են մարած
 Չանցնիր այն ճըրագն զոր վառեց Աստուած:
 (Նոյ՞ էջ 292-3)

408

Դարձեալ յուսատու Աւագ Մասիսն է
 յոյս ծագողը, և խրախուսողը.

Թէ ցուրտ թէ մարած ասես զՀայաստան՝
 Գայ ժամ որ վառի, տայ կենաց նըչան:
 (Նոյ՞ էջ 293)

409

Երանի այն արժանաւոր անձանց, որոնք
 խոյս կու տան փառքէն և փառքն ալ իրենց
 ետեւէն կը վազէ. խորենացին այդպիսի ար-
 ժանաւարներուն համար կը յիշատակէ.

Որք ոչ զպատիւն յինքեանս ձգէին, այլ պատիւն զհետ նոցա ընթացաւ:

(Խոր. Պատ. 329).

410

Յուսոյ մասին Եզովբոս կը գրէ. « Ձրկնորսները իրենց ուռկանը ջրէն զուրս կը քաշէին, բայց սովորականէն աւելի ծանր ըլլալով, մեծ յոյս ունեցան, և մէկմէկու կ'ըսէին թէ առանց կարծեաց լաւ որս ունինք, ո՞վ գիտէ հիմա ինչ ձկներ պիտի սեանենք մեր ուռկանին մէջ: Ասոնց ուրախութիւնը շատ չի քըչեց. վասն զի երբոր շատ աշխատանքէն ետեւ նայեցան ուռկանին մէջ՝ ուրիշ բան չգտան, բայց մեծ քար մը, որ ջրին ընթացքը բերեր էր հոն »: Թարգմանիչը ասկից կը հետեւցընէ.

Մինակ յուսով եթէ երթաս,
Ամէն բանէն պարապ կելլաս:

(Եզովբոս առաւ Էջ 272).

411

Պատմիչն Բուզանդ՝ նախանձեւիօրէն կը գրուատէ զՆերսէս Պարթեւ, և իրաւացի կը

գոլէ մեծ հայրապետին համբաւաւոր կատարելութիւններն. իբրեւ ախպար եկեղեցական, ինչ ինչ սողեր թուզանդէն կը յիշատակենք. « Այր էր սա մեծ և բարձր, ցանկալի հասակաւ, և վայելուչ գեղով, զի ոչ գտանէր ուրեք նման նմա գեղեցկութեանն ի վերայ երեսաց երկրի... մարդասէր, սուրբ, զգաստ, սաստիկ իմաստուն և առանց ակնասուութեան իրաւանց իրաւարար, ցածուն, քաղցր, խանարհ, աղքատասէր... Անձանձրոյթ էր և ունէր զնախանձն Աստուծոյ, և եռայր սուրբ հոգւովն. այսպէս իսկ

էր ամենայնիւ կատարեալ յամենայնիւ:

Եւ զողջատի և զտառապեալս այսպէս սիրէր և ակն ածէր ի վերայ նոցա, զի զլուր ինչ զհանգերձս և զկերակուր հասարակէր ընդ նոսա և նեղելոց և տարակուսելոց օգնական և վերակացու և ջատագով ամենայն զըրկելոց լինէր նա »: Մենք այս գեղեցիկ պարբերութենէն կրնանք իբրեւ առակ գործածել « էր ամենայնիւ կատարեալ յամենայնիւ » իմաստը նախանձելի:

(Թուզանդ. Գ. Գ.)

412

Համեստութեան սիրուն լկայութիւն մըն է և այս խօսքը.

Ես ինձէն խաւար գոլով՝ կամեցայ այլոց լոյս լինել:

Ստեփաննոս Օրպելեան ինքն իր անձին համար այդպէս գրած է:

(Ստեփ. Օրպելեան կը).

413

Նոյնը յետագայ խոնարհ բացատրութիւնը իր անձին համար ըրած է. և ընդունած է որ ինքն է

Ձեռով երկնային, վարուք եղեռնային, կերպիւ կենաբաշխ, ոգևով կենազրաւ, անուամբ քաւչապետ (քահանայապետ, եպիսկոպոս), բանստարկուն գործապետ:

(Ն.Յ. ՀԳ).

414

Մեր վաղեմի ուսեալ և հանճարեղ եկեղեցականները, հոչակուած են ոչ միայն գիտութեամբ նախանձելի, այլ և բարքով իսկ հիանալի, կենսագիրները սքանչացումով ան-

մահացուցած են այլ իրօք հոգեշնորհ գիտուն հայրապետները, եպիսկոպոսները, վարդապետները և անապատականները. այլ գերանդանյօրէն սիրելի հոգիներէն է նաեւ Գէորգ վարդապետ Սկեւոացի, որուն համար իր աշակերտը Մովսէս վարդապետ յափշտակուած կը գրէ թէ

Ինքըն բնակէր յանապատի;
Գործըն պատմէր ի յաշխարհի.
Ջօրէն ճպռան ազդողական
Համբաւ հընչէր միշտ հիական:

(Հայագատումս Բ. էջ 506).

415

Աբովեան յոյս ունի որ անաարակոյս օր մը կը ծիծաղի հայուն արիւը. « Հալլբաթ Աստուած մէկ օր իր ողորմութեան պուրբաց կանի ».

Էսպէս հօ չի մնալ:

(Վէրք Հայաստանի էջ 35).

416

Հաւատացեալ հոգին լիայոյս է Աստուծոյ հրաշագործութեանց. կը հաւատայ որ

իր հսգին արփաթեւեալ պիտի թուչի յերկ-
նից կամար զօրութեամբ Անոր,

Որ զթըռչնիկըն թիթեռնիկ թեթեւ թեւօքըն
թըրթըռուն

Ի թըրթուրն արկեալ պահէ յանարգ զեռուն
տաղաւարեալ,

Եւ զմահուն սորա դամբան եղեալ նըմին ի
խանձարուրս՝

Յարուցանէ սքանչելի ճախրել ի լոյս ու ի
սիք օդոց:

(Հայկ գիշացե 113).

417

Մամուլը և մեր նշանաւոր գրագէտներու
կենսագրութիւններն վկայ են, որ առհասա-
րակ մեր ամէն մատենադիր անձանց հա-
մար երկու անհրաժեշտ պէտք՝ գրամ և քա-
ջալերութիւն՝ զգալի եղած են: Սակայն մա-
տենագիր մը աւելի գովեստով կը վարձա-
տրուի, քան թէ դրամով: Դրամը մատենա-
գրին ջղերն են, որոնք առանց քաջալերիչ
գովեստի կարելի չէ սր գործեն ու կենդանի
մնան: Մեր սիրուած հեղինակներէն մին Գ.
Վ. Սրուանձսեան իր « Համով-Հոտով » ին
նախարանովը յայտնած է, թէ

Հայ ՄԻ՞՞՞՞՞

16

Արծաթը կը քաջալերէ, կը նպաստաւորէ, քայց չ'կրնար իբրեւ վարձք՝ գոհացնել աշխատանքը. իսկ եթէ լինի արծաթին կամ նպաստին հետ գնահատող խօսք մը կամ մի միայն խօսք մը՝ առանց նիւթական վարձքի, զարմանալի գոհացումն կը պատճառէ հաւատարիմ մշակի մը...

Սրուանձտեան, յետոյ պարզ ու բնական հարց մը կ'ընէ. « Ո՞ր կրնայ շափել այն զգացման գոհունակութիւնը մշակի մը, կամ ծառայի մը, երբ իւր ատէրը կը ժպտի անոր, կամ ձեռքով կը փայփայէ անոր ուսերը, ըսելով, « Ապրիս, հաւնեցայ ըրածիդ, գոհ եմ քեզմէ »: Թեւեր կ'ուզէ նա որ խոյանայ բարձրանայ նա մինչեւ արեւը, և այդ անհունութիւնը լեցնէ իւր ուրախութեան երգով »: Սրուանձտեան բարոյական այդ տեսակ վարձատրութեան հրաշագործ ուժը շատ լաւ ըմբռնած է, ինքն անկեղծօրէն կը գրէ:

Իմ գոհունակութիւնս այնչափ մեծ է, որ չեմ կարող բացատրել, ընդհանրապէս բանասիրութեան ճաշակ ունեցող ամէն դասերէ վայելածս քաջալերութեան համար...

(Համոզ-Հոտով էջ Գ-Ե).

418

Յուսահասութեան սրտաճմլիկ օրինակ մըն է ձագակորոյս անբոյն կաքուիկի որոշումը բանաստեղծական: Թշուառ կաքուիկը քարին վրայ նստած կուլար. կը հարցնեն ինչո՞ւ կու լաս. « Ինտոր չի լամ, որ ձագերս են տարած,

Ձագերս բուններէն տարած.

Իմ սիրտս էրած....

- Սեւ կաքուիկ, դուն ո՞ւր տի թառիս.
- Բանձր խաւախին վրայ կը թառիմ:
- Սեւ կաքուիկ, թէ ատոր տըր գայ, ո՞ւր:
- Ուռիին ու մորիին վրայ՝ խարաբաս կ'թառիմ:
- Թէ հոն էլ չ'թողեն,
- Կէժ մը կրակ կըլլիմ՝
Ես զիս կը վառիմ:

(Ազգ. Հանդես XII 104).

419

Մանկամիտ, կամ անմիտ անձը, թէ գովեստ ընդունի՝ կը շիանայ, և շաա անգամ զինքը գովողին կը թշնամանայ: Լոռիս Մեւ լիքեանի համար հրգուած աշըխային երգի մը մէջ գտնուած սա տողերն յարմար են այդ միամիտներուն.

Սէյեադ, մի գովիլ այս իշխանին, որ միշտ
մնայ լաւ,

Որին գովեցիր, յայտնի տեսար, վերջը լաւ
չելաւ,

Որի ասացիր՝ սա Յակոբն է, նա ելաւ Եսաւ...

(Սայեաբ-Նօվայ էջ 87).

420

Գովեստով շփանալ, ինքնահաւան ըլլալ,
տիմարութիւն է, պէտք է յիշենք համր Յո-
խանի առակը.

Գովացին լալ (համր) Յոխան,
Էլաւ նստաւ պատուխան:

Մեկնութիւնն է. « Գովասանքը յիմար-
նեքը կը մղէ ծայրայեղ ինքնահաւանու-
թեան »:

(Ազր. Հանդես VII. VIII. 1901 էջ 460)

421

Շատ անգամ բաղզը կոյր է և յոյսը համր:
Հայաստանցիք ունին այս առակը.

Կ'ուզենք արեւիկ,
եկաւ անձրեւիկ.
Կ'ուզենք անձրեւիկ,
եկաւ կարկտիկ:

Կը մեկնուի. « Յուսացուած բարիքի փոխարէն չարիք գտնել »:

(Նոյն էջ 469).

422

Շատեր կը յուսան, սակայն քիչերը չեն որ յուսախար կը մնան. առակ է.

Ֆարըզի (լաւագոյնը)
եղաւ ճառըզի (խայտառակ):

Մեկնութիւնն է. « Երբ լաւագոյն կարծած բանէ մը, կամ գործէ մը գէշ և խայտառակ հետեւութիւններ կը ծագին »:

(Նոյն էջ 486).

423

Յոյսը կենդանութիւն է, սակայն հայը անոր մէջ կեանք չի տեսներ.

Ոն (ով) ումուտով (յուսով) ապրեցուցեր,
սով գէնի (զայն) սատկեցուցեր:

(Նոյն էջ 500).

424

Անկարելիին յուսացողը, ծաղրական է. անոր յիշեցընելու է առակս.

Զօլախ Ամիրխան
Էդ ումուտ սրտէդ խան:
(Նոյն էջ 501).

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԲԱՐԻՔ, ԶԱՐԻՔ, ԱԻԵՐՈՒՄ, ԽԱՆԳԱՐ,
ԱՐԴԱՐՈՒԹԻԻՆ, ՀԱՄԲԵՐՈՒԹԻԻՆ,
ԽՈՀԵՄՈՒԹԻԻՆ, ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻԻՆ:

425

Սարսկ ազգը ունի իրեն յատուկ քաղաքականութիւնը. երբ կը աեսնէ որ կորսվը անպակաս է, սակայն քանի որ ոստին զիմապրելու զէնք չունի, նա կը մտածէ որ չար թշնամին գոհացնելով, չարութեան առջեւը աւնէ. ըստ Բաֆֆիի

Բարին մերն է, մտածում էր ռամիկը, բայց չարին պէտք է գոհացնել, որ չարութիւն չըզործէ.

(Խեհրը էջ 115).

426

Շատ քարոզուած ու սիրուած է արդարութիւնը, զոր կարելի է կոչել իրաւունքի բոլորը. բայց զայն պիտար է գտնել: Վիպտանան Բաֆֆի կը գրէ.

Արդարութիւնը ծիծեռնակի կաթն է դարձել,
ոչ մի տեղ չես գտնի:

(Խեբրէ 412)

427

Հայրենիքի յաւիտենական վշտերուն
պաճառով՝ Բաֆֆի մոռցրնել կու սայ ա-
ւետարանի ներդամութեան քարոզները, և
մոլորասկտն վարդապետութեան ունկնդիր,
կը գոռայ վիպասանը.

Չարի հետ պէտք է չար լինել, բարիի հետ
բարի, այս է պահանջում անարդար մարդ-
կութիւնը:

(Չալալեղդի 494)

428

Արծրունի իր ազատամիտ ֆէմինիզմի
պաշտպան՝ մէկ առաջնորդող յօլուածին մէջ
կ'ըսէ.

Ոչ. վատը չիմանալը արժանաւորութիւն չէ,
բայց այն է արժանաւորութիւն, եթէ մարդը
լաւն ու վատը իմանալով, լաւը վատից կարող
է գանազանել:

Արծրունու Աշխատութիւնները 2. I. էջ 83).

429

Ճշմարտութեան վերաւորուելուն համար,
Պարսնեան երգիծաբանը կ'ըսէ.

Կիրքը միշտ յաղթանակը կը տանի և ճշմարտութիւնը կը վերաւորվի:

(Ազգային Զոյեր էջ 143).

430

Եւ Պսլոյ այն վարձկան խմբագիրները,
որոնք ի սէր փարային կամ կէս կանգուն
քաղմիր նուէրի մը համար ճշմարտութիւնը
օտքի տակ կ'առնեն, այդ սպարազային, Պարսնեանի գաղափարով,

Անվայել ոճով պաշտպանված ճշմարտութիւնը
միշտ նախապատիւ է բաճկոնի մը զոհված ճշմարտութենէն:

(Նոյն էջ 143).

431

Պարսնեան ճշմարտախօսութիան մասին
յուած է սա հեղինականը.

Ճշմարտախօս մը գտնելն այսօր այնչափ դժուար է, որչափ որ դժուար է թաղային վարժարաններու մէջ կարգ ու կանոն գտնելը:

(Նոյն էջ 387).

432

Այն ատուելութիւն ի միասին գրեթէ կարելի չէ. ապացոյց այս ճշմարտութեան՝ Ալիշանին սա խօսքը կ'արձանագրենք.

Ոչ է պարտէզ այնպէս գեղեցիկ, որ խոտ ինչ անպիտան երբէք ոչ բուսուցանիցէ:

(Բազմապէս 1843 էջ 336).

433

Պէտք է խարութիւն և ընարութիւն. յառաջադէմ ազգէն ամէն բան անխօսիր կարելի չէ ընդունիլ. կը պատուիրէ Ալիշան. «մի՛ զամենայն որ զարգացելոց է հնար՝ անխօսիր ընդունիլ», այլ վաճառականական ընարութիւն պէտք է ընել, բաղել մի միայն օգտակարը և կարեւորը ու թողուլ անտակարը.

Ձի զգնասակարացն բուռն հարկանել՝ արդարեւ մահ է ոգւոյ հայրենեաց, իսկ յօգտակարաց հրաժարել՝ կենաց մերժումն է:

(Բազմապէս 1845 էջ 334).

434

Ազգասէր Հ. Ալիշանը ոգեւորուած՝ ճըշ-

մարտութիւնը ազգասիրութենէն վեր կը դասէ.

Ազգասիրութիւնն շատ լաւ բան է, բայց ճշմարտութենէ դուրս չելլեն՝ ամենէն լաւն է, և ազգասիրութենէ ալ դուրս չէ. «Ազգին վրայ փոշի մը չնստեցընել ուզելն՝ ազգը քարկոծելու վտանգի մէջ ձգել է». կ'ըսէ Խիկարը:

(Բազմալեզ 1849 էջ 66).

435

Անիրաւութիւնը իր արդար պատիժը՝ այսօր կամ վաղը կը ստանայ. աւետարանական սա բացատրութիւնն կ'ընէ Խորենացին.

Որով չափով չափեաց՝ չափեալ եղեւ ըստ գրոց:

(Խոր. Պատմ. էջ 428).

436

Ո եւէ սկզբունքի տէր անձ կարելի չէ որ չըմբռնէ համբերութեան մխիթարիչ վարձատրութիւնը: Ըստ Եզովբասի. «Ուրուրը սոսկալի պատերազմ կ'ընէր աղանձիներու հետ որ իրեն զրացի էին: Իսկ աղանձինե-

որ այս թշնամութենէն ազատ ըլլալու համար կարծեցին թէ ուրիշ ճար չի կրնար ըլլալ, բայց եթէ թուռններուն մէջ թագաւոր մ'ընարել որ կարենայ իրենց թրշնամւոյն պէմ գնել. բազէն եղաւ թագաւոր որ մտաւ աղաւնոցին մէջ՝ պատճառաւ հասկընալու անոնց միաբանութեան ուժը. և մէկէն ցաթկեց աղաւնիներուն վրայ բոլորը խղպեց »:

Թարգմանիչը այս առակէն կը հետեւցընէ. թէ

Համբերող սիրտն՝ ամէն լեղի,

Անուշ կ'ընէ նման մեղրի:

(Եզրօրոս առակք 115).

437

Ըստ առակախօսներու, չարիք ընողներուն բարիք պէտք չէ ընել. զգուշացնող ծանօթ օրինակ մըն է « Փայտատ և անտառ »-ի Եզրօրոսեան առակը. և այդ նշանաւոր առակախօսի թարգմանիչը այս երկտողը կը գրէ.

Մի տար չարին յաջողութիւն,

Քեզի կ'ընէ նախ չարութիւն:

Հոյ՛ Էջ 143).

438

Եւ Եզնիկ բարւոյ և չարի համար սա բացատրութիւնն է ըրած.

Ձի ոչ արդարոյ, որ բնութեամբ արդար իցէ մարթի զչար ինչ պատուէր տալ. և ոչ չարի, որ բնութեամբ չար իցէ, զբարւոյ խրատ տալ:

(Եբեի էջ 256).

439

Խոհեմութիւնը մեզ կը սորվեցունէ չըլլալ ուրիշի անձնատուր կոյր սարուկ. իմաստունն խիկար կը գրէ.

Որդեակ մի տալ թոյլ ընկերին կոխել զոտն քո, զի համարձակեալ կոխեսցէ զպարանոց քո:

(Խիկար էջ 35).

440

Կոռնակ տիպար չարութեան էր, անոր համար Պէշիկթաշիան անոր բերանը սա խօսքը կը պնէ.

Վթա՛լ, ներե՛լ. տտ չէ կոռնակի բնութիւնը և սովորութիւնը:

Այս բացատրութիւնը իբրեւ առակ կարեւ-

լի է գործածել՝ անզուժ, աններող, չարասիրտ
 նենգաւոր անձնաւորութեանց համար:

(Պէրկը. Մատենագրութիւնք էջ 199)։

441

Բարի անձը բարութեամբ կը մտածէ և
 կ'ուզէ գործել. բայց վատ ու չար անձինք
 ամէն բան կը պղտորեն. երկինքը պայծառ
 չի մնար, ամպերը կը հասնին կը մրտեն
 զայն. կը գրէ Աբովեան.

Բայց ան՝ ե՞րբ ա երկինքը մէկ կերպի մտ-
 ցել՝ որ մարդի սիրտը մնայ:

Վիպասանը յառաջ վարելով խօսքը, կ'ը-
 սէ. « Հէնց մի փոքր մտքիս արևը երեւաց
 թէ չէ, էլի սեւ սեւ ամպերը գլխուները
 բարձրացրին, էլի կայծակ սրտառամն սրտումս
 մէյլան բաց արին...»

(Վէրք Հայաստանի 7)։

442

Նոյն վիպասանը բարութեան համար այս
 անկեղծ ու պարզ միտքը յայտնած է:

Մարդ ինչ անի, էն իր առաջը կը գայ: Լա-

ուութիւն կանես, լաւութիւն կտեսնիս, վատու-
թիւն կանես՝ վատութիւն:

(Նոյն էջ 32).

443

Արարութիւնը և նոյն իսկ ներքին բնազ-
դումը կը պահանջէ որ մարդ իր սեփհա-
կանութեան վրէժինդիր ըլլայ, իր կեանքը
իր ինչքը պաշտպանէ: Աքովեան կը հարցնէ.

Մենք ծտի զգար էլ ա չկանք, որ մեր բունը
պահենք:

(Նոյն էջ 82).

444

Բարի խոհեմ մարդը լաւ ըմբռնած է որ
Չըմնասէ ոք բայց անձին, եւ չմնասի թէ ոչ
յիւրմէն:

(Հայկ. դիւցազն էջ 120).

445

Վրիպելով մեղանչելն՝ շարութիւն, ոճիր
մը չէ. Բազրասունին Հ. Արսէն լաւ կը գրէ.

Ոչ թէ՛ գրթելն է ոճիր, այլ ի վրիպակըն կալ
յամառ:

(Նոյն էջ 238).

446

Ճշմարտութիւնը ուրանալը հոգեկան գաւաճանութիւն է, իսկ յանուն ճշմարտութեան կռուիլ ու մեռնիլը՝ գերտզանց առաքինութիւն: Բագրատունին Հ. Արսէն կը գրէ.

Յաղթանակ մեծ է մեռանել վասն իրաւանց ճշմարտութեան:

(Նոյճ էջ 448).

447

Ճշմարտութեան վրէժինդրութիւնը յարգեց նաեւ մեր Փրկիչը. կը գրէ Մխիթար Աբբահայր.

Քրիստոս վասն անիրաւ ապտակին՝ համար պահանջեաց, զի ընդդէմ ճշմարտութեան էր. այլոցն լռեաց, զի ընդդէմ անձին իւրոյ էին:

(Հատք էջ 55).

448

Ըստ Մխիթար Աբբահայր, չարագործը ուրիշին չարութիւն ընելուն իր անձին նախ կը փասէ.

Այրեմ գայլս՝ չար ի վերայ նոցա դնելով, բայց մեք յառաջ քան զնոսա այրիմք:

(Նոյճ էջ 112).

449

Բարին և բարեգործը միշտ սիրելի և պաշտելի են Սայեաթ Նօվայ աւետարանական ոգւով բռնկած, չարին հետ չար ըլլալ կ'երգէ.

Օ՛վ քեզի լեզի պարփիվի, դուն տու չաքար,
Սայեաթ-Նօվա:

(Սայեաթ-Նօվայ էջ 131).

450

Չարը չար է, այս է հանրական համոզումը: Աւաշկերացիք ունին առակ մը.

Աշէկն ի գետ.

ալչախն (ստորինը) ի հետ:

Ըստ « Ազգազրական հանդէս » ի, առակիս մեկնութիւնն է. « Յոռի բաներէն և ո՛չ մէկը կրնայ լաւագոյն ըլլալ »:

Ազգ. հանդէս գիրք VII VIII, 1901 էջ 456՝.

451

Հայաստանցիք պարզուկ և ընտանեցած
առակ մ'ունին. կ'ըսեն

Ինչ որ բրդես,
զէն կը քրթես:

Հայ Միւրք

17

Ըստ « Ազգագրական Հանդէս » ի՛ մեկնու-
թիւնն է. « Ամէն մարդ իւր թէ բարի և թէ
չար գործողութեան փոխարէնը կը գտնէ :
(Նոյ՞՞ էջ 466) .

452

Խոհեմութիւնը կը սորվեցընէ ուրիշի
կրածները տեսնելով՝ փորձ ըլլալ և զգուշա-
նալ : Հայաստանցին կ'ըսէ .

Իշկան (նայէ) ընձի,
Խղճան քըզի :

Ըստ « Ազգագրական Հանդէս » ի՛ մեկնու-
թիւնն է. « Դժբաղդութեան մը մէջ չ'իյնա-
լու համար նմանօրինակ վիճակ ունեցողնե-
րը աչքի առաջ ունենալու է » :

(Նոյ՞՞ էջ 466) .

453

Շատ անգամ բարեկարծը չարագործ կը
համարուի, այդպիսի պարադոքսներուն յար-
մար է այս առակը .

Կուժ կոտորող. լէ (ալ) մէկ ա,
Ջուր բերող լէ մէկ ա :

(Նոյ՞՞ էջ 469)

454

Չարիք ու փեսա ընելէն դգուշանալու է.
չարագործութիւնը աղմի մէջ մաննել է, ուս-
կից անկարելի է որ մարդ անբիծ դուրս
ելլէ: Սուլորական առակ մը կայ.

Մուկ ինչքան հող փորայ.

Վըր ուր (իւր) գլխուն կիտայ:

Մեկնութիւնն է. «Ուրիշին փեսա ուզողը
կը փնասուի անոր փոխարէն:

(Նոյն էջ 474).

455

Ուրիշին գործը խանգարողին, Հայաստան-
ցիք կը յիշեցընեն առակս:

Ուրուս-մուրուս (անմիտ)

ես կը շիգեմ (չինել) դուն կը բլուս (փլցնել):

(Նոյն էջ 478).

456

Միենոյն առթիւ կը յիշուի նաեւ սա
առակը.

Քաջանց (քաջքերու) շինած,

Մկան աւերած:

Մեկնութիւնն է. «Երբ արժանաւոր,

հզօր, բարի մարդերու գործերը անարժան, տկար և չար մարդերու ձեռքով կը փճանան» :

(Նոյ՞ Էջ 485) .

457

Փոքրիկը՝ բարին ու չարը հաւասարապէս մեծերէն կ'ընդօրինակէ: Առակը ըսած է.

Մեծի ասուկ (ըսածը)
պզտկի (փոքրի) լսուկ (լսածը):

(Նոյ՞ Էջ 498) .

458

Նիշէական գաղափարներ կան նաեւ մեր առականերուն մէջ. թէեւ Նիշէի վրայ առանց սեւէ ծանօթութիւն ունենալու, հայ սրտերու մէջ ծնած են այդ գաղափարները: Ըստ առակին ընտրելի է չար ըլլալ քան թէ տրիւմար.

Չ'ըսեն թի էշ ա,
Թող ըսեն թի գէշ ա:

(Նոյ՞ Էջ 501) .

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԲԱՐԻ ԵՒ ԶԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ, ԳԱՂՏՆԻՔ
 ԶՐՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆ, ԱՆԱՐԳԱՆՔ. ԽՐԱՏՔ
 ՈՐԲԵՐ

459

Գամառ Քաթիպտ յուսահատ ու անմխի-
 թար վճիռ մը կարգացած է որբերու գլխին.
 սեւ, ախուր է այգ վճիռը, քանի սր ճշմա-
 րիտ է ու անվիճելի:

Որբերի սփոփիչն է լոկ սեւ հողը.

(Ոտանաւորներ էջ 102):

460

Անիրաւ զրպարաութեան օրինակ, կարելի
 է համարել հայկական սա ծանօթ առակը
 զոր գործածած է նաեւ Բաֆֆի.

Աղուէս կայ, որ ուղտ է կուլ տալիս, բայց
 գայլի անունն է խայտառակ:

(Խեղդ. էջ 413):

461

Կան անկոչ գրազէտներ, լանաստեղծներ
 որ ի սէր իրենց անճարակ գրչին կը զօհեն

ճշմարտութեան սրբութիւնը, և կը գրեն ամէն այլանդակութիւն. որոնց հասարակութիւնը կարող է Պարոնեանի հետ հարցնել.

Առանց զրպարտելու ոտանաւոր գրելը դիւրին բան է:

(Ազգային յոյժեր էջ 207).

462

Պարոնեան՝ Արծրունիի առաջնորդական մարակիող ոգեւորութիւնը նկարագրելով կ'ըսէ.

Ժողովուրդ մը իւր թմրութիւնէն սթափեցընելու համար կ'ծու յանդիմանութիւններն և խորհրդածութիւններն ուշիմ և խոհեմ գրութիւններէն շատ աւելի օգուտ կ'ընեն և (Արծրունին) ասոր շատ համոզուած ըլլալուն համար է, որ խրատելու տեղ կը նախատէ և շոյելու տեղ կը խածնէ:

(Նոյն էջ 270-1).

463

Սակայն անհաս մը որ հասարակութեան բարոյական առաջնորդը, բժիշկը, մասաւորական մշակը չէ, ուրիշին վատաւոր հանդիսանալով, իրեն յանցանքը չի կրնար պար-

աըկել, սւրիշը աղէա կոչելով. ինքը գի-
տուն չըլլար: Լաւ կ'ըսէ Հ. Ալիշան.

Ուրիշի պակասութիւնը մեզի առաւելութիւն
մը չտար:

(Բագմադէպ 1849 էջ 67).

464

Փոքր Մասիսը տեսնելով որ Աւագ Մա-
սիսը, իր անցեալ փառքովը կը պալծի, կը
խրատէ,

Բայց մի շատ գոռար դու յամպերտ ի վայր
Թէ կու ճանաչես զիս քո փոքր եղբայր.

Չըլնի որ լերունքն ու բարձունքն ամեն

Ի քեզ շուրջ հային ու տընազ անեն.

Չըլնի որ ասեն, Թէ մի այլ պարծիր

Ձի հիմիկ փոխուել է Հայոց երկիր.

Թէ փառք Թէ պարծանք անցել են գնացել

Քո բարձրը գըլխէտ ի վայր են սահել.

(«Հայրուհի» էջ 290).

465

Խրատողները կրնան կարեւորութիւն տալ
Եզնկայ է ոս հիանալի խօսքերուն.

Քահցր է մեղր, բայց ախտալից մարմնոյ վնաս
առնէ. օգտակար է խրատ և յանդիմանութիւն

բայց որ զդէմս յարեւմուտս է հաստատեալ՝ նմա անօգուտ է:

(Երեկ էջ 313).

466

Աբովեան ժողովրդական զրոյցներով սա ողջամիտ խրատները տուած է.

Առաջ լուծն ու կամրդ պատրաստիր, կալդ շինիր, դէզդ դիզիր, ետոյ գիծ մոզու անկանջիցը բռնիր՝ է:

Յանք անողը առաջ պէտք է գետինը վարի, փափկացնի, ետոյ սերմն ածի. թէ չէ էլածն էլ ղուրդ ու ղուշ կուտի, կմնաս գլուխդ քորելով մատդ լպստելով:

Մեղրաճանճին մուխ տո՛ւր՝ որ փախչի, թէ չէ երեսդ ես դէմ անում, հալբաթ որ կկծի, եաւալու կանի:

Բարդին կռացնես, քեզ վրայ կընգնի, գլուխդ կշարդի:

Կան պարագայներ ուր դատասպարաւելի է անղաղտնապահութիւնը, քանի որ անհրաժեշտ կը համարուի զպայտնապահ մնալն: Կը գրէ Աբովեան.

Թէ մէկ բան գիտես, ձեր տան պատերին էլ մաւայ մի ա գնալ, հողին էլ մի ասիլ. ձէն կտան, դու կմնաս մէջումը մեղաւոր:

(Նոյն էջ 36-7).

467

Խրատը օգտակար ընողին համար գանձ է, եթէ մէկը խրատէ կը խրաչի, մեղք է խրատին. Ալաշկերացիք կ'ըսեն.

Իշուն բանջար խաշա՛,
Թէ կէրաւ՝ մէկ լէ (անգամ մըն ալ խաշա՛,
Թէ չ'կէրաւ՝ զլիսուն քաշա՛:

Կը մեկնեն. « Բարի խրատներ արժան է աալ այն մարդուն, որ անոնց արժէքը կը գիանայ, կը ըսէ ու կը պահէ, և ո՛չ թէ այն մարդուն, որ կ'արհամարհէ »:

[Ազգ. Հանդես գիրք VII, VIII, 1901 էջ 466].

468

Բարի խրատը հրրէք արհամարհելի չէ, մանաւանդ, երբ յորդորողը փորձառու է, անկեղծ է: Հայաստանցիք կ'ըսեն.

Ոն որ (ով որ) անկաճ չէնայ մէծին
կ'ընկնայ մութ հնեծին (խաւար):

Ըստ մեկնողին. « Մեծ ու փորձառու մարդոց խրատը չ'ըսողներ միշտ կը սխալին ու կը փառուին »:

(Նոյն էջ 476).

469

Գաղանիքը թեևեր ունի, ազատ թաղուն
ճամբաներէ կը ճախրէ ազատօրէն: Հայաս-
տանցին իրաւունք ունի ըսելու.

Բերնէ բերան,
հազար բերան:

Մեկնութիւնն է. « Գաղանիք մը, լուր
մը մէկ մարդէն միւրը ամենակարճ ժա-
մանակի մէջ ահագին տեղեր կը տարա-
ծուի »:

(Նոյն էջ 489).

470

Մարդասպանութիւնը սոսկալի եղեռն մ'է.
բայց նուազ ոճիր մըն չէ և զրպարտութիւնը,
որ զրպարտեալին հոգին բարոյսպէս սպան-
նել կարելի է համարել: Հայկական առածը
կ'ըսէ.

Հարի (մինչեւ) արընքտէր (մարդասպան ա-
րունք (մարդասպանութիւն) մի էնայ,
Ղումսճըին (զրպարտող) էրկուց կ'էնայ:

Մեկնութիւնն է. « Զրպարտութիւնը մար-

դասպանութենէ աւելի վատ է, և անկէ աւելի վատ հետեւանքներ կ'ունենայ» :

(Նոյն էջ 494).

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՍՓՈՓԱՆՔ. ՅՈՒՇՔ ԱՆՑԵԱԼ ՓԱՌԱՑ.
ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ:

471

Արաքսի ալիքներու մէջէն կը լուռի ան-
ցեալ փառաց գառն յիշատակը.

Կար ժամանակ, որ ես էլ՝
Շըքեղազարդ հարսի պէս
Հազար ու բիւր պըշրանքով,
Փախչում էի ավերէս:

(Գ. Քարիպա « Ոտանաշորներ » էջ 32).

472

Արծաթասէր հայր մը ծերուկի մը կ'ուզէ
տալ իր աղջիկը. սա յուսահատ կ'երգէ.

Դուք երկնային ազատ թռչունք մի՛ երգէք,
Անցած օրերս դուք ինձ ի յուշ մի՛ բերէք.

(Գ. Քարիպա « Ոտանաշորներ » էջ 80):

473

Շատ ճշգրիտ է բանաստեղծ Քաթիպայի
սփոփիչ այս խօսքը թէ.

Թըշուառին թըշուառն է միշտ մըխիթար.
(Նոյճ էջ 82).

474

Սփոփանքը դեղ ու դարման է, բայց ոչ
ամէն անգամ ազդու ու հասու. քունն ալ
սփոփանք է, բայց երբ սրահին մէջ խոռվք
մը բռնկած է.

Քունը ի՞նչ սփոփանք, թէ դարդ կայ սըրտում,
(Նոյճ էջ 98).

475

Երբ ի սէր ազատութեան կը վազէ կար-
նեցիներուն արիւնը, Պատկանեան նահա-
տակները ոգեւորութեամբ կ'երգէ, զանոնք
կը պաշտէ ու կը սփոփէ հայութիւնը.

Բայց մի՞ վըհատիք. այդ անմեղ արիւն,
Որ տիպաւ ստրկի ձեր շղթաներին,
Անշուշտ կը դարձնէ նոցա կաւ փըխրուն —
Այս անճառելի օրէնք է վերին.

(Նոյճ էջ 252).

476

Հարկը շատ անգամ կը ստիպէ քիչով
գոհանալ. ըսուած է.

Առիւծ չըզտնված տեղում աղուէսն էլ խոշոր
գազան է:

(Խեհրը էջ 229).

477

Բաճֆի ժողովրդեան գիտակցութիւնը կը
ժայփայէ. իր « Խենթին » մէջ կը գրէ.

Ժողովուրդը մի մեծ վարժապետ է: Նրա մի
հատիկ առածի մէջ անհուն փիլիսոփայութիւն
կայ:

(Խեհրը 306)

478

Ըստ Հ. Ալիշանի, այժմ պարծեհալու
բաներ չունինք, կը յորդորէ որ ազգային
պարծեհոտութեամբ մենք եսամուլ ինքնա-
հաւաններ չըլլանք. կը հարցընէ.

Ո՞րն են մեր պարծանաց աղբիւրներն. քա-
ղաքական զօրութիւն, խելացի՞ քաղաքավարու-
թիւն, գիտութեանց զարգացմունք, երեւելի՞
զործոց համբաւ ու փառք: Դժբաղդաբար ասոնց-
մէ խիստ քիչը կը տեսնենք հիմայ:

(Բազմավեկ 1849. էջ 66).

479

Անցեալ փառքերու յիշատակը երազ մըն է,
պատրանք աննշան. լաւ կը գրէ Հ. Ալիշան.

Երբոր յիշենք թէ մեր պապերուն քով կա-
րասով լեցուն ստակ կար՝ յիշենք ալ որ մեր
քսակը պարապ է, երբոր անոնց սամոյրները
յիշենք՝ նայինք թէ մեր ուսերն ալ կը տաքնան...

(Նոյն էջ 66).

480

Մեր անցեալ փառքերը թէեւ ըլլան թոռ-
մած ծաղիկներ, սակայն պաշտելի են.

Այդ քո աւերակք, Հայոց աշխարհիկ,
Նըշան մեծութեանդ են, թոռմած ծաղիկ.
Թոռմած ես՝ բայց վարդ, ցամքած՝ բայց հալուէ
Ով ըզքեզ օտար ծաղկան հետ փոխէ՝

(Հայրուհի էջ 274).

481

Սակայն փոքր Մասիս կ'ափսոսայ ան-
ցեալ փառքը: Աւագ Մասիս որ իր նախնի
փառքով և յիշատակներով կը պարծի, փոքրը
անոր կ'ուղղէ սա խօսքերը.

Շատ փառք ունէանք, հիմիկ ինչ ունինք,
Աւող լուկ ամօթ, միայն նախատինք.

Այլ մեռելութեան Հայոց մահարձան.
 Գան գընան դառնան ալիք գետերուն,
 Չի դառնայ որդւոց՝ պարծանք հայրերուն:
 Միթէ կու հալե՞ն անցեալ ամառներ
 Չայս մէկ ձրմերանս ահագին սառներ...
 (Նոյն էջ 291).

482

Մեր զիւցազնական պատմութեան մէջ
 կը յիշուի խիզախն Արտաշէս առաջինը, սա
 մեր ամենէն մեծ աշխարհակալներէն մինն
 էր. քսանըհինգ տարի կը թագաւորէ. իր
 բանակներուն ուժը կ'ահաբեկէ նոյն իսկ
 հռովմէական լեգէոնները. ասոնք տեսնելով
 որ պիտի չի կարենան զիմադրել հայկական
 սուրերուն, ոսկիսով կը կուրցընեն Արտաշէսի
 զօրավարներու աչքը. ասոնք Կալաճանու-
 թեամբ կը սպանեն զԱրտաշէս, սա իր
 հոգեւորքի ատեն՝ յիշելով իր անցեալ պերճ
 փառքը, արտասուելով կը հառաչէ.

Աւա՛ղ փառացս անցաւորի:

Պատմական պարերէ ի վեր այդ հառաչը
 մեր ազգին մէջ կը մնայ տխուր ու անմեռ
 ցանգիւնով:

(Խոյր. Պատմ. 186).

Հայաստանի մորմոքիչ ժամերուն ողբալի է և ժողովուրդը. կը գրէ մեր ծերունի պատմահայրը.

Ժողովրդականք վէսք, ստահակք, մեծախօսք, անվաստակք, այրեցողք, փնասակարք:

(Նոյն էջ 553).

483

Իսկ ժողովրդեան պաշապան մարտիկնեւրը, ըստ խորենացիին են.

Զօրականք անիրաւք, ստապարծք, զինատեսցք, պղերգք, հեշտասէրք, անժուժկալք, կողոպտիչք, համաբարոյք աւագակաց.

(Նոյն էջ 553-4).

484

Վարդանանց պատերազմէն վերջը, կը աիրէ ստոկալի աղքատութիւն, սով ու արհաւիրք. հայր ունի իր կրօնքը, անոր սփոփանքով կ'ապրի, կը համբերէ իր խեղճ գլխուն հասած զարհուրելի վշտերուն. արք չեն միայն կորովի և զիւցազններ, այլ և կանայք միշտ զիւցազնական խրոխտութեամբ կը դիմադրեն հալածանքի և կոտորածներու.

Հայ Միտքը

18

աղիողորմ վշտերուն. Եղիշէ կանանց այդ առաքինութիւնը կ'անմահացընէ իր այս սողերով.

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ գրգեալք և զգուեալք էին յիւրաքանչիւր պատմեռունս (դեսպակ և կուպա) և ի գահաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային ի տունս աղօթից, անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն:

(ՅԻՒՒ Ը).

485

Արիստակէս Լաստիվերսեցի յիշելով Հայաստանի անցեալ փառաց նուաղումը, կ'ողբայ.

Ո՞ր լսելիք տանիցեն զթշուառութեանս մերոյ զպատմութիւն:

Պատմիչն գորովական սողերով նկարագրած է մեր այդ անցեալը. հարազատ ու սրտաճմլիկ է այդ պատկերը, որուն ուրուանկարը կ'ամփօփենք յեապայ սողերուն մէջ. կը գրէ. «Աշխարհ՝ որ երբեմն ժամանակաւ իբրեւ զգրախտ սնկախիտ առաջի իւր, կանաչագեղ, տերեւալից, պողաբեր, գեղեցկաշուք և երջանիկ անցաւորա-

ցըն ցուցանիւր . քանզի իշխանք նստէին յիշխանական զահու զուարթահայեաց զիմօք, և զգարնանաբեր ծաղկանոցաց բերեալ զնմանութիւն՝ վառ ի վառ գունովք առաջիկացեալք, ուրախական երգոց և բանից միայն լինէին հանպէսք... Այլ և ի վեր տանելի է մեզ բանս, առ հայրապետական աթոռն և առ թագաւորական պատիւ. զի մինն՝ զօրէն ամպոյ խտացեալ ի պարգեւոցն Հողւոյն... իսկ թագաւորն՝ յառաւօտինսն յորժամ ի քաղաքէն ելանէր, զօրէն փեսայի որ ելանէ՝ յառապաստէ իւրմէ... զամենայն տեսանելիս յինքն ձգէ... Արդ այժմ՝ թագաւորն անկեալ ի պատուոյ, իբրեւ զգերի կալանաւոր... Արքունական ապարանքն աւերակ և անմարդի. մարդաբնակ աշխարհն՝ թափուր ի բնակչաց...»

(Հայագատում Բ. էջ 323).

486

Ներսէս Մոկացի սա սփոփիչ խօսքն է ըսած, յարմար արդիւնաւոր աշակերտաց.

**Թէպէտ սերմանողքն անկան, սերմանեալքն
յոյժ արդիւնացան:**

(Հայագատում Բ, էջ 622).

487

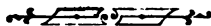
**Պէշիկթաշեան հիանալով մեր նախնի հայ-
կազուն գարերու փառաց և քաջագործու-
թեանց վրայ, կը գրէ « Կոռնակ » ողբերգու-
թեան մէջ.**

**Ան ատենը Հայութիւն ըսելը, քաջութիւն
յաղթութիւն ու փառք ըսել էր:**

Իսկ հիմա՞յ...

**Հիմայ ալ հայութիւն ըսելը ատելութիւն ան-
միաբանութիւն ու նախանձ ըսել է:**

(Պէշիկթ: Մատենագրք. էջ 198).

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ՅՈՐԴՈՐ ԽԻՂՃ, ՊԱՏԻԺ. ՄԱՀ, ՔԱՀԱՆԱՑ,
ԵԿԵՂԵՑԻ, ԱՇԽԱՏԱՆՔ, ԾՈՒԼՈՒԹԻՒՆ:

488

Գամառ Քաթիպա «Շինականի առաւօ-
տեան երգը» ի մէջ, շատ գեղեցիկ յորդոր-
ներ ունի. նա իր սրինգով՝ ծոյլ շինական
Հայաստանցին գործի կը մղէ.

Քանի հով է՝ հունձըդ արա՛ արտումըդ,
Հունձըդ հընձէ մի՛ ծուլանար գործումըդ:

(Գամառ Քաթիպա. «Ոստնաւորներ» էջ 7).

489

Նոյն բանաստեղծը կը յորդորէ չի ծու-
լանալ.

Մի ծուլանար, ժամանակդ խնայէ՛,
Այն պիտի մեզ բոլոր ձմեռը կերակրէ:
(Նոյն էջ 8).

490

Լէոբարտին իր մեղամաղձոտ քնարով
անմահացուցած է մահուան սէրը. փափ-

կիկ սիրտը չէ միայն որ կ'երազէ մահը, այլ
և կրակոտ սիրտը. Գաթիպայի ուժգին սազն
ալ սիրեր է օրհասական ճգնաժամը, պաղ
գերեզմանը և քարէ վերմակը.

Ա՛ն, մօտեցիր օրհասական օր մահուան.
Բէր քու հետը սեւ հող ու նեղ գերեզման,
Թող սառ լինի իմ նոր տանը յատակը.
Երանր քարէ վրաս ծածկած վերմակը:

(Գամառ Քարիպա « Ոտանաշորներ » էջ 20)

491

Գամառ Քաթիպա՝ ի նշան որդիական սի-
րոյ, Գ. Քահանայ Պատկանեանին Լամարդի-
նեան նմանողութեամբ՝ կը նուագէ քահա-
նային բարի ու գովելի ձիրքերն. ճշմարտու-
թիւն մըն է այդ բանաստեղծութեան վիր-
ջին այս երկու տողերը.

Քանց սուրբ քահանան էլ ո՞վ կարող է
Արդեօք մեզ համար լինել հայր բարի:

(Ոտանաշորներ էջ 48).

492

Բայց իր « Տէրաէր » վերնագրով քերթո-
ղական երգին մէջ Պատկանեան շատ երգիծող

կ'ըլլայ: Տէրաւերին կը պատուիրէ երանու-
թիւն մը.

Օխտը փոք, օխտը ճէպ տուն ունեցիր,
Ու փիթուն տարին թաղէ՛ ու կընքէ՛.
Փորըտ կըռէ՛ հաց, ստակը ճէպըտ դիր,
Ատկից ալ թէօյֆէ կեանք մեզի պէ՛տք է:
(Նոյճ էջ 309).

493

Եկեղեցական ու կրօնական սիրոյ պաղու-
թեան համար՝ զհայը կը մեղադրէ.

Պապենական ժամին սէրը
Մեր սիրտերէն հանեցինք...
(Նոյճ էջ 313).

494

Քահանայք ժողովրդեան առաջնորդներն
են, անոնք հաւատացեալ ոչխարներու հո-
գեկան սփոփանքը, մխիթարանքը ու քաղց-
րութիւնն են, բայց ո՛վ չի գիտեր թէ այդ պա-
տակարգին մէջ սպրդած չեն և անարժան-
ներ, վասեր, որոնք իրենց խեղաթիւր կեն-
ցադաւարութեամբ կը գայթակղեցընեն միա-
միտ ժողովուրդը: Ան հասարակ մամուլը

տաղող բաւերով կը խարազանէ եկեղեցականներու թերութիւնները, և շատ անգամ ինչպէս կ'ըսէ ռամիկը. « մէկ ջրով կը լուայ » ամբողջ քահանայական դասակարգը. մենք խիստ կը գանձնք Րաֆֆիի « Խենթը » ի մէջ Ս. Էջմիածնի հոգեւորականութեան մասին տխուր նկարագրութիւնը, և անաւարակոյս վլադարշապատի վանականներու մասին՝ նոյն վիպասանին գրած հետագայ սուղերը պէտք չէ ընդհանուր մտքով աննել.

Վանքը ես մտածում էի, գոնէ պահպանում է կրօնական ջերմեռանդութիւնը, բայց այստեղ մարդիկ ոչինչի չեն հաւատում: Աբեղաների վարքը պատճառում է ժողովրդի մէջ գայթակղութիւն և թերահաւատութիւն:

Եւ շարունակելով յուսահատ ու ջլատիչ փաստեր, կը վերջացնէ խօսքը այսպէս.

Ինչ ազգ, որ յոյսը դրել է միայն եկեղեցականների վրայ նրա կործանման սկիզբը մօտ է վախճանին:

(Խեբրէ էջ 421).

495

Գ. Արծրունի Edmond About, « Le Progrès » գրքէն քաղելով, առաջնադրող

յօգուածով մը կը հաստատէ աշխատանքի հրաշագործութիւնը. ցոյց կու տայ որ սովորական ամէն մեր գործածած առարկայները ուրիշներու համբերատար աշխատութեամբն եղած են. առանց աշխատանքի չի կայ կեանք, կենցաղ և յառաջադիմութիւն. աշխատանքը բարի է և հրաշագործ. սլարզ և խիստ լաւ բարոյական քարոզ մըն ալ կու տայ. «Բաւական չէ-կ'ըսէ-վարչ'գործել պարտքը վճարելու համար, այլ հարկաւոր է լաւութիւն եւս անել» : Ու իր առաջնորդող յօսուածը կը վերջացընէ, անձնուրաց այս սխալեցուցիչ յորդորով.

Թող կորչէ անունը — Բարի գործը չի կորչի... Աշխատենք:

(Գ. Արծրունու Աշխատորէշնէրը հաս. I. էջ 49).

496

Ունայնամիտ կամ միամիտ ու անգործ ազատիրութեամբ՝ կարելի չէ որ ազգը կենդանի և առողջ մնայ: Պէտք է աշխատանք գործունեայ և գիտակցական աշխատանք: Կը գրէ Այծրունին.

Մեզ հարկաւոր է այժմ աշխատանք, իսկ աշխատանքին կարող է օգնել գրականութիւնը, միայն այս երկու ճանապարհներ ընտրելով. — գիտութիւն և քննութիւն:

(Նոյն էջ 185).

497

Հ. Ալիշան պարզ ու նահապետական անկեղծութեամբ մեր ազգին կը կարկայ այս յորպորը.

Հետեւողք լերուք գեղեցիկ կարգաց եւրոպացւոց ի դաստիարակութիւն, ի հնարս յառաջատութեան ազգային ոգւոյ, յընկերութիւնս և ի շինուածս կենցաղօգուտս:

(Բագմ. 1845 էջ 334).

498

Մեր նախնեաց փառքով ու լուսով, ոչ կրնանք փառաւորուիլ և ոչ ալ պարծիլ. Հ. Ալիշան կը յորդորէ աշխատիլ ու յառաջագիմել.

Պէտք է որ աչուրնիս բանանք ու ստուրնիս շարժենք, չէ նէ՝ « Ոչ ճամբան գիտնալն կարււանը իր իջեւանին կը հասցընէ, ոչ նաւահան գիտը ճանչնալն զնաւը կը մօտեցընէ »: Կ'ըսէ Խիկարը:

(Բագմ. 1819 էջ 67).

499

**Մեր թերութեանց առթիւ կը գրէ Աւի-
շան.**

Ծուռ բան մը կայ նէ՛ շտկենք, չէ թէ ջըն-
ջենք:

Եւ յետոյ սա հայրական քարոզը կու
տայ.

Այն բանն որ մեր մէջ իրաւախոհ ըլլալով
կրնանք լմնցընել՝ չհանենք օտարներու ատեան,
մէկզմէկ խայտառակելու համար:

(Բագմ. 1849 էջ 131).

500

**Հ. Աւիշան կը քաջաւերէ հայութիւնը.
կը յորդորէ հայու սիրտ ունենալ.**

Սիրտ ի սիրտ, ձեռն ի ձեռն՝ եղբարք, պըն-
դեսցին,

Առ մի նպատակ լեալ ուշ ի կուրծ.

Շըրթունք հրաշունչք համախոհ միտըս ծըն-
ցին,

Մի բարախիւն ի լանջս հանուրց.

(«Հայրուհի» էջ 186).

501

Կը յորդորէ ցվերջ մեր կեանքին՝ աշխա-
տիլ հայութեան համար.

Գուն գործեսցուք մահուչափ ի բռին.
Ո՞հ Հայաստան մի՛ գանխուլ կաս լըռին.
Արասցուք և քեզ յազինս անուն պերճ,
Մինչչեւ մեզ կենաց հասեալ իցէ վերջ,
Օ՞ն և օ՞ն եղբարք եռանդուն
Կեցցէ՛ յաւէտ ազգ հայկազուն:

(Նոյճ էջ 186).

502

Նահապետի երգերուն մէջ մահուան յի-
շատակը անլրէպ է. սիրուն քերթողը միշտ
մահուան ախուր սւրուականը կ'երազէ. կ'եր-
պէ. « Հայոց աշխարհիկ » ը և կ'ողբերպէ իր
հեռաւոր մահը.

Բայց Նահապետիս ինչ ասեմ ծերուկ
Որ եմ քան զամեն ծաղիկ վաղանցուկ.
Իմ զարունս սնցել ու հասել աշուն,
Յամքած տերեւուկս ըսպասեմ հովուն՝
Թէ՛ երբ ի լերանց ծոցուն փըչէ խոր
Ձրգէ անկըսկիծ զիս ի մահուն ձոր:

(Հայրուհի էջ 269).

503

**Խնդութեամբ հայ հողին կուտայ իր հայ-
կական աճիւնը.**

Խընդութեամբ կ'երթամ քեզնից՝ Հայաստան,
Քեզնից առած հողս՝ ի քեզ տամ թաղման:

(Նոյն էջ 269).

504

**Բազմալաստակ ճախարհն հանգչելու փա-
փուկ հող կ'ուզէ.**

Մեր Նահապետիդ՝ տուր կակուղ հողիկ
Որ զքեզ պինդ սիրեց, Հայոց աշխարհիկ:

(Նոյն էջ 274).

505

**Խաչվեմերուն վրայ երկիրքի օրհնութիւնը
կը ցօղէ.**

Ահա տեսանք զքարերն Հայոց,
Մեր պապերուն մահուան օրոց.

Գերեզմաններն լուռ էին
Խաչվեմքն ի քովն աղօթէին.

Տէրն ողորմի հանգուցելոց
Եւ ամենայն երկրիս Հայոց:

(Նոյն էջ 278).

506

Հայրենասիրի համար քան պատերազմական դաշտին վրայի մահն՝ չկայ աւելի գերազանց վախճան. կ'երգէ Նահապետ.

Վասըն քո ընկան, աշխարհ իմ Հայոց,
Կըտրիճք անըմանք վեհք հիւսիսայնոց:
(Նոյճ էջ 318).

507

Շատերը խղճի անդորրութեան համար խոյս սուած են աշխարհքէն և անապատ քաշուած: Հայ պատմութեան մէջ նշանաւոր օրինակներ ունինք. այդպէս մտածեր ու գործեր են Գրիգոր Լուսաւորիչ, Տրդատ և հանճարեղն Մեսրոպ, որուն համար Խորենացին կը գործածէ սա գեղեցիկ բացատրութիւնը.

Ի նաւահանգիստ փութայ նաւ խոովեալ, և անձն ժուժկալ խնդրէ զանապատ:

(Խոր Պատմ. էջ 479).

508

Մարդ է, մահկանացու է. բայց կան անմահներ, իրենց գործերով յաւիտենական.

օրէն ապրողներ. ասոնցմէ էր Սահակ Պարթեւ, որուն համար կը գրէ Խորենացին. թէ,
 Մահկանացու ծնեալ, անմահ զիւրն յիշատակ
 էթող:

(Խոր. Պատմ. էջ 542).

509

Խորենացին իր ուսուցչին մահը կ'ողբայ.
 Կորեաւ ժողովողն, թագեաւ նաւահանգիստն,
 Ելիք օգնականն, լռեաց ձանն յորդորեցուցիչ:
 (Խոր. Պատմ. էջ 550).

510

Երբ Սահակ Մեսրոպ կը վախճանին,
 Հայաստանի կացութիւնը շատ ողբալի էր.
 Խորենացին կ'ողբայ զանոնք և Հայաստանեաց
 եկեղեցին և եկեղեցականները. չկան հարա-
 վաս հոգեւորականներ, այլ.

Վարդապետք տիմարք և ընդինքնահաճք, ան-
 ձամբ առեալ պատիւ և ղոչ յԱստուծոյ կոչեցեալ,
 արձաթով ընտրեալք և ոչ Հոգևով, սոկեսէրք,
 նախանձուք, թողեալ գհեզութիւն, յորում Աս-
 տուած բնակէ, և գայլք եղեալ՝ զիւրեանց հօտս
 գիշատելով:

(Նոյն էջ 553).

511

Իսկ անասալտականներուն համար կ'ընէ.

Կրօնաւորք կեղծաւորք անձնացոյցք, սընափառք, պատուասէրք քան թէ աստուածասէրք:

(Նոյ՞ն էջ 553).

512

Վիճակաւորաց համար կը գրէ.

Վիճակաւորք հպարտք, դատասացք, զրաբանք, ծոյլք, ատեցողք արուեստից և վարդապետական բանից, սիրողք վաճառաց և կատակերգութեանց:

(Նոյ՞ն էջ 553).

513

Իրենց կոչումին ու պաշտօնին անարժան և վատարարոյ քահանայներուն համար, յարմար է վարդանայ սա խօսքը.

Ո՞վ գարշելի, գքեզ կով գիտէի. և արդ գքեզ պատարագաւղ ո՞վ արար.

Այս է պատմութիւնը. «Քահանայ մի գողացաւ զկով այրի կնոջ մի և էած ի յախոնն. և կին յիմացաւ. և ասէ առ քահանայն. տէր, ժամ է մահուան իմոյ. եկ

յախոռն, որ խոստովանիմ. և յայն ժամ անցուց զկոփն ի ներսի տուն և անդի ի ժամատուն և անդի յեկեղեցին. և ասէ կին. տէր, առաջի բեմին պարտ է ասել զմահու խոստովանութիւն. և հանին զկոփն ի բեմն և քարշեցին զվարայգուրն ի դէմ. իբրև մասն յիկեղեցին և նստան. յայնժամ կին ի վեր կալաւ զվարայգուրն և ասէ ընդ կոփն. ո՞վ գարշելի, զքեզ կով գիտէի. և արդ զքեզ պատարագաւղ ո՞վ արար. ասայ ինձ: — Յուցանէ առակս, թէ այսպէս համբարութեամբ և իմաստութեամբ պարտ է առաջնորդին և վարդապետին զամենայն ինչ քննել. և ստուգել ամենայն և յիմանալ զվարս նոցա. և որ չէ արժանի պատարագի, ծածկոյբար յանդիմանել և ոչ սայլ թուլ կրկին խաչել զորդին աստուծոյ անարժան պատարագան և հաղորդութեամբն»:

(Ժողով. Առակ. վարդապետայ 73-4):

514

Աշխատանքի մասին հանրածանօթ է կր-
րիայի և նապաստակի սա առակը. «Օր

Հայ Միտքը

19

մը նապաստակը կը խնտար կրիային վրայ, և երեսը կը զարնէր անոր խիստ ծանրաշարժութիւնը: Եկուր ըսաւ կրիան գաշինք գնենք. ես քեզմէ շուտ կը հասնիմ այն ծառին, որ անկած կը անսնես արտին ծայրը: Պատասխանեց նապաստակը որ մէկ կրիայ մը ինչպէս պիտի նապաստակին հետ վազելու ելլէ, քու խելքիդ զարկեր է, եզրայր, գնա բանդ: Աս կարգէ դուրս բանին զիս հրամայընելէդ առաջ, պէտք էր մամբտալ, թէ ես չորս անգամ ցտթկեմ այնչափ ճամբայ կընեմ, որ դուն չորս շարթուան մէջ չես կրնար ընել: Հոգ չէ, ըսաւ կրիան. և առեն չկորսնցընելով սկսաւ երթալ: Իսկ նապաստակն առանց հագալու թողուց որ կրիան առաջ անցնի. երբե՞ն խաղ կընէր, երբե՞ն ես կը գառնար, և խոտ ուտելով կը զուարճանար. ինքիբն կըսէր թէ ես ապահով եմ, որ կորսնցուցած ժամանակս շուտով կրնամ շահիլ. սակայն կրիան միշտ առաջ կ'երթար: Երբոր անտաւ նապաստակը թէ երկու մտաճացեր է որ կրիան հասնի ծառին, շուտ

մը ցաթկեց կայծակի պէս վազեց. բայց բանը բանէն անցեր էր. վասն զի կրիան հոս հասնելու վրայ էր. և ինչ որ ըրաւ նապաստակը չկրցաւ, կրիան առաջ հասած էր. և այսպէս կորսընցուց իր դաշինքը »:

Այս առակէն, Եզովբոսի թարգմանիչը կը գրէ սա խրատը. թէ,

Աշխատութիւն միշտ շարունակ,

Յաղթէ առնու ըզյաղթանակ:

(Եզովբոս առակք էջ 177).

515

Ով որ չաշխատիր, կրնայ նկատողութեան
առնել Եզնիկի սա խօսքը.

Որ գարուն ի հանգստեան կայ, ձմեռն ի սո-
վոյ և ի սառամանեաց սատակի:

(Եզնիկ էջ 300).

516

Մոյլերը հանգստութեան պէտք չունին.

Աշխատելոցն հրամայեաց զհանգիստն, և ոչ
որդնապարար մարմնասիրացն:

(Նոյն էջ 306).

517

Բայց աշխատանքը և գործունէութիւնը ուրիշի պէտք չէ փնասել. հակառակ պարագային տուժողը կրնայ յիշել Եզնկայ սա խօսքը, թէ.

Անգործ մեղու՝ լաւ է քան զժիր պիծակ:
(Եզնկ 310).

518

Մենք կրնանք ուշագիւր ըլլալ Խիկար իմաստունի սա խրատին.

Որդեակ մի լինիր կարի քաղցր որ կլանեն զքեզ, կարի դառն որ թքանեն զքեզ այլ հեզ և հանդարտ ի գործս գնացից քոց յամենայն բան:

Կը խրատէ վարձեալ՝ ժամանակէն օգուտ քաղել:

Որդեակ մինչդեռ կաւշիկտ ի տողտ է կոխ զփուշն և արայ ճանապարհ ոտից քոց:

(Խիկար էջ 15).

519

Եկեղեցական կարգը անարժանաբար վարող և սուրբ խորհուրդները պղծող քահանայն հարելի է կոչել.

Չոմզոմա.

Կիրակոս պատմիչ՝ գրելով Յովհ. Սարկաւազ վարդապետի կեննագրականը, կը յիշատակէ այդ անունով մի սրբապիղծ եկեղեցական: «Դէպ եղեւ սրմա (Յովհ Սարկաւազ վարդապետին) վասըն անառակ գնացիցն որոշել զոմն ի խորհրդական պատարագէն, Զոմզոմա անուն. և նա փոխանակ ի Ղալայ և ապաշխարելոյ՝ խորհէր սպանանել չսքանչելին». և նոյն իսկ կը փորձէ ալ: Սարկաւազ վարդապետը վախնալով, զայն քահանայական ատիժաններու մէջ դեռ աւելի կը բարձրացընէ. գայթագղութիւնը մեծ կ'ըլլայ: «Եւ հրամայեաց եկեղեցւոյնին առնել զնա աւագ երէց: Բազում քրթմնջիւն էր վասն այնորիկ, որպէս թէ անարժան էր, և նա կաշառս էառ և եմոյծ զնա յեկեղեցին: Իբրեւ եհաս ժամ խորհրդական պատարագին, ել թշուառականն ի բեմն անդր զի մատուցէ պատարագ, և եկն վարդապետն ի գաւիթ անդր ի մէջ ատենին հանդէպ սրբոյ սեղանոյն, եբաց զզըլսւին իւր, սկսաւ աղօթել, և վաղվարդակի ոգի չար եմուտ յայրն աներկիւղ, և ընկեց

զնա ի բեմէ անտի յատակո սաճարին, և սկսաւ լլկել զնա յոյժ. և հանին զնա արտաքս ի տաճարէ անտի, որպէս զՈղիա, և երկիւղ մեծ անկաւ ի վերայ տեսողացն » :

(Հայագատում Բ. էջ 359).

520

Յանդուզն, գեոաբուսիկ քարոզիչ ու մեծամեծս վարդապետող քահանայներուն կարելի է ըսել Ս. Գրիգոր աստուածաբանի սա խօսքը.

Յիսուս երեսնամեայ մկրտեցաւ, և դու յառաջ քան զմօրուսդ վարդապետես :

(Հայագատում Բ. էջ 378).

521

Խելացի յորդորները տխմար ու ապառաժ գլուխներու վրայ չեն ցաներ.

Այլ մեր բանք առ իմաստունս են հասակաւ և հրմտութեամբ :

(Հայկ. դիցազն էջ 96).

522

Ելով այի սիրելի ժողովուրդը ոսնակոխ
ըրաւ պատուիրանք, օրէնք ու բարոյականու-
թիւն: Եւ պղծութիւնը, զազրութիւնը ապա-
կանեց աշխարհքս. պէտք էր պատիժ: Արար-
չին պատիժը մեծ է և տիեզերական. Աստուած
սարջացած կը գոչէ.

Բարկացայ 'նդ արարչութիւնս. ի սպառ ի
սպուռ սատակեցից:

(Նոյն էջ 115).

523

Հարազատին և սիրելոյն մահը կսկծալի,
աղբիարշ սոսկում մ'ունի, սակայն մեռելին
հետ կարելի չէ մեռնիլ. կ'ըսէ Բագրասու-
նին.

Ոչ ի դէպ ընդ մեռելոցն մեռանել և կենդա-
նեաց,

Պիտոյ եմք տան և ազգի և աշխարհի առհա-
սարակ:

(Նոյն էջ 220).

524

**Մեր ճակատագրի անջնջելի ճշմարտու-
թիւնն է իրագործելի մահն մահկանացուաց .**

**Որ այսօր յերկրի շըրջին՝ վաղիւ ի խորս հո-
ղին անյուշ ,**

**Եւ ի սիրտըս սիրելեաց վաղ քան յերկրի մոխ-
րին անհետ .**

**Ո՛վ բուռն և անողոք հէք մահացուաց ճակա-
տագիր :**

(Նոյճ էջ 224) .

525

**Սակայն երանի անոր որ առաքինութեամբ
և քաջադործութեամբ կը նահատակուի ի սէր
հայրենեաց և մարդկութեան .**

**Նըմա բիւր երանի, զի քաջութեամբ և քաջ
անուամբ**

**Ի վերայ երկնից Սրբոյն և հայրենեաց նա-
հատակեալ :**

(Նոյճ էջ 226) .

526

**Մահուան համար սիրուն և նկարագեղ օ-
րինակ՝ կարելի է ընդունիլ Ամարիալայ սա-
պալումը : Հայի լսելով վաղամեռիկ որդւոյն**

մահը, շանթեռանդ սրտամութեամբ, կայ-
ծականաբար կ'իջնայ Ամարփաշայ վրայ. որ

թըմբրեցաւ, ընդարմացաւ, զբըբօքն անկաւ
սեաւ մառախուլ,

Երերէր երկին երկիր, տուընջեանն ի մութ
թաթաւէր շահ:

(Հայկ. դիւցազն էջ 327).

527

Մխիթար Աբբահայր մահուան համար
սա անպաճոյճ բանաստեղծական պարզ ու
ճշգրիտ բացատրութիւնն բրած է.

Գրօշակ և նշան մահուն, որ է սպիտականալն
հերաց:

(Հատք էջ 89).

528

Անարժան, արծաթասէր եկեղեցականնե-
րուն համար, Մխիթար Աբբահայր ճշգրտօրէն
կը գրէ, թէ.

Այր աւազակաց լինի եկեղեցին Քրիստոսի՝
յորժամ եկեղեցականք միայն վերահայեցմամբ
արծաթոյ ծառայեն ի նմին:

(Նոյն էջ 125).

529

Կեանքն ալ ծաղիկ մըն է որ անպատճառ պիտի թարշամի. Դաւիթ Սալաձորցի իր ծաղկանց գովասանքն ընելուն, փափկիկ պարզութեամբ կ'երգէ ճշգրտօրէն.

Կեանքըս նման ծաղկըներուն, որ կը բացուի առաւօտուն և չորանայ մինչ իրիկուն:

(Համով-Հոտով էջ 285).

530

Տան հարազատ ու անմեղ ուրախութենէն զրկուած հայ հարսը, իր պանդուխտ հարին ետեւէն կը հառաչէ, կը գոչէ.

Տուն էկո՛ւր, տուն էկո՛ւր, աղաս, տուն էկուր Աշխարհս ոչինչ է, մեզի ալ մեռնիլ կայ:

(Նոյ՞ Էջ 299).

531

Հայաստանցին իր զարիպին մահը սրտաշարժ երգով կուլայ.

Ղարիբ մեռար, զարիբ թաղեցին.

Ղարիբ լըցին հողիկն ի վրադ.

Եկին օտար մարեր ի վրադ,

Եկին օտար քուրեր ի վրադ:

Եկին ու վայ բերին բերողին (ծնողին).

Վայ բերողին, վայ մեծցնողին.
 Վայ լուսալուս արթուն կեցողին.
 Մաղկատը սըրտին, ծիծը տուողին:
 (Նոյն էջ 300).

532

Հայ ընտանիքը իր պանդուխտ հարազատը
 չուզեր որ օտար հողին մէջ թաղուի, եկուր
 կ'ըսէ.

Եկու՛ք քեզ բաղչան թաղենք, ու մաղենք հողդ
 շարերով.

Հողիդ վըրան ծաղիկ ցանենք, ցանկենք կար-
 միր վարդերով:

(Նոյն էջ 301).

533

Հայաստանի սպաւորը ջախջախուած սըր-
 տով կ'ողբայ իր հարազատը.

Լամ, գահերու վրայ հերկ անեմ.

Արցունքովս ցօղեմ, ցաւերովս ցանեմ:

Ակնցի զարիպը մեռնելուն, մայրը անոր
 յիշատակը կու լայ դառնագին.

Շարուած մարգրիտ էիր, կտրեցար կուտ կուտ
 եղար:

Քուրուրտանք, վրայ էկէք, ժողվեցէք որ ալ
 չը միայ:

Մեռաւ, վասիաթ ըրաւ, զիս ճամբուն վրայ
թաղեցէք:

Քարըս նշանով դրէք, ցաւերս վըրան գըրե-
ցէք:

Նոյն քարուքանդ հոգեակ մայրը՝ դար-
ձեալ ողբագին կ'աղերսէ.

Եկոր երթանք լեռնակն ի վեր, ես կանչե-
լով, դուն փնտռելով,

Ձինք չը գտնանք, հող կը գտնանք, իր ապ-
ուստ քարըն համբուրենք:

(Նոյ՛ Էջ 301-3).

534

Հայաստանցին կ'ըսէ.

Ամառ որ պառկես հովեր.

ձմեռ կը փցուս (սատկեցնես) կովեր:

Առակս կը նշանակէ. « Ծուլութիւնը ա-
պագայ կեանքի ուղանիչն է »:

(Ազգագր. Հանդես գիրք VII, VIII, 1901 էջ 457).

535

Տխուր ծուլութեան ներհակ, գեղեցիկ խը-
րատ մըն է հետագայ առածս,

Ամռան քար՝

ձմռան պաշար:

Հարստութեան լայն օրերուն՝ փոքրիկ իրերն պէտք չէ արհամարհել. « Աջող և առատ ժամանակի ամէն մէկ անկարևոր համարուած բան՝ նեղ օրի համար խիստ պիտանի է » :

(Ազգր. Հանդես հոյն).

536

Մեր մէջ երբ մէկը ուտելու պատրաստ է և գործելու ծոյլ, հայ առակը անոր կը յիշեցընէ.

Ոն (ով) ի ճաշ.

Գորգիկն (Գրիգոր) ի ճաշ.

Ոն ի հէջ (պարապ)

Գորգիկն ի մէջ:

(Նոյն էջ 476).

537

Տոկուն երկարատեւ աշխատանքը հրաշալիք կը ստեղծէ: Ալաշկերտցիք լրած են.

Ուշ եղնի,

պուպուշ (գեղեցիկ) կեղնի:

(Նոյն էջ 477).

538

Կարելի է աշխատիլ և վարձկան չըլլալ.
բայց կարելի չէ աշխատիլ և իր արդար հա-
ցը չպահանջել: Ալաշկերտցին կ'ըսէ.

Անհախ (անվարձ) կ'եղի (կը լինի)
անհաց չ'եղի:

(Նոյն էջ 488).

539

Ծոյլը կը փախչի գործէն բայց ո՛չ հա-
ցէն.

Բան դրին՝ փախաւ.
հաց դրին՝ հասաւ:

(Նոյն էջ 439).

540

Ծոյլը արդիւնաւորին յարգը չի կրնար
գիտնալ.

Բրդող գինայ.
Քրթող (ուտող) ինչ գինայ:

Ճիշտ է. « Աշխատութեան դժուարութիւ-
նը աշխատողը գիտէ. և ո՛չ թէ անոր ար-
դիւնք վայելողը »:

(Նոյն էջ 489).

541

Ապրելու համար պէտք է աշխատիլ, չա-
րաչար կրել ու կռուիլ, այս է եղած մար-
դուս ճակատագիրը: Առակը կ'ըսէ.

Ջրգտի՛, ապրի՛,
մ'ընկի՛ մեռի՛ (մի՛ ընկնիր մեռնիր):
(Նոյն էջ 496).

542

Մահը ամենուն մօտ է, բայց ոչ ո՛ք կը
հաւատայ:

Մահ մօտ,
իսան (մարդ) անաւօտ (անհաւատ).
(Նոյն էջ 497).

543

Աշխատութեան յաղթանակը տոկուն վախ-
ճան ունենալն է. զժբաղդարար ամէն գործ
երբ աւարտելու վրայ է. անտանելի կ'երեւի,
և այս պատճառաւ առակ է եղած.

Յետին բանիկ (բան-գուրծ),
- հոգեհանիկ (հոգի հանող):
(Նոյն էջ 498).

544

Ժողովուրդը ընդհանրապէս քահանան
շատակեր կը կարծէ. և անոր համար այս
առակը շինած է.

Սար ու ձոր
Իրեցու (երեց) փոր:

Այս առակի լուրջ իմաստը՝ քահանային
գաղտնապահ մնալն է:

(Նոյն էջ 502).

545

Մայրը իր կարիճը, եարը իր սրտի հա-
տորը և քոյրն ալ իր եղբայրը կոծելու հա-
մար այս երգն ունին.

Աղբարն է քրոջ սրտին երակը,
Անուշ խօսք մ'ուր խօսի, կ'առնէ մուրատը:
Եկո՛ւր, աղբար, եկո՛ւր, իմ աղբիբի ջուր.
Սիրուտ չեմ կշտացեր, ո՛ւր գնացիր .տուն:
Սիրուտ մութն իմ նստեր, լուս մին արէ՛ դուն,
Սիրուտ պատն է փլեր, եկու շարէ՛ դուն:

Ղարիպին մահը դեռ աւելի սրբաաշարծ
է և սրտանմլիկ.

Աման, աման, իս Իսկիւտար անցուցէք,
Սեւ ծովը ճեղքեցէ՛ք ճամբան ցցուցէ՛ք:
Տարէ՛ք իմ հօրս դուռը,

Վար դրէք, պահ մի լացէք:
 Մարիկս ալ ի դուրս բերէք,
 Տարուրած աշուին լացուցէք:
 Աղբարս ալ ի դուրս բերէք,
 Տամպուռին թելը կըցեցէք:
 Եարուկս ալ ի դուրս բերէք,
 Ետեւէն ծամը քակեցէք:
 Ծամը քակին, եարը կու մեռնի,
 Ոսկին քակին, տունը կ'աւըրի:
 (Հետքիւնք Ախւյ, 475).

546

Սգաւոր մայրը կ'ողբայ իր տաղանդաւոր
 գրագէտ որդին.

Իմ խէլէմքէր (գրագէտ) որդեկ, խէլէմքէր,
 Խէլէմիտ մատներն է թափեր:
 Խէլէմիտ մատներն է թափեր,
 Տիվիթիտ (թանաք) քովիկն է նեխեր:
 (Նոյճ էջ 485).

547

Մայրը կ'ողբայ իր մանկիկը.

Կագուուն ձագը-տանեն, մարը կու ճչճէ,
 Գիշեր ցորեկ կասկամ կուլլի կու կանչէ:
 Կանչէ հէյ, մարիկ, կանչէ,
 Ատ խըտար կանչելտ ալ ինչ է:
 (Նոյճ էջ 487).

Հայ Միտքը

20

ԳԼՈՒԽ ԺԵ .

ՓՈՓՈՒԱՄՏՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՍՏԱՏԱԿԱՄՈՒ-
ԹԻՒՆ, ՅԱՐԱՏԵՒՈՒԹԻՒՆ, ՔԱԶԱՍՐՏՈՒ-
ԹԻՒՆ, ԱՆՃԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ :

548

Բաֆֆին իր « Խենթը »-ին մէջ կը պատկերացնէ նահապետական արիասիրտ ծերունի մը՝ Խաչօն. սա կը բանայ իր մեղուանոցին փեթակները, կը դիտէ մեղրը, սակայն չարածնի մեղուները զիրենք խնամող այն ծերունիին երեսը կը կճեն. տղան իրեն կը մօտենայ, կը դիտէ այդ տեսարանը. հայրը կը հեռացնէ զայն, զգուշացնելով որ մեղուները չի կճեն, չի ցաւցնեն. տղան կ'ըսէ, թէ զքեզ ալ չեն կճեր, քու մարմինդ ալ չի ցաւիր. և այս պատասխանին մէջ Բաֆֆի կը նկատէ հայկական քաջասրտութիւն մը.

Իմ մարմինը վաղուց սովորել է նրանց խայթոցներին — « Թող իմն էլ սովորի » :

(Խեբը էջ 50).

Այդ էր տղուն ալ պատասխանը: Բա՞ֆ-
ֆի ցոյց կու տայ, որ հայը վարժ է տան-
ջանքներու, հարուածներու, և այդպէս քա-
ջարի կը մնայ նախորդ սերունդը:

549

Մեր նոյն վիպասանը, «Խենթի» համա-
կրելի գիւցազ վարդանին բերնին մէջ՝ կը գնէ
քաջասարտութեան օրինակ սա խօսքը.

Ով որ ջրի մէջն է մտնում, թրջելուց երկիւղ
չբպիտի ունենայ...

(Խեբը էջ 834).

550

Քաջասիրտ անձերէն կը պահանջուի քա-
ջագործութիւն. անոնց ձեռքը ընկած գէնքը
մոգական գաւազան մը պիտի ըլլայ.

Սահմանք քաջաց, գէնն իւրեանց, որքան հա-
տանէ՝ այնքան ունի:

(Խոր. Պատմութ. էջ 46-7).

551

Քաջասարտութեան առաջին օրինակը ազ-
գիս Նախահայրն տուած է, նոյն ինքն Հայկ.

սա չի հնազանդեցաւ Բելայ հրամանին. իր ողորմելի բանակով զիմադրեց, և նախ քան զպատերազմ, ըսաւ իրեններուն.

Ձի կամ մեռցուք, և աղիս մեր ի ծառայութիւն Բելայ կացցէ, կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ի նա ցուցեալ, ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութիւն ստացեալք:

(Խոր. Պատմ. էջ 56).

552

Ընդօրինակելի, հաստատակամ և պեղեցիկ քնաւորութեան աիպար մը ունինք յանձին Սահակ Պարթեի: Նախարարները ամէն ջանք կը թափեն, որ հայրապետն Սահակ իրենց հետ միանալով, Պարսից թագաւորին մասնէ հայոց Արտաշիր կնամուլ թագաւորը: Պարսիկը շատ բաներ կը խոստանայ, եթէ մասնէ. սակայն բնութեան աէր հայրապետը կը պատասխանէ.

Ձիմրդ վասն սնափառութեան և իշխանասիրութեան չարաբանիցեմ զընկերէ:

(Խոր. Պատմ. էջ 530-1).

553

Փոփոխամտութեան օրինակ կը համարինք լուսնի կերպարանափոխութիւնը: Կ'ըսէ առակը.

Լուսինն ասաց առ արեգակն, թէ քո որդին եմ ես. ինչ կլինի, որ մին հանդերձ կարես վասն իմ: Պատասխանեաց արեգակն, թէ ո՞ր հասակի շօր կարեմ վասն քո, զի օր մի ոչ մնաս ի միոյ չափի:

(Ժողով. Ասկ. Վարդանայ էջ 330).

554

Մենք ունեցեր ենք դիւցազներ, մեր պատմութիւնը զարդարուած է առասպելական դիւցազնութեամբ. սակայն ամենէն մեծ քաջագործը, Տրդատն է. դիւցազնութեան, քաջասրտութեան օրինակ, զինքը և իր գործերը կրնանք յիշատակել. իր քաջութիւնները առակի տեղ անցած են, և ժամանակին իրեն համար կ'ըսուէր.

Որ սիգալո՞ն աւերեաց զթումբս գետոց և ցամաքեցոյց իսկ ի սիգալ իւրում գյորձանս ծովուց:

(Ագարակեղոս ԺԱ).

555

Սակայն նոյն պատմիչը կը վկայէ, որ այսպիսի դիւցազ մը մինչդեռ կ'ուզէ բռնաբարել զչքնադազեղն Հոփսիմէ, բայց սակայն անկէ կը յաղթուի. հրեշտակային կուսութիւնը կը խրոխտայ, կը դիմապրէ Տրդատեան դիւցազնութեան. կ'ըսէ պատմիչը

Յաղջկանէ միռջէ պարտեալ վատթարանայր:
(Ագարանգեղոս ԺԵ).

556

Խիզախ սրտի և կորովի ու քաջասրտութեան օրինակ է Սմբատ Մամիկոնեանի սախօսքը.

Ո՛ր էք քաջք, յառաջ մատիք:

Վախսանգ արհամարհելով այս հրաւէրը քաջախիզախ, կը պատասխանէ. « Կայց հարձորի . թէպէտ և զբազումս ջնջեցեր, սակայն այսօր չպրծնուս ի ձեռաց քաջարանցս ». բայց սակայն ընդհակառակն Վախսանգն է որ դիմաթաւ կ'իյնայ Սմբատայ տէգով: Յովհան Մանգակունի Սմբատայ քաջագործութիւնը լաւ նկարագրած է:

(Հայագատում Բ էջ 210).

557

Դաւիթ Անհողին, Աղուանաց վրայ իշխելուն, Դուինի Ապիւլ-Սէւար անհամար գնդերով Դաւիթի դէմ պատերազմ կը մղէ. Դաւիթ կը կազմէ եպիսկոպոսներով, քահանայներով, եկեղեցականներով և զինուորներով բանակ մը, կրօնականք ձեռքերնին խաչ ու աւետարան առած կը սկսին պատերազմը, աղօթելով.

Արի՛ Տէ՛ր, օգնեա մեզ, և փրկեա զմեզ վստն անուանդ քում սրբոյ:

Քաջաբար կը պատերազմին և զիւցազնաբար կը յաղթեն: Եւ «Արի՛ Տէ՛ր, օգնեա»ն մեր ամէն ճգնաժամերուն յուսարժարժ սաղմոսն կը դառնայ:

(Մատթ. Առև. ԾԴ).

558

Մեր պատմութեան մէջ զիւցազնական խիզախ խօսք մը մնացած է, Թաթուլ վանանդացիի սա պատասխանը առ Տուղրիլ Սուլթան.

Թէ՛ իմ է զարկածն՝ չէ կենաց:

Թաթուլ զայս ըսաւ, ու երբ Սուլթանը պայման կը դնէր որ պատերազմի մէջ Արսուրանի պարսից ամիրայի վիրաւորեալ որդին եթէ ապրի, կալանաւորեալ Թաթուլն ալ կ'ազատի իր ճիրանէն. մեռաւ սղան, որով և Թաթուլ սպանուեցաւ:

(Արիստ. Լաստիվ. ԺԶ).

559

Պէշիկթաշլեան իր «Մահ քաջորդւոյն» երգով, անուշ խրոխտութեամբ կը բամբռահարէ Զէյթունցիին դիւցազնութիւնը. ահա՛ լեռնորդին կը սկսի իր հայրենաարոփ երգը.

Դու զո՞վ խնդրես, մայր իմ անոյշ,
Ե՛կ մի դողար, մօտեցի՛ր հոս.
Անլաց աչօք դիտէ զորդիդ
Ու իւր վէրքերն արիւնահոս:
Խուժից մայրեր թող լան՝ ու դուն
Ուրախ լուրեր տար ի մեր տուն:

(Պէշիկթաշլ. Մատեցրթ. էջ 102).

560

Դիւցազը որ քաջաբար կը պատերազմի,
ու կը նահատակուի, անկարօտ է մահար-
ձանի. կ'երգէ Պէշիկթաշլեան.

✕ Ո՛չ այլ շքեղ արձանագիր ո՛չ տապան,
Զինքըն մինակ թողուցինք իւր փառքին հետ:
(Նոյճ էջ 103).

561

Հայկ մինչ կ'ըմբոստանայ Բելայ դէմ,
ու պատերազմի կը պատրաստուի, իր մար-
տիկներուն խրախոյս կու տայ.

Օրինակ արձանասցուք ազգաց և զկնի մեր եկելոց՝
Կամակար նահատակել ընդ ապիրատ զոռոզաց
դէմ
Յանձանց վերայ և հայրենեաց, կալ ինքնօրէն
ազիկամիս:
(Հայկ դիւցազն էջ 16).

562

Քաջ են քաջազունք, քաջագործ են դիւ-
ցազունք, սակայն Արարչէն երբ կը բղիթ
հրաշագործ կորով և քաջութիւն, գերբնական
են Անոր հրաշագոր արարքները. որ ըստ
բանաստեղծ Բագրատունիին,

✕ Են ինչոպէս ինչոպէս մտնուիս է

Եւ միով տրոփեալ ոտամբն յերկրիս հարաւ՝
չեղեաց ըզգունսն:

(Նոյճ էջ 116).

563

Քաջը, քաջասիրտը դիւցազնօրէն անձնա-
տուր կ'ըլլայ պատերազմին, Բագրատունին
Հ. Արսէն, շատ լաւ ըսած է.

Պատերազմ ապաքէն քաջաց է կեանք առա-
քինեաց:

(Նոյճ էջ 338).

564

Դիւցազնական է տան և ազգին համար
անձնանուիրաբար գործել ու մեռնիլն. մեր
նախնի մարտիկները այդ դիւցազնութիւնը
ներշնչած են. կը գրէ Հայկ դիւցազնի բամ-
բոհարը.

Ի վերայ նահատակեալ, հարց և որդւոց և
ամուսնաց՝

Այսպէս որդիք Թորգոմիս, որդւոց որդիս հեղ-
ցեն զարիւնս:

(Նոյճ էջ 339).

565

Պատերազմի մէջ վիրաւորանքը վատու-
թիւն չէ, այլ նահատակութիւն քաջարի.

Վէրք մարտից քաջութեան արի լանջաց են
նըշանակ:

(Նոյճ էջ 402).

566

Երբ հայրենիքի պահանջները կը ստի-
պեն դիւցազնական անձնանուիրութիւն, մա-
հը պէտք ենք արհամարհել, թէ ոչ ըստ
քերթողին,

Որ ըզմահ արհամարհել ոչ գիտէ, չէ նա սերմն
Հայկայ:

(Նոյճ էջ 427).

567

Ինքնին լոկ մարմնական քաջութիւնը,
այնքան արդիւնք մը չունենար, երբ զուրկ
է հոգեկան արիութենէ.

Չի մարմնոց քաջութիւն՝ ջըլաց կորովք օգ-
նեն ինչ ոչ,

Ուր ոգւոցն արութիւն՝ բարք և կրօնք կիրթ
ոչ կայցեն հուպ:

(Նոյճ էջ 469).

568

Անճարակ մարդկանց համար, Ալաշ-
կերտցիք ունին այս յատուկ առակը.

Աշխարք արօտ.

մենք մէջ կարօտ:

(Ազգր. Հանդես Գիրք VII VIII էջ 456).

569

Անձնանուէր դիցազնութիւնը միշտ նպա-
տակ մը ունի. սակայն երբ նպատակին
հասնելու յոյս չի կայ, Ալաշկերտցին յա-
տուկ առածովս կը զղջայ.

Աման, աման, տուր ինձ իմ գտակ.

որ պտի տէր (պիտի տայիր) ինձ պէտք չէ էն պսակ

Պսակէն կը հրաժարի, կը զոհանայ իր
պարզուկ գտակով:

(Նոյճ էջ 456).

570

Գործէն հրաժարիլը քաջութիւն չէ, դի-
ցազնական տոկունութեամբ յարատեւու-
թիւն պէտք է: Առակը կ'ըսէ.

Մուրուս թողել զօլա եա (դիւրին է),

ամա, կնտել (ածիլէլ) չաթին ա (դժուար է):

Կը մեկնուի. « Գործէ մը հրաժարիլ,
զայն չկրնալ աջողցնելու համար, աւելի
ամօթալի է, քան բնաւ չ'սկսել »:

(Նոյ՞՞՞ էջ 474).

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ԱՆՁՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԱՊԵՐԱԽՏՈՒԹԻՒՆ
ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ:

571

Անհատներ, ըլլան զիտուն, ճարտար, հարուստ, քաջ դիւցազն, սակայն եթէ անոնք մի միայն լոկ անձնականութեան համար աշխատին և ո՛չ յօգուտ ազգին, Պատկանեան հրատապ հայրենասիրութեամբ կը թքնէ անոնց երեսին.

Թըքել ենք քու ալ, մըտքիդ (կամ թըրիդ, գըրչիդ, լեզուիդ, ձեռքիդ, ուսմանդ) ալ վըրան:
(Նոյ՞ Էջ 159).

572

Ըստ բանաստեղծ Պատկանեանի, Բաֆֆի երբ ողջ էր, կը հալածուէր, ատելի էր. հայը անոր երախտագէտ չէր, մեռնելէն վերջը պաշտելի եղաւ ան. կ'երգէ.

Հայքըս, որ հոգւով վաղուց ենք մեռած,
Միշտ դիակներ ենք մեր կեանքում սիրած.

Սուտ չէր խօսքը մեր ասած պապերէն –
Գընա՛ դու մեռիր, արի՛ քեզ սիրեմ:

(Նոյճ էջ 248).

573

Եւ « Հարիւրամեակը » վերնագրով քեր-
թուածին մէջ, ընդհանուր առմամբ ցոյց
կու տայ որ,

Կիտուն մարդոց մենք խել ասինք,

Հալածեցինք մեր մէջէն,

Տայմա վրրան պամպասեցինք,

Վազ պերինք մեր եախայէն:

(Նոյճ էջ 313).

574

Բաֆֆի, անձնական շահուն՝ անհոգա-
բար անձնատուր կը համարի հայութիւնը.
անփոյթ միութեան սուրբ գործին.

Ամեն մարդ իր գլխի տարտն է քաշում, ա-
մէն մարդ իր անձին համար է մտածում. ուրի-
շին ինչ լինում է, թող լինի. նրան ինչ հոգ,
եբբ ինքը հանգիստ է, երբ իր մազին չեն դիպ-
չում: Բայց չեն իմանում տխմարները, որ «մէ-
կը ամենի համար է, իսկ ամէնը մէկի համար»:

(Խեբբ էջ 67).

575

Անձին շահը և փառքը ամէն բարիք ուրիշ ասակ կ'առնէ և ամէն կեղծիքի խունկ կը ծխէ։ Այս առթիւ կարելի է իբրև ընդհանուր ճշգրիտ հայելի ցոլացնել Պարոնեանի սա պաղպաղուն տողերը, ուր ամէն տխուր դասակարգ կրնայ տեսնել իր պատկերը։

Մոռնալու չէ որ ապրելու համար ամեն մարդ իրեն ընկեր մը ստեղծելու հարկին մէջ գտնուած է։ Խմբագիրներ որ ձմեռուան ածուխ գնելու համար Լուսինեան կ'ստեղծեն. երեսփոխաններ որոնք իրենց շահուն համար ամեն օր նոր իրաւունքներ կ'ածեն. բանաստեղծներ որ օր մը չեն կարող ապրիլ եթէ իրենց համար գովեստներ չգաշեն իրենց բարեկամներու բերնէն. դատաւորներ որոնք արդարութիւնը չտեսնելու համար կուրութիւն ի լոյս կ'ածեն. վաճառականներ որ ժամուան մը մէջ ստութեան երկու հազար հաւկիթ մէկէն կը ձգեն. գրավաճառներ որ օրացոյց մը ծախելու համար ճարտասանութեան ստեղծող կը հանդիսանան. խաբեբաներ որ խաբելու համար իրենց աչերէն այնչափ արտօսը կը թափեն, որուն վրայ անզղիական տեղափոխելը զրահաւոր նաւը կրնայ ճամբորդութիւն ընել. երգիծաբաններ որ ոչ թէ ապրելու, այլ չմեռնելու համար իւր ընթերցողներուն ծիծաղին արարիչ կ'ըլլան. գրագէտներ որ կտոր մը հացի համար ժամուան մը մէջ իրենց ըղեղէն

խմբագիր, դասատու, մատենագիր, թարգմանիչ
կը հանեն... վերջապէս այս ամէնը չէ՞ որ ստեղ-
ծեց Ազգային լուսերը:

(Ազգային լուսեր 188-9).

576

Պարոնեանի յիշեալ գրքին մէջ, ապե-
րախտ աշակերտներու համար կայ սա հեղ-
նական տողերը.

Եթէ Մեղուի պէս ուրիշ աշակերտներ ալ ու-
նինք, կը փափաքինք, որ անոնք Եիւրեղէի առ-
ջինեկներուն և կամ Բեթղէհէմի զաւակներուն
հետ մեկտեղ ծնած ըլլային:

(Նոյն էջ 212).

577

Հ. Ալիշան երբ Ռափայէլեան վարժա-
րանի աւարտավարժ աշակերտներուն կ'ուղ-
ղէ իր հոնտորական յորդորները՝ յայտ
յայտնի կ'իմացընէ, որ Մխիթարեան դաս-
տիարակի նպատակը երախտագիտութիւն
պահանջել չէ, վասն զի.

Անխառն յամենայն երկրաւոր յուսոյ գործէ
զազգասիրութիւն մեր, և քաղցրացուցանէ մեզ

Հայ Միտքը

21

զծախելն և զծախիլ՝ զի միայն զազգ մեր շահեսցուք:

(Բազմ. 1848. էջ 166).

578

Հ. Ալիշան ապերախտութիւն է կ'ըսէ մոռնալ մեր ազգային պարծանքները: մեր նախնեաց փառքերուն ապերախտ չըլլանք.

Ապերախտութենէ մեծ մեղք ու գարշելի մոռութիւն չկրնար ըլլալ:

(Բազմ. 1849 էջ 131).

579

Եւ Եզովբոս կը գրէ. « Գայլը երբեմն ոչխար մը կուտէ անանկ որկրամուլութեամբ որ մէկ սակոր մը որկորին մէջ կը մնայ. շատ ջանք բրաւ որ օգնութիւն մը գտնէ հանէ, չըկրցաւ, ուստի որչափ որ աղաչեց ուրիշ կենդանիներուն, փուճ ելաւ. վասն զի ամէնքը կը թողուն անանկ՝ որ կանչէ, և մէկը ցաւակից չեղաւ իրեն ցաւին. օ՛խ եղաւ կըսէին, թող սանջուի իր անյագութեամբը: Միայն կոռնկը անոր անուշ խօսքերէն խարուելով՝ ուզեց օգնութիւն չնիւ և

իր երկայն կտուցքը խօթեց գայլին բերանն
 ու սրկորին մէջէն քաշեց հանեց սակորը,
 որ կը խղզէր զգայլը: Յետոյ կռունկը հա-
 տուցում ուզեց այս մեծ բարերարութեանս
 որ գայլն իրեն խոստացեր էր հատուցանե-
 լու: Աս բանիս գայլը պատասխան տուաւ
 խնդալով. բարեկամ, դուն շնո մտածեր ին-
 ծի հատուցում ընելու. որովհետեւ կեանքը
 ինծի պարտական ես. երբոր կտուցքդ իմ
 բերանս էր՝ կրնայի վիզդ փրցընել: Գնա
 ապերախտ, շատ երանելի ես որ իմ բրկէս
 դուրս հանեցիր կտուցքդ»: Թարգմանիչը այս
 առթիւ՝ կը գրէ հետեւեալ առակը.

Ինչ որ ընես ապերախտին,
 Բան չերեւնար իր ծակ աչքին:

(Եզովրոսի առակք էջ 95).

580

Վատ նախանձը կը պղծէ ամեն սրբու-
 թիւն: Մեր պատմական ապերախտութիւնը
 ազգային պատմութեան մէջ արձանադրուած
 է սեւ, մրոտ տառերով. անիրաւ ու ահռելի
 ոճիրներ՝ որոնք, փառասիրութենէ և զզուելի

նախանձէն ծնունդ առած են: Հիանալով և սքանչանալով կը կարգանք Մամիկոնեան Մուշեղի քաջագործութեանց նկարագիրը: Ի՛նչպէս վարձատրուեցաւ այդ դիւցապը: Բուզանդ պատմիչն կը գրէ, թէ Վարազդաս թագաւորի սնուցիչն Բաս, նախանձելով Մուշեղի վրայ, զանազան զրպարտութիւններով Մուշեղը թագաւորին ատելի ըրաւ ու դարաններով զայն սպանել տուաւ. Մուշեղ մեռնելու ատեն կը բացագանչէ.

Ի վերայ բազում իմոց վաստակոցն արեան և քրտան, և սլաքօքն գքիրտն շնջելոյ, ա՛յս հատուցումն եղել ինձ...

Երախտաւորները ապերախտութիամբ երբ վիրաւորուին, կարող են իբրեւ առակ յիշել Մուշեղի այն սրտանմշիկ խօսքը:

(Բուզանդ Ե. 14).

581

Պէշիկթաշլեան իր « Բողոք » վերնագրով մէկ քերթուածին մէջ ցոյց տուած է ընդօրինակելի երախտագիտութիւն մը, զէպ ի իր Մխիթարեան դաստիարակները, զոր կը պաշտէ անկեղծօրէն. կ'հրպէ.

Յորչափ շընչեմք զօղ ի որնգունս,
 Խաղայ արին մեր յերակունս,
 Եւ ցորչափ զայս. երգէ Պըւէտ,
 Մխիթարեանք կեցցեն յաւէտ:

(Պէշիկ. Մատեն. էջ 44).

582

Անձնականութիւնը, անձին շահը պաշ-
 տօղին համար կարելի է առակ ընել Արո-
 յեանի սա խօսքը.

Ամէն մարդ հէնց իր ձին ա քշում. էլ առաջը
 մտիկ չի անում՝ թէ ո՞վ ա կանգնած:

(Վէրք Հայաստանի էջ 36).

583

Նման օրինակներ են նոյն վիպասանի սա
 խօսքերն.

Ուրաքն իր դեհն ա տաշում. ծառն իր տա-
 կին չվաք անում:

Ջուրն իր ձկանը պահում. հաւն իր ճուտին
 մուղայիթ կէնում:

(Նոյն էջ 36-7).

584

Չուա, անկեղծ և գործօն ազգասէրին՝ Ժու-
 ղովուրդը ինչո՞ւ երախտագէտ չըլլայ.

Մէկ ազգի աչքը բաց արա՛. դուզ ճամփէն որն ա, էն ճամփովը տա՛ր. սար ու ձոր մի՛ քցիլ. դու նրան քո սէրը ցոյց տուր, տեսնեմ՝ թէ սա քեզ չի՛ սիրիլ:

Սակայն զժբախտաբար մեր ազգին ճակտին զարկեր են ապերախաութեան զրոշմը. և ինչո՞ւ. անհատականութիւնը կրնայ ապերախտ ըլլալ, բայց ոչ հանրութիւնը. մենք լաւ առաջնորդենք, վարձատրութիւնը, երախտագիտութիւնը իր ոտքով կու գայ: Կը գրէ վիպասանը. «Ճամփէն գաի՛ր, առուն սրբի՛ր, բար ու քօլ գէն ածա՛, տեսնիմ՝ թէ ջուրն ինքն իրան կգա՞յ, թէ չէ՛»:

(Նոյն էջ 88).

585

Հայ զրիչը, հայ քնարը մխիթարութիւն, վարձատրութիւն և երախտագիտութիւն. չի կրնար երազել: Յովհաննէս Քուչուքեգեանց դառնացած սրտով կ'ողբայ զրական մշակի վաստակը. կ'երգէ և կը հառաչէ:

Գրի՛ր - փոխարէն պիտի ստանաս
Քանի սեւ շայի անարգ հացի գին...
Այս է քո վարձը, այս լաւ իմանաս,
Թէկուզ ճնշուի, մաշուի քո հոգին:

(Սոխակ Հայաստանի էջ 20).

586

Եւ յուսահատ կը հարցնէ.

Բայց քո տքնութեան ինչ վաստակեցիր...

Ո՞ւմից գոհութեան գէթ խօսք լսեցիր.

Այո՛. ո՛չ ոքից... յետոյ իմացար,

Թէ ի՛նչպէս մեծ մեծ կորուստ ունեցար:

(Նոյն էջ 21).

587

**Ապերախաներուն կարելի է յիշեցընել Ա-
լաշկերացիներու սա առակը.**

Կաթն ի կթոց (կովկիթ),

հորթիկն (հորթ) ի փողոց:

**Մեկնութիւնն է. « Բարիքը ստանալէ յե-
տոյ՝ բարերարը արհամարհել »:**

(Ազգր. հանդես Գիրք VII VIII 1901 էջ 468).

588

Ապերախտին պէտք է յիշեցընել.

Նստեմ գոզդ,

Ճողեմ (փետտել) մուրուքդ:

**Մեկնուած է. « Մէկին խնամքը, բարի-
քը՝ վայելիլով մէկտեղ՝ անոր մեծ վնասներ
հասցընել »:**

(Նոյն էջ 475).

589

Առական իսկ հաստատած է որ բարերարութեան պսակը, փշոտ ապերախտութիւնն է: Ալաշկերտցիք կ'ըսեն.

Աղէկ՝ վատին.
վատն՝ աղէկին:

Մեկնութիւնն է. « Բարութիւններուն միշտ վատութիւններ կը փոխարինուին փոխադարձաբար »:

(Նոյ՞՞ Էջ 487).

590

Քաղաքագէտին յենարանն է ապերախտութիւնը: Ապերախտ էր Բիւզանդիոնը: Ներսէս մեծը յիշելով իր ազգին բիւզանդական կայսրութեան համար սածած մտերմութիւնը, աջակցութիւնը և միանգամայն յիշելով նենդաւոր ապերախտ բիւզանդացւոց դիւանագիտական դարանները, կը հառաչէ.

Ապերախտ Բիւզանդիոն, քո վարմունքը աններելի կը մնայ իմ սրտում... Դու վատութեամբ վարձատրեցիր իմ հայրենիքի մատուցած ծառանութիւնները...:

(Սամուէլ Էջ 292).

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ԾՆՈՂՔ. ՄԱՆՈՒԿ. ԿԻՆ. ՊՍԱԿ. ԱՂՋԻԿ.
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻԻՆ. ԾԵՐՈՒԹԻԻՆ.
ԹՄՐՈՒԹԻԻՆ.

591

Ընկճեալ ազգին ամենէն կարեւորը և կեն-
սականը՝ է խիզախ փողը, որ չի թողուր քը-
նանալ, թմբրիլ անտարբերութեան մէջ: Մեր
վիպասանները և բանաստեղծները, ըմբռ-
նելով ընդվզող ձայնին մագնիսականութիւ-
նը, անդապար սրտացին արթնութիւն և
սթափեցուցին մայր Հայաստանը իր խորունկ
քնէն: Գամառ Քաթիպա երգիծանքով կ'ար-
թրնցրնէ Հայութիւնը.

Դէ՛հ, իմ պառաւ մայր Հայաստան.

Քրնէ՛ անոյշ ու անդորր.

Այսպէս յաւէրժ քեզ կը կարգան

Ազգ ու ազինք օ՛ր օ՛ր օ՛ր...

(Ոտանաւորներ էջ 78).

592

Առած է, որ երբեմն Հոմերն ալ կը քընա-
նայ. այսպէս նաեւ ամէն մեծ մարդ կրնայ
ունենալ թմրութեան թոյլ ժամեր. Բաֆֆի
հետեւեալ սովորական խօսքն է ըսած.

Ամենամեծ մարդիկն անգամ ունենում են խո-
շոր թուլութիւններ:

(Խեբը Էջ 229).

593

Նահապետին համար թմբրեր է հայու-
թիւնը. իր քնարով զայն կ'ուզէ արթնցընել.
Հայ ազգ, հայ հանճար, քունն է զքեզ բռներ.
Քուն թանձր և երկայն. բայց ոչ մահ անյոյս.
Ո՛վ արթնցընէ զազգն իմ ի նոր լոյս.
Ես հազարներ տամ այնոր, տամ բիւրեր,

(Հայրուհի Էջ 344).

594

Եւ կը յորդորէ.

Ո՛վ, ո՛վ կանգնէ զքեզ հանճար հայրենի...
Ե՛լ, կանգնէ դու զքեզ, զաւակ ես երկնի.
Լ՛ոյս ծագէ մըթէդ, ել կանգնիր ի վեր.
Հերիք քընացեր.

Գիշերտ է անցեր...:

(Նոյն Էջ 344).

595

Արտաշէս Բ. միշտ նախանձելի կեանք մ'ունեցաւ, թէեւ զժբաղդաբար յետոյ ներքին անհաւասարմութիւնները պղտորեցին անոր արքայական և ամուսնական փառքն ու վայելք : Պասամութիւնը բանասանդժական խանդով կը նկարագրէ անոր հարստութիւնը. ոսկի, մարգարիտ և երջանկութիւն կը սեղայ, երբ իրեն հարս կու գայ Ալանոց աչազեղն կոյս Սաթինիկ :

Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեան Արտաշիսի, տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն :

Խորենացին կը գրէ. « Քանզի սոյխրութիւն իսկ էր թագաւորացն մերոց, փեսայութեամբ ի գունն տաճարին հասանել՝ զահեկանս ճապաղել իրեւ զհիւպատեանն հոովմայեցւոց. սապէս և թագուհեացն յառազաստին՝ մարգարիտ » : Պերճագեղ հարսնութեան միակ օրինակ կարող ենք բերել Գողթան երգիչներու այդ հարսներդն :

(Խոր. Պատմ. էջ 266).

596

Մեր առաջնորդներու փողը սրբան ալ ուժով պուայ, սակայն թմբուլթիւնը շատ անգամ մեռելական ըլլալով, ի զուր կը յոգնին լեզուները. խորենացին աւաղելով իր ժամանակուան բարքերը, պաննագին ափսոսալով նախարարական գունդին սճիբը և ապերախս անտարբերութիւնը, վերջապէս յուսահատելով, կ'ըսէ.

Գաղարեսցէ բանս, որպէս աշխատութիւն կը ընել՝ յականջս լինել խօսեցեալ մեռելոց:

(Խոր. Պատմ. էջ 372):

597

Մնողքը նուիրական է, ծնողասիրութիւնը պարտականութիւն. նոյն իսկ թռչունները մեզի ծնողասիրութեան օրինակներ են. կը դրէ առակախօսն վարդան.

Արագիլն և ճայեկն և ոպոպն զժերացեալ հայրն իւրեանց դարմանեն, սնուցանեն և ծառայեն. մինչեւ մանկանայ կամ մեռանի:

Կը մեկնէ առակախօսը. « թէ պարտ է մեծարել և վարմանել զծնօղո և հնազանդիլ »:

(Ժողով. Ասակ. վարդաբայ 229):

598

Կանանց մասին Եզովբոսը սա առակը կը պատմէ. « Էրիկ մարդ մը սկսեւ էր հաշուարնալ, և կը նայէր որ հաճելի ըլլայ իր երկու սիրելի կընկաոցը, սրոնց մէկը պըզտիկ էր ու սարիքը քիչ, իսկ մէկալը սարիքը առած տեսքն ալ գացած էր: Ասոնք կ'ախորժէին որ էրիկնին իրենց յարմարցընեն, և երկուսն ալ իրենց ախորժակին հետեւելով, մեծ հոգ ունէին որ փոփոխ սանարեն անոր գլուխը: Բայց մարդուն բանը շատ դէշ եղաւ, վասն զի պզտիկ կինը երբ անոր գլխուն վրայ կը տեսնէր ծերութեան նշան ճերմակ մազ, բարկանալով կը փեռաէր որչափ որ գտնէր: Մէկալ կնիկն ալ երբոր կը տեսնէր սեւ մազ, բոլորը կը փետտէր: Եւ այսպէս քիչ ժամանակի մէջ մարդուն գլուխը կնտակ դարձաւ »: Եզովբոսի առակներուն թարգմանիչը այս պատմութենէն կը հանէ սա առակը, թէ.

Վայ որ մատնէ զինքըն կանանց,
Հանեն յիւրմէ խելս ընդ հերաց:

(Եզովբոսի առակք էջ 198):

599

Նշանիկ Ծերութեան համար գրած է.

Ծերութիւն և հիւանդութիւն պատերազմ է
 ժամանակեայ. զի մարմնոյ զօրութիւն պակասեալ է,
 վտանգն բազմացեալ, և հանգիստն սակաւ,
 և կամ բնաւ իսկ ոչ, և սատանայ բորբոքէ
 զբոց ցասմանն, և ատել տայ զկարգն,
 հայհոյել զառաջնորդն, տըրտնջել զեղբարցն:

(Եզեիկ էջ 308).

600

**Հիթանոս խիկարը կը խրատէ կնիկներէն
 զգուշանալ.**

Որդեակ մի համբառնալ զաչս քո տեսանել
 զկին գեղեցիկ յունել և ծարուրել, ցանկանայ-
 ցես ի սրտի քում և թէ տացես նմայ զամենայն
 ինչս քո, առաւել ի նմա ոչ ինչ գտանես, այլ
 դատապարտիս ի յաստուծոյ և ի մարդկանէ,
 քանզի նման է նայ գերեզմանի որ ի վերոյ գե-
 ղեցիկ լինին և ի ներքոյ լի ժանտայհոտութեամբ
 և ոսկերաւք մեռելոց:

(Խիկար էջ 11).

601

**Խիկար իր որդւոյն խորհուրդ կու տայ.
 Որդեակ մի խնայեր զորդիդ քո ի ծեծ, զի**

ձեծ մանկանն այնպէս է. որպէս աղբ ի պարտիզի:

(Նոյն էջ 18).

602

Կ'ըսէ գարձեալ.

Փորձեայ զորդին քո ի քաղց և ի ծարաւ. և եթէ կարող իցէ, ապա տուր զինչս քո ի ձեռին նորայ:

(Նոյն էջ 45).

603

Կնոջ առջեւ պէտք է գաղտնապահ մընալ, առակ ու պատմութիւն կը հաստատեն կանանց անգաղտնապահութիւնը. ի մասսանն խիկար կը պատուիրէ.

Զգաղտ բան քո կնոջ մի յայտնել, զի տկար է և փոքրոգի և նայ յայտնէ կարեւորացն և դու արհամարհիս:

(Նոյն էջ 48).

604

Տղոց պարզ ու նահապետական խրատ մըն է խիկարի սա պատուէրը.

Որդեակ սիրեաց զհայր քո որ ծնան զքեզ և

զանէծս հաւր և մաւր քո մի առցես զի ի բարութիւն որդւոց քոց խնդասցիս:

(Նոյն էջ 49).

605

Վիպասան Աբովեանը՝ ծերերու համար ըսած է:

Խաչը գիտենայ՝ էս հալււորներն ու պառաւները քանի մեծանում են, խելքըները էլ հետըները կորցնում:

(Վերք Հայաստանի էջ 15).

606

Նոյն վիպասանը ծերերու զէմ ունեցած ատելութիւնը զեռ առաջ մղելով, կը յանդրանի ու կ'ըսէ. «Մէկ կորչում էլ չե՛ն էս անատամ հալււորները, էս ծերերը», պատճառ... «որ մենք զինջանանք, մեր քէֆին նայինք»: Ծերերու մասին սա սովորական զրոյցն ալ կը գործածէ.

Իրանք ջանից ընկել են. իրանց ջահելութիւնը մոռացել, ու չեն էլ ուզում, որ մենք էլ ա, մեր օրը քաշենք:

(Նոյն էջ 25).

607

Հարազատաց սէրը հրեշտակային է,
վայելք և երկնային հեշտանք. Բազրատու-
նին Հ. Արսէն հիանալով կ'երգէ այլ սէրը.

Ո՛հ որպիսի սէր սըրտից և միամիտ մտեր-
մութեան

Աղապատանք և համբոյժք տիրեն յօրհնեալ
ազգատոհմին,

Որպիսի՛ գութ և խընամք առ միաբուն ազանց
սերունդ.

(Հայկ դիպագն էջ 378).

608

Սուրբ Գիրքը կը պատմէ Դարեհ թա-
ղաւորի երեք պատտնի սենեկապաններու
իմաստնալից խօսքերը: Մին կ'ըսէր, յաղ-
թող ու զօրաւոր է գինին, միւսը՝ թագաւո-
րը, իսկ երրորդը՝ Զօրաբարէլը՝ կը պնդէ
թէ «Յաղթօղ և զօրաւոր են քան զամե-
նայն կանայք»: Այս երրորդի խօսքը ըն-
դունելի կ'ըլլայ. ան կը մեկնէ իր խօսքը.
կը հարցնէ. «ո՞ է որ յաղթեալ ունի և տի-
րէ ի վերայ ամենեցուն: Ո՞չ ապաքէն կա-
նայք»: Եւ այս համազումը նոյն իսկ հայ

հիքիախնեբրու մէջ կ'ապրի : Սրուանձանեան
իր « Համով-Հոտովին » մէջ կը նկարագրէ
« Բասիկան և Խան Բողու » հէքիաթը, ուր
բանդէտ մարդու մը բերնէն կը լսուի թէ .

Մարդ կնիկով կը յաղթուի, ջանավարը գի-
նիով .

(Համով-Հոտով էջ 128) .

609

Ազգականութիւն՝ մօտաւոր կամ հեռա-
ւոր, երբ արիւնը, հարազատ պապենական
մեւնոյն արիւնը երակներուն մէջ կը արո-
փէ, անոնց սէրը կոյս է և անկեղծ . Ակնցի
հայը կ'երգէ .

Եղբայրն է քրոջ սրտին երակ, անոյշ խօսի
ու տայ մուրատ :

Եղբայրն անոյշ թէ եղբորդին . երկուքը մէկ
կու նրմանին :

(Նոյճ էջ 303) .

610

Պսակի, հարսնութեան երգեր, հայ հանդի-
սականներու բերնին մէջ շատ են . կուսական
պարզութիւն, անճուտմ սիրունութիւն ունի

այդ երգերու տպաւորութիւնը: Մոկացիք
պար բռնելով կ'երգեն այս հարսներդն.

Սիրող պառկեր մէջ խոտնոցին.

Զեռնիկ ծոցին ափն երեսին:

Խաբար տարէք մեր զոքընչին,

Աղջիկ գընաց խետ կըտըրճին:

(Նոյճ էջ 306).

611

Կը հասնին Մոկաց հարսներ, երկնից
առողներ. գուսանը անոնց կը հրամայէ.

Զարկէք խաղցէք, կընկտիք, տըղէք,

Քաղցր ու բաղարջ, խունկ մոմ խանէք,

Տէրտէր կանչէք գայ բուրվառով.

Պըսակն օրհնէ Աւետըրնով:

— Աստուած բարի վայելում տայ.

— Աստուած մէկ բարձի ծերացուցէ:

(Նոյճ էջ 207).

612

Հայը՝ փափկիկ, գեղաբուսիկ կոյս աղջ-
կան օրրանը օրօրելուն, կ'երգէ անոր ապա-
գայ արժանիքը.

Աղջիկ ունեմ հունարի,

Գլխին ունի ջունարի.

Աղջիկ ունեմ հունարի,

Բոյլ սալք ու չունարի:
 Աղջիկ ունեմ հունարի,
 Տալ չեմ հազար թումանի,
 Գլխին ինչքան մազ ունի,
 Էնքան իլթիմազ ունի.
 Բուրդ բերէք բաժինք անի,
 Աւղտ բերէք բարցի տանի,
 Գեղով կգան խնամի,
 Տալ չեմ աղջիկս տանի:
 Ար խնամին քեզ տանի,
 Բաս քու մէրն ի՞նչ անի:
 Ով կարայ որ քեզ տանի,
 Իր մօր ձեռից դուս հանի:

(Ազգագր. Հանդես Գիրք XI էջ 41).

613

Հայ գուսաններ հարսերու, աղջիկներու
 համար շատ անմեղուկ ու պատկառուկ եր-
 ցեր նուիրած են.

Ես դուչ եմ թեւս դեղին,
 Ման կգամ եարիս գեղին,
 Իմ ջանս դուրբան կտամ:
 Իմ եարիս ցաւող տեղին:

(Նոյն էջ 48).

614

Վրձակահանները աղջկանց համար եր-
 գած են.

Համբարցըմը գալիս ա,
 Ծաղիկը ցնծալիս ա,
 Համբարցըմ կանչող ախշիկ,
 Զէնդ ծլվլալիս ա:

(Ն^{ոյ՞ն} էջ 52).

615

Քործի ժամանակ թմրութիւնը, թուլութիւնը արբիւնքի կորուստ վասնութիւն է. այդ պարագային ալաշկերացին կը յիշեցընէ առակս.

Զուր մի (մինչեւ) Շուշան գարդըրւի.
 Ժամերը կ'արձըկւի (կ'աւարտի).

Այս է առակիս պատմութիւնը. «Անի քաղաքին մէկ թաղը հայ ազնուականուհի Շուշան օրիորդի ապարանքը կը գտնուի եղբր, ուրկէ բաւական հետի էր եկեղեցին, Ախուրեանի միւս կողմը. Օրիորդ շուշանը չափազանց եկեղեցասէր և իբրեւ Աւայի թոռներէն մին՝ չափազանց պճնասէր էր: Ամէն ատեն երբ պատարագին կ'երթար՝ նախ իր արդուզարդը կ'ընէր, և ապա գուրս կ'եղնէր: Հանդիսաւոր օր մ'ալ Շուշանը սովորութեան համաձայն, սկսաւ արդուզարդը. և

այս անգամ աւելի գեղեցիկ, օրուան հանդէսին համապատասխանելու համար, ու ճամբան ինկաւ, սովորականէն քիչ մը ուշ: Եկեղեցին հասած ատեն ժողովուրդը արդէն սկսած էր ցրուել, ժամերգութիւնը աւարտած էր, ու Շուշանը բնականաբար զրկուած: Կը նշանակէ նաեւ—աւելորդ զբաղումը կարեւոր գործերէն կը զրկէ մարդս»: (Ազգ. Հեղ. Գիրք VII VIII 1901 էջ 479).

616

Հայաստանի բերանը, աղջիկներու մասին ժլատ է բարի խօսելու. առակով իսկ չարչարուած է անոնց նշանակութիւնը. և ինչո՞ւ, զի սան զի սան ապրանք չեն, այլ օտարին.

Աղջիկ ա.

Էլու (ուրիշ) պատ ա:

Մեկնութիւնն է. « Աղջիկները ուրիշների սան շինութեան համար են, և ո՛չ իրենց հօր սան »:

(Նոյ՞ էջ 487).

617

Աղջկանց և կնիկներու համար, հայ առակը չուզեր շողոքորթ երեւնալ. համարձակութեամբ կ'ըսէ.

Ինչքան օձ կայ տտան

Էնքան ֆէլ (խորամանկութիւն) կայ կնկան.

Մեկնութիւնն է. « Կնոջ հնարագիտութիւնը չարագոյն և տեւական է, օձին թու նաւորելու յատկութեան չափ, իսկ աղջկան աւելի » :

(Նոյճ էջ 492).

618

Այր և կնկան միջեւ ծագած կռիւները տեւական չեն, այլ պատճառաւ հայաստանցիք ըսած են.

Իրիկ կնիկ կռուեցան,

Ինչ գիտցաւ թէ բաժնուեցան :

(Նոյճ էջ 492).

619

Բայց լաւ է որ

Կնիկ արծուու ձեռ ընկնի՝

ու (վատ) մարդու ձեռ չ'ընկնի :

(Նոյճ էջ 494).

620

Կինը զկին կը ճանչնայ և կրնայ խաբել,
և ասոր համար ըսուած է.

Կնիկ կնկան սատանայ,
կնիկ կնկան քահանայ:

(Նոյն էջ 494).

621

Ծերերը օրհնած շրթունքով երիտասար-
դաց կ'ըսեն.

Հալիս (վիճակիս) տիրանաս (հասնիս),
Տարդիկս (ցաւս) իմանաս:

(Նոյն էջ 494).

622

Հայ հարսնեւորներու սագերը և նուա-
գարսնները հարս ու փեսի համար շատ եր-
գեր կ'երգեն, շատ մաղթանքներ կը խնկեն.
Փեսան շրջապատուած աղջիկներէ և մանչե-
րէ կը տեսնէ անոնց պարը, կը ըսէ անոնց
երգը.

Ելիր բազմէ, թագւոր աղբար,
Որ քեզ գովեմք զխուռ ի վար,
Անկէց զքու մագերդ ըսեմք,

Որ սրմայի թել նմանի:
 Անկէց գթու երեսդ ըսեմք,
 Որ լուսունկի կալ նմանի.
 Անկէց գթու աչերդ ըսեմք,
 Որ հրեղէնի բալ նմանի:
 Անկէց ըսեմք ակոսներդ,
 Որ մարգարտի շար նմանի.
 Անկէց գթու պօյրդ ըսեմք,
 Որ չընարի տալ նմանի:

**Փետայի հարսնեւորք, հարսին տունը գա-
 լով, կը գովեն հարսը որ դուրս գայ.**

Ման եկուր աղւոր, ման եկուր,
 Դէպ ի մեր տուն ի դան եկուր.
 Աղջիկ, քեզ ո՞ր մարն է բերեր:
 — Ան թուխ աչվի մարն է բերեր,
 Մարն է բերեր մեզի համար
 Մենք ենք եկեր քեզի համար:

**Երկուշարժի հարսը ձիով ժամ կը բե-
 րուի, հարսնեքայրեր հարսը շրջապատած
 կ'երգեն.**

Եկուր աղւոր աղջիկ, հարս եղար մեզի:
 Եագուիթ, գմբուիթ, անգին քար եղար մեզի.
 Ձեռք մը լաթ ենք բերեր, վրեկդ անցուր,
 Քեզ տանել եմք եկեր, ծնողքդ լացուր...

Ուրդ խետիմով է, դուն մեզ խնդացուր,
 Եկուր աղւոր աղջիկ, հարս եղար մեզի.
 Աղջիկ մը կը տանին ալով ու լալով,
 Գլուխն ալ է փաթտած վարդեգոյն շալով.

Մագերն ալ է հիւսած սրմայի թելով.
 Զեռքերն ալ կարմրած Հինտի հինայով:
 Մի լար աղւոր, մի լար կուլաս ինչ կ'նես.
 Սիրուն, դու մօրմէդ չի զատվիս, հապա ինչ
 րնես:

Կէսուրը իր փեսայ-զակին ճակաար և
 Հարսին աշունները համբուրելով, կ'ըսէ.

Ոսկի թագիկ

ի ձեր գլխիկ.

Օրեր շատկեկ իմ հարսնուկիս,

Հազար բարի իմ թագւորիս:

Հարսնիք ու պար երբ կը փոխուին սուպի
 կսծի՝ զօքանչը կ'ողբերգէ.

Ինչո՞ւ կուլաս խեղճուկ, ողորմուկ,

Սիրականդ կ'ուզես փափուկ.

Սիրականըդ ան ճամբով են տարեր,

Ուր ան ճամբուն մարդ չէ դարձեր,

Ո՛չ ան ճամբուն ճամբորդն է դարձեր,

Ո՛չ ան ճամբուն տէրն է խնդացեր:

Մեռնողին մայրը հառաչակոծ լալօն մ'ու-
 նի.

Կրակ ինկեր այգիներուն պարերը,
 Երթաք, ըսէք. թող չի բերեն մարերը.

Որուն գառն է մեռեր, որուն ընկերը:

Եկու գառնուկ, եկու, ո՞ւր ես մնացեր.

Ել ի բարձրը լեռը, դուրսն ես մնացեր.

Զի կա՞յ գալու ճամբայ, հո՞ղ ես մնացեր:

Եղբրամայրը հառաչող մօր կ'ուզղէ այս
խորախուսիչ խաբուսիկ երգը.

Զէ մեռեր քո որդին, չէ մեռեր,
Իջեր պախճան ի վար գնացեր.
Վարդ է քաղեր, դրեր գլխուն.
Քունն է տարել անուշ հոտուն:

Իսկ մեռնողի մայրը՝ անպատիր՝ կ'ողբայ.

Ես ալ չեմ երթար վարդենուն տակը,
Կոտրեր է մատանուս գոհարէ ակը.
Ի՞նչ գիժար կու լինի, ան, մահուան խակը:
(Անգիր դպրութիւն էջ. ԿԹ-ՁԵ).

623

Սէրը ինքնին իր հետ կը կրէ հմայքին
խորհրդականութիւնը. ըստ սիրուած առար-
կային, կը գնահատուի սիրոյ արժանիքը.
բայց թանկագին ու անզին է հօր ու մօր իրենց
մանկանց սէրը, որուն հարազատութիւնը
օրօրանին շուրջը կը փնտռենք, ու կը գըւ-
նենք: Հայ մայրերը իրենց գառնուկներու
այդ սէրը շատ գորովով օրօրեր են, և
յոյսերով երգեր ու անոյշ արցունք թափե-
րն: Անկնցի մայրիկը թող երգէ որ լսենք.

Աղուոր լ' աղուորաց որդի,
 Աղուորնաց քեռոց քեռ որդի:
 Քու ծառդ ու ճեղդ ոսկի,
 Քու տերեւդ վարդ կու մանի:
 Քու ջուրն է անպակ գինի,
 Քու կիւզէլդ (գեղդ) տեղ չի լինի:
 (Հեռաբիւնք Ակնայ 407).

624

Մայրիկը կ'երգէ. օրօր կ'անէ.
 Ծոցիկտ առաւօտ նման,
 Առաւօտան շաղիկն է վրան:
 Շաղուոր ետ ու ետ գնա,
 Ուր ցաթէ արեւն ի վրան:
 (Ն^{ոյն} էջ 408).

625

Բուրաստանին, դրախտին մէջ որքան սե-
 րեւ կայ, մայրիկը զաւկին ռյնքան տարի
 կը ցանկայ, և կ'օրօրէ ու կ'երգէ.
 Պիւլպիւլը պաղճան է իջեր.
 Վարդենուոյն թփիկն է թառեր:
 Անուշ մէնէմշին (մանուշակ) հոտուն,
 Աղուորիս քնիկն է տարեր:
 (Ն^{ոյն} էջ 409)

626

Թէ շատ կուլայ մանկիկը, մայրը կը
մաղթէ անոր քարէ մարիկ մ'ունենալ որ ա-
նոր պղնձէ ձայնով երգէ օրօր. մանկիկը չա՛ր
ըլլայ թէ լալկան, մայրիկը չի մոռնար իր սի-
րուն երգեր.

Քու գինդ է հազար ոսկի,
Հազար ալ կուտամ եւրլի:
Հազար ալ անոր կուտամ.
Լոս երեսդ երկու պէնկ:
Աղուոր ես ծոցուդ ի վեր,
Երթամ ո՞վ բերիմ խաղ-ընկեր:
Երթամ լուսնկան բերեմ,
Լուսուն աստղը խաղ ընկեր:
(Նոյն էջ 410).

627

Մանկիկին համար՝ Տիրուջմէ կը խնդրէ
քնիկ, Մարիամէն կը խնդրէ հանգիստ. կ'եր-
թայ եկեղեցի կը մտնէ և սուրբ մը բարե-
խօս կը բռնէ.

Օր օր օր օր քուն ունիս,
Պեշիկին մէջ տուն ունիս:
Ոսկի ուրան ունիս,
Մարգարտէ եօրդան ունիս:

Ճէֆայիրէն (գոհար) բարձ ունիս.
 Շար ու շամաթ (նրբահիւս) շոր ունիս:
 (Նոյն էջ 412).

628

Հարսերու երգերն ալ յատուկ գորով և
 զգացմունք մը ունին Ակնցիներու սրտին
 մէջ: Հարսնետոբք կը խնդրեն որ հարսը
 մանտրաիկ քալէ և վայելուչ ճեմ՝ զճեմի
 յառաջէ. անոր կ'ուղղեն հազար մէկ գո-
 վեստ.

Առաւօտուն կ'ելլես, արեւ կու ցաթէ,
 Բերանտ ուր կու բանաս, մեղրը կու կաթէ,
 Եկո՛ւր նստինք, անուշ անուշ խորաթէ,
 Եկո՛ւր, աղուր աղջիկ, հարս եղար մեզի.
 Եախութ, զմրութ՝ անզին քար եղար մեզի:
 (Նոյն էջ 415).

629

Կ'երգեն հարսնետոբք.

Նա՛զ արէ՛, նա՛զ արէ, նազդ վերցնիմ
 Այա քեզի նուշ ու շէքէր կերցնիմ.
 Հագցընիմ, կապցընիմ, մարոնցդ խրկիմ:
 Մի՛ լար, աղուր աղջիկ, աչուիտ կ'աւըրի.
 Քեզ պզտիկ կարգողին տնակն աւըրի:
 (Նոյն էջ 416).

630

Փեռային երգը աւելի բանաստեղծական է.
 Ան բարձրը լեռներն ի վար, մեզի բարկ արեւ
 մին է ցաթեր.
 Բմմենուն երդիքն ի վար, մեզի դուռն ի ներս
 է ճառագայթեր.
 Բմննտ ի վրայ եկէք, թագաւորին կապան կա-
 րեցէք.
 Լուսնկան աստառ արէք, արեգակն երես ձե-
 ւեցէք,

Ան մոյ (մանր) ու խոշոր աստղեր՝ թեւերուն
 տիւկմէ (կոճակ) կարեցէք:

(Նոյճ էջ 422).

631

Ճիշտ է առակը որ կ'ըսէ.

Մարիկը է տաքուկ հացիկ,
 Ո՛վ ուտէ, կու կշտացնէ:
 Հարիկն է անպակ գինի,
 Ո՛վ խմէ, կու արբեցընէ:
 Աղբարն արեգակ նման,
 Սարն ու ձոր հաւտար կը ցաթէ:

(Նոյճ էջ 488).

632

Ծերութիւնը յաւակնոտութեան հետ ունի փորձառութեան զեղեցիկ և անվիճելի յասկութիւնը, որուն անփորձ երիտասարդը պէտք չէ զիմացրէ: Բաֆֆիի ծերունին Աւրակ՝ բռնելով իր ճերմակ մօրուքը, կ'ըսէ Սամուէլին.

Այդ մագերից ամէն մէկը մի փորձանքի մէջ է սպիտակել, Սամուէլ... ես շատ բան եմ տեսել և շատ բան եմ փորձել...

(Սամուէլ էջ 63) .

633

Մոկացի կիսն Սաթենիկ, իր Մուշեղին կը պատասխանէ.

Մենք մեր օրօրոցներով կը շրջենք բանակի հետ և մեր ձեռքով կը դարմանենք ամուսիններ, ընդ վէրքերը...

(Սամուէլ էջ 196) .

Հին հայաստանցի քնքոյշ հարսը այսպէս կը քաջալերէ մարտիկ ամուսինը. և խոռովայոյզ ճգնաժամին՝ կը մոտոժէ հայրենիքի կեանքը և պատիւը:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ .

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԻՊՈՒԱԾՔ, ԲԱՐԿՈՒԹԻԻՆ,
ԿՈՒԻ, ԽԱՂԱՂՈՒԹԻԻՆ, ՏԺԳՈՀՈՒԹԻԻՆ:

634

Ազգակործան վատ կոխնհրու դէմ, ուում-
բեր են Գամառ Քաթիպայի այս խօսքերը .
Արուեստ, ուսում, շքեղարուեստ տարածէ՛ Հայ
ազգի մէջ,
Բայց բռնութեամբ միշտ հեռացուր նորա մէջէն
կրօնի վէճ .
Քեզ ինչ շահ է, թէ դու կ'ասես՝ Հոգին բողոքել
է Հօրից,
Կամ թէ Որդին Հոգևով սրբով անսերմ ծընունդ
է Մօրից...
Թող սիրելի, այդ խնդիրքը, աչքըս դարձուր
դէպ հարաւ,
Բիւր բիւր հոգիք դու կը տեսնես կորած դորա
պատճառաւ .
Բայց մինչ այսօր այդ խնդիրքը մընացել է ան-
վըճիւ,
Թոյլ խելքովըտ աշխատում ես քակել անքակ
այդ կընճիւ:
(Ոտանաւորներ. էջ 61).

635

Ըստ Բաֆֆիի կոուարարներու մէջ ճշմարտութիւնը կասկածոս բան մը կը համարուի.

Կռիւի մէջ յայտնված ամեն էշմարտութիւն կասկածաւոր է թւում:

(Խեհրք էջ 142).

636

Մեր հասարակական ծանօթ հոգեկան հիւանդութեան համար, կ'ըսէ Գ. Արծրունի.

Ընդունուած միտք է որ հայերը երկպառակութիւն սիրող ժողովուրդ են, որ նաքա զրկուած են ընկերանալու ընդունակութիւնից:

(Գ. Արծրունու Աշխատարիւճները Հ. I. էջ 372).

637

Պատմական զիպուածներու շարքին սեւ օղակներէն մին կարելի է ընդունիլ Հ. Ալիշանի սա յիշատակածը.

Թիւր տեսութիւն կարճատութեան խաբեաց և զվասակ զդրօշակիր անմիաբանութեան Հայոց, զոր աւաղական ձայնիւ մեծի Երիցուն անմիտ

վաճառական կոչեմ և ես քան չարամիտ դաւաճան:

(Բագր. 1843 էջ 319).

638

Խաղաղասէր Հ. Ալիշանը իր քնարով խաղաղութեան ձայնը կը հնչեցնէ.

Վարանակալն յաւիտենից խաղաղութիւն՝
դարձցի յիւր գահ.

Վարձցի հեզն այն, դարձցի հաստիչ, դարձցի
սիրուն խաղաղութիւն:

(Խոհուցի էջ 112).

639

Եզովբոսի առակներուն ներշնչմամբ, Բժըշկեան Հ. Մինաս տժգոհներուն համար կը գրէ սա առակը.

Տժգոհ մարդուն ինչ որ ընեն,

Միշտ գանգոտի ունեցածէն:

(Եզովբոս առակ էջ 118).

640

Եզնիկ կը գրէ դաստիարակի համար. Թէ

Մի բարկանար աշակերտի մեղուցելոյ, զի
հիւանդն ոչ թէ յիւր կամաց հիւանդանայ:

(Եզնիկ էջ 308).

641

Խաղաղութիւնը, անխաիր՝ ամենուն սիրելի և պաշտելի է՝ խռովութիւններէ խոյս առնող մենակեացնիրուն համար. և անպատեհ

Խաղաղասէր կրօնաւոր ջան պայծառ է եղբայրութեան:

(Նոյճ էջ 301).

642

Մարդու կեանքը ընդհանուր համոզումով՝ կոխ է, պայքար և ճակատագրական պատերազմ.

Այս կեանքս պատերազմ է:

(Եգիպտէ էջ 308).

643

Բարկութեան դէմ՝ յորդորներ անպակաս են, բայց ամենէն ազդու յորդորը, օրինակն է հեղահամբոյր, որուն տիպարը ըստ Սոփերքի, ինքնին Շնորհալին Ներսէսն է. սա թէեւ ի բնէ բունն, բայց պատմութիւնը կը վկայէ. թէ բնաւ չէ բարկացած. խիստ ան-

տանելի առիթներու ատեն, անուանելով զու-
րիշները Լոյս անուամբ, կ'ըսէ եղբր.

Լոյս, եթէ ոչ յիս խնայէի՝ բարկանայի քեզ:
(Հայագատում Բ 374)

644

Ներքին պառակտումները պախարակելի
և զգուելի են: Պէշիկթաշեան իր «Կսոնակ»
ուրբերգութեան մէջ կը գրէ.

Կը վայլէ՞ որ մենք մէկ ազգ՝ մէկ արիւն ըւ-
լալով, մէկմէկու կորստեան գուբը փորենք ու
հայրենիքը ընտանի պատերազմներով թշուառու-
թեամբ ան ու դողով լեցրնենք:

(Պէշիկթաշ. Մատենագրք. 195).

645

Եւ Բագրատունին Հ. Արսէն, իր Հայկ
պիւցազին մէջ ըսած է.

Գագանք անգամ շողղակերք չարկին ժանիս
ի համազգիսն:

(Հայկ պիւցազն էջ 30).

646

Մենք կը յիշենք հայկական անհաշու-
թեան օրինակ մը, որ թէեւ երգիծական և
անիրական ու հասակ մ'է, սակայն յար-
մար յամառ անհաշուութեան: Ալաշկերացի
աղագնորը, հինգ կամ ութ տարեկան ե-
րախայ մը հարս կ'ընեն, երեսը քօղով կը
ծածկեն: Մէկը կը բանայ երեսը, միւսը կը
զոցէ ու կ'երգէ...

—Քեզի կիտամ մաղ մի ոսկի,

Ա՛ն պարիշի, խնամի ճան:

— Մաղը ծակի,

Ոսկին թափի,

Զէմ պարիշի, խնամի ճան:

(Ազգ. հանդես Գիրք VII VIII 1901 էջ 437).

647

Ծովը գետով չի յագնար, սժգոհն ալ
տեսած բարիքներով ու վայելքներով: Հա-
յաստանցիք կ'ըսեն.

Ուտայ՝ կ'իլայ (լալ),

չ'ուտայ՝ կ'իլայ:

Մեկնութիւնն է. «Տժգոհ ըլլալ միշտ,

ունեցած և շունեցած պարագաներուն միան-
գամայն » :

(Նոյն էլ 477).

648

Բարկութիւնը՝ երբեմն կը ծածկուի խա-
ղաղ կարծուած հոգիներուն մէջ, ուսկից
բռնկած զայրոյթը կարելի է համարել ան-
զիմաւորելի փոթորիկ: Ալաշկերտցիք ըսած
են.

Վախեցէք մարմանդ (հանգարտ) գետից.

մի վախեցէք զըմիգէմփան (կատաղի) գետից:

Կը մեկնուի. « Հանգարտ բնաւորութեամբ
տեսնուած մարդերը երբեմն աւելի վտան-
գաւոր են, քան բարկացոտ, կատաղի երեւ-
ցածները » :

(Նոյն էլ 481).

649

Կան վէճեր, կոիւններ, որ յիմարարար
կը ծնին ու կը բորբոքին, նկատելով անըր-
ջային բաներ. այլ կուսարարներու Ալաշ-
կերտցիք կը յիշեցընեն.

Ցըպնին ընկի,
Զըռչին քըզի*:

Մեկնութիւնն է. « Անշահ բանի վրայ
վիճել, և երեսակայական շահերով գոյա-
ցում աալ միմեանց »:

(Նոյն էջ 484).

650

Կուռին բնականաբար կը յաջորդէ հաշ-
տութիւն. այս է օրէնքը. ուսկից զուրկ մնա-
ցողները մարդկութեան սահմանէն զուրս
նկատելու ենք: Ալաշկերացիք կ'ըսեն.

Քար գլօրի (գլտորել).
կը կանի (կը կենայ):

Մեկնութիւնն է. « Խնչպէս շարժման՝ դա-
դարում մը, նոյնպէս ամէն թշնամութեան
հաշտութիւն մը կայ »:

(Նոյն էջ 485).

* Առակս ունի իր պատմութիւնը. « Երկու պտտող
շարժիներ բաւական ատեն իրարու հետ ման գալով,
առուտուր ընելէ վերջ՝ կ'ուզեն իրարմէ բաժնուիլ. բայց
բան մը չեն ունենար կիտելու: Իրենցմէ մին կ'ըսէ,
« ընկեր, Ցըպնին ընձի. Զըռչին քըզի », ցոյց տալով
հեռուէն երեսցող երկու հայ գիւղերը »:

651

**Բարկացոտը ընտրելի է, քան թէ հան-
դարաաբարոյ խարդախը. կ'ըսէ առակը.**

**Չարուն՝ (Բարկացոտ) հետ կաց
կակզուց (հանդարտէն) յետ մնաց:**

**Մեկնութիւնն է. « Բարկացոտ մարդը
աւելի անկեղծ ու անխտանդ կ'ըլլայ, քան
հանդարտ բնաւորութիւն ունեցողներ »:**

Ն. յ. թ Էջ 501

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

ԽՕՍՔ ՈՒ ԳՈՐԾ · ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆ · ԳԱՂ-
ԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ · ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ · ԳԵՐՈՒ-
ԹԻՒՆ · ՀԱԼԱԾԱՆՔ:

(652)

Ուսուսհայ կրակոա բանաոանեզը կ'աղբայ,
որ հայ գաղթականին ո՛չ ոք կը կարեկցի:
Հայրենի օճախէն զուրս ընկած պանդուխ-
տը կը հառաչէ.

Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից,
Սերտ բարեկամք անջատած են ինձանից.
Թառամում եմ ես այս օտար երկրումը,
Մենակ բըսած ծաղկի նման դաշտումը:

(Գամար Քարիպա · Ոտանաւորներ էջ 19).

(653)

Արաքսը իր պանդուխտ որդւոց համար
սուգ կը բոնէ.

Քանի որ իմ գաւակունք
Այսպէս կու մընան պանդուխտ,
Ինձ միշտ սըզուր կը տեսնէք,
Այս է անխաբ իմ սուրբ ուխտ...

(Նոյն էջ 34).

654

Նոյն բանաստեղծը իր ամենէն ազգու և բարկաճայթ մէկ երգով՝ գերութեան պէմ ընդլզում կը գոռայ.

Հիմի է՛լ լըռենք, երբ մեր թըշնամին
 Խըլեց մեր սուրը – պաշտպան մեր անձին,
 Մըշակի ձեռքիցն էլ խոփը խըլեց,
 Այդ սուր ու խոփից մեր շըղթան կըռեց,
 Վայ մեզ, շըղթայով կապած գերի ենք,
 Հէմի է՛լ լըռենք:

(Նոյն էջ 95).

655

Թշնամին՝ հայը կ'արտաքսէ իր օճախէն,
 Իր բնիկ երկրէն, հայը շուարած, կը հարցը-
 նէ.

Պանդուխտ, հալածեա՛լ, երբարք, ո՛ր դի-
 մենք.

Հէմի է՛լ լռենք.

(Նոյն էջ 95).

656

Հայուն հետ կ'ապրի պապենական սա
 պասուէրը.

Լաւ է մեր կեանքը կարճանայ սըրով,
Քանց հաշուի, մաշուի թըշնամու լըծով.

(Նոյն էջ 100).

657

Նոյն բանաստեղծին պարզ մէկ այս սու-
ղը, իր պարզութեամբը, գերի հայութեան
աչքէն կը թափէ լեղի արսասունքը:

Հայաստանի մէջ փոքրիկ խորշ էլ չի մընաց
Հային:

(Նոյն էջ 124).

658

Պանդուխտ հայութիւնը, լալով կ'ողբայ.
Զընդան բանդ է իմ համար պանդըրխտութեան
լուս աշխարք:

(Նոյն էջ 125).

659

Ընկճեալ վանեցին կ'ազօթէ Հայաստանի
Ասուծոյն.

Թող դադրի մեր գերութիւնը,
Յառնէ Հայի ազգութիւնը,
Վերջանայ մեր հէգութիւնը,
Տէր ողորմեա՛, Տէր ողորմեա՛:

(Նոյն էջ 139).

660

Վանեցի Հայր սնի բմբոստութեան
« Հայր-մեր » աղօթքը. վանեցին այնքան
ազգասիրութեամբ վառուած է, որ կը մոռ-
նայ և պահ մը չի մտածեր իր առօրեայ
չոր հացը և իր մեղքերուն քաւութիւնը. ու
կաթողին կը պաղատի.

Ոչ չոր, ոչ կակուղ հացըդ մենք կ'ուզենք,
Միայն տո՛ւր ամէն Հայի ձեռքը զէնք.
Չենք խընդրել թողնել մեր անձանց պարտքը,
Թէք վերցնուր թուրքի, խայտառակ հարկը.
Գլորէ՛ մեզ, Աստուած, մարտի փորձութեան,
Որ շուտ ազատի ազգըդ քո հայկեան:

(Նոյն էջ 125).

661

Բանաստեղծը վշտացած սրտով ցոյց կու
տայ համակերպութեան և յուսախաբութեան
ունայնութիւնը և իր ազատութեան վերջին
խրատը կ'ըլլայ.

Ո՛ւր է, դու գիտե՛ս, բաղդըդ ու փառքըդ
Ու ազատ կեանքըդ, — Ի ծայր քո սուրին

(Նոյն էջ 143).

662

Ազատութեան փողը և յորդորը վարանելով կը լսեցընէ. հայը բռնակալութեան ոտքը իր ազի արցունքներով լուաց, բայց իր ձայնը լսելի չեղաւ, ու հիմա կը փորձէ և կ'ուզէ գիտնալ որ սուրբերուն շառաշինը պիտի լսէ երկինքը: Եւ կ'երգէ վանեցի մայրը.

Տնւր սիրական, քակեմ ձեռքիդ պալոււները,
արձակեմ,

Ու այդ թուրիկ աջիդ մէջը մի պողպատէ
սուր դընեմ,

Ըստրուկ գընա՛ արեան դաշտը, վերադարձիր
ազատուած.

Արդեօք մի օր պիտի լըսեն մեր խնդիրքը,
ո՛վ Աստուած:

(Կոյն Էջ 144).

663

Մշակներուն՝ պատերազմի հրաւէր կը կարգայ. գութանը՝ հայուն ազատութեան օրը մոռցընել կու տայ. զայն կ'ուզէ փշրել, ու անով կռել կոփել կու տայ սուր պատերազմական.

Եղբայր Հայեր, առէ՛ք խոփը, տուէ՛ք դարբինին կռելու,

Կըռեւ-կոփեւ սուր ու սուտեր՝ Հայաստանը
փրկելու:

(Ն.յ.ճ էջ 146).

664

Մշեցի գիւղացիին լեզուն բացուած է. ան
կը զարնէ իր սանթուղը, չի՛ մուրար ստակ,
չի՛ մուրար ոսկի, այլ զէնք, վառօղ և հրացան.

Խըղճացէք Հայ ազգիս, տուէք մեզ հրացան:
Զուգենք մենք ձեր ոսկին, տուէք մեզ վառօղ:
Զուգենք մենք ձեր փարան. տուէք թընդանօթ:

(Ն.յ.ճ էջ 152-153).

665

Մեր խելացիները ընդհանրապէս տեղեակ
ըլլալով ազգային ամէն ցաւերուն, և գիտ-
նալով որ հայը ուսում չունի, հալածուած
է. երկիր չունի, գիրք չունի, վարպետ
չունի, այս ամէնը ծանօթ է ամենուն, սա-
կայն.

Գիտենք և միայն կը խօսենք:

(Ն.յ.ճ էջ 157).

666

Ու գաղափարի ու գարծի մարդ Գրիգոր
Աբծրուների նուիրած մէկ երգին մէջ, կը
ծաղրէ հայութիւնը.

Լոկ խօսքով մի ազգ. չի կանգնել ոտքի:
(Նոյն էջ 161).

667

Պէտք չէ շուարած կենալ, պէտք չէ ժլատ
մընալ. Պատկանեան կը քարոզէ մահ վը-
հաանալ հայուն:

Հարուստ, հէր ոսկիդ սընդուկ դըրել ես,
Կըտրիճ, ո՞ր օրուայ ուժըդ պահել ես,
Առ ի՞նչ, ազգասէր, ազգըդ սիրել ես...
Եղբարք, ալ չասենք. « Հայեր ի՞նչ անենք »:
(Նոյն էջ 204).

668

Նոյնինքն բանաստեղծը պատասխան կու
տայ.

Թէ կ'ուզէ հայը՝ նա շատ բան կ'անէ.
(Նոյն էջ 205).

669

Բայց ափսոս որ հայը օտարներու մէջ թոմաս էֆէնտիններու շաղակրատութեամբ կը գոհանայ. Բաֆֆիի սա խօսքը թէ և ծաղրական, բայց և յուսահատեցուցիչ է.

Թօմաս էֆէնտին էլ, գիւղական օդայի մէջ նստած, վճռում էր հայոց ազգի ապագան.

(Խեբրէ էջ 135).

670

Վառ ազգասիրական կրակը ստրկութեան ահռելի ուժը կ'ոչնչացրնէ. գերութիւնը այնքան զարհուրանք պէտք չէ պատճառել. Բաֆֆի շատ իրաւամբ կը գրէ.

Ես այժմ հոմոգուած եմ, որ ստրկութիւնը չէ կարող խլել մի ժողովրդի քաջութիւնը, որ նախնիքը թափել էին նրա երակների մէջ:

(Խեբրէ էջ 426).

671

Տարօրինակ նորութիւն մը չէ մեր մէջ խօսքով հիացումները, և գործնականին մէջ վա՛ս ձեռնպահութիւնը. հասարակական սեւէ բարի ձեռնարկութեանց ասին երբ միայն խօս-

քով կը հիանանք և ձեռնտուութիւն մը չունինք, կարող ենք յիշել Միսաքեանի մասին՝ պօլսեցիներու ունայն սիրալիր ընդունելութիւնը. խեղճը ոչ անոր, այլ էջի սը պէտք ունէր.

Սիրալիր ընդունելութեան վրայ չէր կրնար նստիլ և ոչ անով Ալէմ Տաղի երթալ:

(Ազգային յոբէր էջ 214).

672

Գերութեան մասին կարող ենք օրինակ բերել Ալիշանի « Ողբ Հիթմոյ » սա տողերէ.

Ես մեռայ, ես գերեցայ անգաւակ...

Հեթում, երթ մուտ շիրմին ի փակ,

Տուն Ռուբինաց զարթիր ի կոծ,

Խաւար եհաս ազգիս Հայոց:

(Հայրուհի էջ 164).

673

Համայն հայրենեաց հասած կործանուելումը, Նահապետ աւելի դառնապին կ'ողբայ: Կուլայ աւերումը, ջնջումը հայ տաճարներու, գրատանց և գերութիւնը սոսկալի.

Բայց ափսոս հիմա որ չար թէշնամիք
 Իսկի չեն խնայել Հայոց աշխարհիկ,
 Եկեղեցիք, վանք, զբրատուն, դարպաս
 Զարկել են թըրով հըրով դաս ու դաս.
 Զազզն ընչօք տեղօք քանդել ու գերել
 Դէմ չորս հովերուն տըւել ու ցըրուել:
 Աւաղ քեզ աւաղ Հայոց աշխարհիկ
 Տուն երկնանըման, փըլած տաղուարիկ...:
 (Հայրուսեի էջ 273).

674

Օրորանէն տարագրեալ հայը՝ սրտի տրու-
 փումով կ'ողջունէ ինչ որ կու գայ կսրու-
 սեալ պրախտէն—մեր բնիկ հայրենեաց հողէն.
 կ'երգէ Նահապետը.

Կռունկ ու Արագիլ գային հիտրանց, (միա-
 բան)

Ղարիպներուն սիրտըն ճըխաց.
 (Նոյն էջ 276).

675

Դառն է գաղթականութիւնը, երբ կը կա-
 տարուի հալածանքի երկիւղէն: Յուսուփի-
 ատեն հայք կը կրեն զարհուրելի սով,
 սրածութիւն և հալածանք. Յովհան կաթո-
 ղիկոս իր ողբովը կը նկարագրէ այլ պատ-

կերը, զոր մեր մշտնջենաւոր և ահաւոր նահատակութեանց արձանագրութիւնը կրնանք համարիլ: Կաթողիկոսը այդ հալածանքը երկնային պատուհաս ընդունելով, կ'ըսէ. «Սիրա իմ տանջեալ տագնապի տարակուսանօք, և հաշեալ մաշի փոր իմ ի լալոյ. զի յանօրէնութեանց մերոց՝ այցելութիւն Տեառն անտես արար զմեզ, և ի սեւաթոյր տխրութենէ գործոց մերոց՝ խեթիւ հայեցաւ ի մեզ արեգակն ճշմարիտ, և մատնեցաք ի ձեռս ծանրասրտի երկրորդն Փարաւոնի և դառն գործավարաց նորա, որք առաւել եւս քան զանուր կաւափաղաղ ազիւսագործութեանն՝ վէրս ի վերայ եղեալ՝ կործանեցին զմեզ անհնարին հարուածովք ի վերայ հարուածոց: Վասն զի.

Իբրեւ զմրրիկ հողմոյ շնչեալ ի մեզ մահառիթ իսմայէլեան օդն դառնաշունչ, և ըստ նմանութեան փոշոյ պտուտաբար ցնդեալ՝ ի բաց զմեզ տարագրեաց ի մեր բնակութենէ:

Եւ արդարեւ, ըստ մարգարէին,

Ոչ կարեն մխիթարել զմեզ որդիքն մեր տարակուսեալք, և ննջեալք ի կիրճս ամենայն ճանապարհաց:

(Հայագատուժ Բ. էջ 276).

676

Սրաառուչ է Շնորհալիի Եղեսիոյ վրայ
 երգած ողբը. կարծես սգաւոր համայնա-
 պատկերն է մեր այրիացեալ Հայրենիքին.
 Եղեսիա կ'ուզէ որ իրեն սղբակից ըլլայ նաեւ.
 Անին արտաուուելի: Սգաւորն Եղեսիա, կը
 յիշեցընէ մեր համայն հայութեան ողբեր-
 գու տխրապատկերն. Եղեսիա կը փնտռէ իր
 վարսերը ցանկալի, կը պատուէ իր զգեստ-
 ները զարդարուն, ու կ'ողբերգէ.

Նըստիմ ի սուգ ի տան մըթին
 Որպէս օրէն է սգաւորի...
 Քանզի առակ եղէ յերկրի,
 Եւ անցաւորք ճանապարհի
 Վայ ի վերայ ասեն վայի:

(Հայաստանում Բ. էջ 363).

677

Հալածողները անհասնում են.

Հէնք ի հինից գային վերայ,
 Ասպատակաւ ես գերեցայ:

(Նոյն էջ 364).

678

Լանկթիմուրի արշաւանքը, անոր ահաւոր
կոտորածները Մերինց մականունով, Գրի-
գոր վարպապեսը լալկան քնարով կը նկա-
րագրէ: Վրացի, թուրք, պարսիկ՝ այդ արխ-
րահոչակ գազանին ճիրանէն չեն ազատած,
և աւելի ջախջախուածը մեր ազգն է, և որով
կը լսենք այս եղերերգը.

Չունիմ ասել բան զոր կրեցին
Քրիստոնէից ազգ Հայ զարմին:

Բանաստեղծը իր աչուրներով տեսած մեր
ազգին զարհուրելի աղէտները, որտաճմլիկ
մորմոքումով կ'ողբերգէ.

Տիկնայք որ ճոխ տունս ունէին
Եւ մետաքսօք պերճանային,
Հացակարօտս երեւէին,
Խածկոյթ անձանցըն խնդրէին:

(Հայուպատում Բ. 565).

679

Զմեզ հալածող՝ մին քան զմիւս անգուլթ
վիշապներ անպակաս չեղան. ամէնն ալ
դժոխային գազաննե՛ր. Ներսէս հայրապետի
մարգարէութիւնը շատ անգամ կատարուած
է.

Ներսէս Հայրապետն մեր մարգարէիս բանին վրկայէ,

Թէ կարմիր գլուխն ելցէ և զՀայոց երկիրն աւերէ:

(Հայապատում Բ. էջ 594).

680

Պէշիկթաշլեան աւաղ կը կարդայ անձին, որ ցանկալի հայրենիքը թողած, օտարութեան մէջ կ'ապրի.

Վահ եղկելոյն, որ հայրենեաց մերկ կենսածիր յարեւէն՝

Թափառական ընդ անծանօթ շրջի գաւառ տարադէմ:

(Պէշիկշ. Մատենագրութիւն էջ 9).

681

Շատերը անձնանուիրաբար կ'ընտրեն հայրենիքի ահաբեկութեան մէջ ապրիլ, քան թէ օտարին արքայութեան մէջ ոչնչանալ: Քաջ Հայաստանցին կ'ըսէ.

Իմ ցամաք հացը լաւ աշեմ ինձ համար, քանց ձեր դաբլու փլաւը:

(Վերք Հայաստանի էջ 65).

682

Աբուլեանի համար, ստրկութիւնը սոսկալի և ողբալի է. կ'սղբերգէ.

Վայ էն ազգին՝ որ աշխարհումս անտէր ա,
 Վայ էն երկրին՝ որ թշնամու գերի ա,
 Վայ էն խալիսին՝ որ ինքն իր կեանքն, աշխարհը

Չի պահպանիլ, ու հարամու ձեռ կտայ:

(Նոյն էջ 73).

683

Լսելով հասարակութեան վայնասունը, ճգնաժամը, կարող չենք անսարբեր մնալ, ու մեր ուժին համեմատ օգնութեան չհասնիլ: Աբուլեան կը գրէ. «Քար չկայ մեր երկրումը, քօլ չկայ, որ Հայի արնով ներկած չըլի... Ա՛խ սի՛րեղի Հայ՝ էս բաները լսելիս,

Ինչ ունիս չունիս, տուր, որ քո ազգը քիչ քիչ մէկ լաւ օր քաշի:

Պէտք ենք ողորմիլ անոնց, « որ զոնէ-դուրը ման են գալիս, ողորմութիւն խընդրում՝ որ գնան իրանց գերիքն ազատեն... »

(Նոյն էջ 127).

684

Գաղթականներուն զիւյազնական խրոխտ
յորդոր մըն է Աբովեանի սա երգը.

Շունչդ տուր, հոգիդ, բայց քո հայրենիք
Մի տար թշնամեաց ու անաշխարհիկ
Ընկնիլ սարէ սար, լինիլ չարաչար
Մտռայ օտարաց, կամ գերի անճար:

(Ն^{ոյն} էջ 137).

685

Հայրենի հողէն կարուած, իր օջախէն
տարաշխարհիկ հայուն երգը, հոգին կը
լացընէ, սիրար կը քանպէ,

Ինձո՛ղ, ազգականք՝ հեռու ինձանից
Լուսնին նայելով, ձեր սէրն յիշելով,
Եարաք երբ կըլի, որ ես ձեզանից
Իմ կարօտս առնիմ. ձեզ ջան ասելով:

Պանդուխտ Աղասին կ'ողբերգէ. «Ա՛յ իմ
խեղճ ծնողք՝ ձեր ջանին մեռնիմ»...

Աչքս ծով դարձաւ՝ ճամփին նայելով.
Մէկ դուշ որ գլխիս պտիտ ա գալիս,
Թէ երբ մէկ խաբար կհասնի ինձ բարով՝
Հոգոց հանելով ասում եմ, լալիս:

(Ն^{ոյն} էջ 207).

686

Պանդուխտ հայը իր օճախին մէջ կ'ուզէ մեռնիլ. օտարին գերեզմանը իրեն սիրելի չէ, իր պապերուն ոսկրներուն քով կ'ուզէ որ հող դառնայ իր մարմինը. Ազատին իր ծնողաց կ'երպէ.

Էն սուրբ, անարատ կաթնին ես զուրբան,
 Ձեր լիս ձեռներին, ձեր անուշ լեզվին.
 Մէկ բուռն հողի էլ երբ կըլիմ արժան,
 Որ գամ ձեր հողումն, քնիմ ձեր միջին:
 (Նոյն էջ 208).

687

Մոզական հրապոյրով, գերի շրթունքներուն վրայ կը թրթռայ Ազատութեան բառը, երգեր մարտագոռ՝ աստուածացուցած են Ազատութեան դաղափարը. հայն ալ ունի իր այլ երգը, որ կը համարուի պայթած ըլլայ Մ. Նալբանդեանցի որտաւնդոստ կրակոտ կուրծքէն. մանկական բերնէն Ազատութիւն բառը կը թռչի.

Ազատութիւն, - գոչեցի. -
 Թող որոտայ իմ գլխին
 Փայլանկ, կայծանկ, հո՛ւր, երկանթ,

Թող դաւ դնէ թշնամին,
 Ես մինչ և ի մահ կախադան,
 Մինչ և անարգ մահո- սիւն,
 Պիտի գողամ, պիտ' կրկնեմ
 Անդադար, ազատութիւն:

(Սոխակ Հայաստանի էջ 16).

688

Ազատութեան ոգեւորիչ փողը կը հնչեցը-
 նէ նաեւ բանաստեղծ Հ. Արսէն Բագրատու-
 նին.

Օ՛ն արիք պընդեալք ըզմէջս, որդիք Նոյի և
 Թորգոմայ,

Յարըս լերուք զօրութեան վանել յերկրէդ
 ըզբըռնութիւն:

(Հայկ գիւղագն էջ 135).

689

Ու ազատութեան սուրբ գործին պէտք է
 վստահ ըլլալ որ

Գեղեցիկ յանդըգնութեանց են և երկինք նի-
 զակակից:

(Նոյն էջ 136).

690

Ախա մը որ մեր վրայ ճնշած է, մենք անոր գերի ենք, մենք մեզի ստրկացած կ'ըլլանք. Բագրատունին կը գրէ.

Ինքնատէր է մարդ անձին՝ ազատ յախտից լինել չարաց.

Եւ որ յայնմ ազատ չիցէ գերութենէ, չէ անձին տէր.

(Նոյ՛՛ Էջ 600).

691

Մեր ազգային պանդուխտները ունին երգեր, սիրտ ջախջախող հրգեր. Ղարիպութիւնը ունի լալկան յիշատակներ, մանաւանդ երբ տարապրումը ըլլայ բռնի. և անտէրունջ մնայ օտարութեան մէջ, աղքատ և հիւանդ: Բորչալուի գաւառացին Ղարիպներու համար տխրունի երգ մ'ունի.

Ղարիբը պարկել ա, անճար կտնքայ,
Հէր ու մէր չի կայ, որ հոգսը հոգայ,
Քարերը եօղանն են, Փօղը դօշակ,
Բարց ու բալիշ չունի նա իր գլխի տակ:

Մէր չունի, որ տեղը գցէ վերցնէ,
Քիր չունի բարցի երէսը դարցնէ,
Եար էլ չունի հալը, խաթրը հարցնէ,
Ախպէր չունի չուխայ կտրէ, հագցնէ...

(Ազգագրական Հանդես XI գիրք էջ 66).

692

**Չափուրի կնոջ ողբի մէջ, կայ սա սըր-
տայոյզ ողբը .**

Ես ինձ համար տուն չունեմ,
Գիշեր ցերեկ քուն չունեմ,
Գիշեր ցերեկ լալում եմ,
Միս ու ոսկորս հալում եմ...

(Նոյն էջ 67).

693

**Նոյն ողբը կը շարունակուի և ունի այս
լալկան տողերը :**

Ինձ հմա ոնչ լիս, ոնչ էլ գշեր կայ .
Ես խօրօտ եղնիկ, ինձի տէր չկայ :
Ասի ամէն հաւք իր բունը մտաւ,
Ամենն էլ իրան հնգերը գտաւ,
Մենակ ես եմ, ախ, ես մոլորված,
Ես մառմառ քար եմ, տեղից գլորած :

(Նոյն էջ 67).

694

Պանդուխտ հայ հարսը, կռունկին կ'ըսէ .

Կռունգ, կռունգ, կռման արա՛,
Հէրանցս սարին նշան արա՛,
Մեր տան բաշին տիտիկ արա՛,
Հօրանց սրահին մտիկ արա՛,

Գնա՛ ասա՛ իմ նանին,
 Բաժինքը տայ չոքանին,
 Էլ հեռու տեղ ախչի՛կ չի տայ,
 Որ չգնայ շիւանին:

(Նոյն էջ 68).

695

Հայ կոյսը իր հեռաւոր պանդուխտ եա-
 րին բարեւ խաւրելու համար, Լուսնակը ի-
 րեն սուրհանդակ կ'ընէ.

Լուսնիակ կամաց գնա,
 Կանգ տու ու ցածանց գնա,
 Հեռաւոր եարմ ունիմ
 Բարեւ տու անցի գնա:

(Նոյն Կիրք Գ. էջ 94).

696

Որք և այրի ըլլալէն վատթարագոյն է
 հազար հոգւոյ քմահաճոյքներուն գերի ըլ-
 լալն. Հայաստանցին շատ լաւ կ'ըսէ.

Լայ էրին (այրին), լայ ոռքէւէրին (որք և
 այրի)

Լայ էն, որ եօթն իրիկ ա ուրին (իրեն – եօթն
 էրիկ ունի):

Մեկնութիւնն է. «Ամէնադժբարդը վիճակը
 այրիութիւնն ու որք ըլլալն է. իսկ ամէնէն

զժբազգագոյնը՝ շատ հրամայողներ ունենալը » .

(Ազգ. Հանդէս Գիրք VII VIII 1901 էջ 466) .

697

Գերութիւնը անտանելի է, և սոսկալի հրբ մարդ իրմէ տկարին գերի կ'ըլլայ: Հայաստանցիք ունին առակս .

Վա՛յ էնոր (անոր) որ աղւսու կապածն ա,
ու մկան արձըկածն ա:

Մեկնութիւնն է. « Ամենէն ցաւալի վիճակն այն է, հրբ մարդ իրմէ տկարներու իրաւասութեան կ'ենթարկուի, և անոնցմէ կը յուսայ բարիք և ազատութիւն »: Առակիս պատմութիւնն է. « Աղուէս Արջին կ'ընկերանայ, ու քիչ վերջ անոր վստահութիւնը վաստկելով, կ'աղաչէ որ զինքը կապելու գաղտնիքն յայտնէ, քիչ մը զուարճանալու համար: Արջը կը յայտնէ այդ գաղտնիքը ու կը կապուի, իսկ Աղուէսը գայլերուն իմաց կուտայ, որ գան զայն պատուտեն: Այն ատեն Մուկ մը դուրս գալով, կը կրծէ Արջին կապերը ու կը թուլցընէ, այնպէս որ

երբ գայլերը վրայ կը յարձակին, Արջը կը կարողանայ փրցնել կապերը ու վրանին ցատկելով, բոլորն ալ հալածել: Այն ատեն Արջը կ'ըսէ ինքնիրեն. նալլաթ (նախատինք) է նոր (անոր), որ Աղւըսու կապուկն ա (կապածը), ու Մըկան արձըկուկն ա (արձակածը), ու կը թողու, կը հեռանայ այն երկրէն »:

(Նոյն էջ 482).

698

Պանդուխար որ իր անձնական հանգստութեան համար կ'ուրանայ իր հայրենի օճախը, և անհոգութեամբ կ'ապրի օտարութեան մէջ, Հայաստանցիք անոր կը յիշեցընեն.

Իմաստունն ի հանգիստ.
 յիմարն ի հայրենիս:

(Նոյն էջ 491).

699

Գարեգին սրբազան Սրուանձտեանց՝ քնքոյշ պատճառաբանութեամբ կը դիմադրէ գաղթելու գաղափարին. 1882ի ձմեռը կը

հասնի Մուշ, հոն գիւղ մը այցելելով, կը տեսնէ շլատուած հայ գիւղացիներ, որ կ'ուզեն գաղթել, և չեն գիտեր ո՛ւր գաղթեն.

Ո՛ւր երթանք, կ'ըսենք, Ռուսի հողն երթանք, Աճմու երթանք, Մըսըր երթանք, մեռնինք՝ ի՛՞օ մեռնինք, իսկ եթէ ապրինք՝ կտոր մը մարդու պէս ապրինք... այս ի՛նչ է մեր քաշածը...

Բայց նոյն ատեն զեռ ի՛նչ էր իրենց քաշածը... Սրուանձտեանց կը հակառակի, կը համոզէ որ պէտք չէ գաղթել, տեղացի ծերունի մը իրեն կը ձայնակցի և մասնացոյց ընելով առջեւի մարգագետինը, կ'ըսէ. — « Եղբարք, տեսէ՛ք սա չայիրը. գեղի տաւարը, գնացողի էկողի գրաստները ամէն օր կը կտխկոտեն ու կը կոծեն, հէմէ կանանչ է կանանչ է, ինչի՞, որ իր արմատը կը մնայ իր տեղը. մեր ազգ չէ՞ որ մինչև այսօր այնքան կոխկոտուեր, ճոփուեր, քաղուեր է, նորէն կանանչացեր է իր տեղին վրայ. մենք կը չորնանք, կ'ոչնչանանք, թէ որ մեր տեղն ու մեր հողը փոխենք. եկէք, մ'ընէք, Աստուծոյ ողորմութիւն շատ է, թագաւորի ոահմ շատ է...» . և Սրուանձտեանց Պա-

տրիարքարանէն հրաման առած էր. «խրատել Հայ բնակիչները, հարստահարութեանց պատճառաւ հայրենիքնին թողլու նպատակէն ետ կեցնելու»...:

(Թորոս Աղբար Բ. էջ ԻԷ).

700

Պանդուխտի լացը սիրտ կը մաշէ, օրերը դառնագին՝ տուն կը քանդէ: Ղարիպին աչքէն արցունք կը լծափի, սրտէն արուն կը վազէ: Անոր ցորեկն է գիշեր, աչերուն քնակն է հատեր, խելքն ալ կորեր ու կորչե՛ր.

Ղարիպին փորն անօթի է,
Դունէ դուռ խեղճ մուրացկան է.
Սե՛ւ օր գլխին, ամէն դուռ փակ է.
Վա՛յ արեւուն, ամէն սիրտ քար է:
Ղարիպիկ տէր ու տեղ չունի,
Սիրտն է ի խոց, աչքն ի լալի.
Իւր երգիքին կարօտն ունի.
Քնտանիքին ողորմելի:
Մեր ղարիպն է հոգեւար,
Գլխին բարձն է ժամերուն քար.
Շատ տառապէր, լայր անդադար,
Հոգէառին շուտ գալ կարդար:
Ղարիպիկին հալն է եաման,

Մէկը չըկայ տէրտին տէրման:
 Սուրբ Տիրամար, դուն ողորմեա,
 Ղարիպիկին դուն ճար արա:
 (Անգիր դպրոչրիւն էջ ԾԳ).

701

Պանդուխտին ընտանիքը և պանդուխտը
 տարամերժեալ, կարուած հայրենի հողէն,
 կը լսեցընեն աղէխարշ երգեր: Ղարիպին
 ընտանիքը կը մնչէ.

Եկանք բարկենտանք, երթանք ի Զատիկ.
 Աճապ մեկզմէկէ ինտոր տի գատինք.
 Կինէ եկաւ գարնան երկան օրերը.
 Հալեցաւ ձները, ելաւ գետերը.
 Բուսաւ առուեզերուն կանաչ խոտերը:
 Կազուկ, խնդաս երկու ձագկանտ արեւը.
 Թռչիս և իյնիս Ստամպօլու վերելը.
 Շատ հաց ու շատ բարեւ խրկիմ խարիպիս,
 Խարիպիս, Խարիպիս, մէկիկ աղբօրս:
 Այ Եօրկէօ օրերը, Զատկուն կիրակին,
 Աւա՛ղ, մեր խարիպներն են խարիպ երկիր:
 Ե՛լ եկուր, ե՛լ եկուր, խավիղ (պայման) խա-
 րար է (բաւէ):
 Իրեք տարին մէկ կտրիճին խարար է,
 Շատ կենալը քու արեւուն զարար է:
 Ե՛ս ալ Ստամպօլու վարպետ պիտէի,
 Ստամպօլ քակէի, նորուց շինէի.
 Վաղուց գնացողը սիլայ (հայրենիք) խրկէի.

Ղարիպը հայրենիք բառը լսելուն, ալ չի դիմանար և սրտափղձուկ կը պատասխանէ.

Սիլաս որ միտքս ինկաւ, կ'երթամ չիմ կենար.

Եաման աս տէրտէրուն (ցաւ) ալ չիմ դիմանար:
Ստամպօլու սուրբ ժամեր ու սուրբ խաչեր,
Իմ տէր, մուրատս տուր, սիլաս իմ դարձեր:

Ղարիպին տէրը կը տոշորի.

Ի՞նչ քաղցր ու անուշ է գարնան օրերը,

Ամպեր ու չի պարզեր սրտիս արեւը.

Խրկէ՛ ու մի՛ կտրեր սիրուտ բարեւը:

(Հեռքիւնք Ակեայ էջ 425-6).

702

Ղարիպին հարսին վրայ, լուսինն ալ կը գլթայ: Ճաթած լուսնակին՝ տարագրեալ փեսային հարսը կը հարցնէ ողորմուկ.

Ատ ո՛վ, ատ երտիքտ եկեր.

Ատ օտար հողը կու կոխէ:

Թէ մարդ ես նը վար եկու,

Թէ շուշան ծաղկիկ գնալու:

— Ո՛ւչ մարդ եմ ի վար գալու,

Ո՛ւչ շուշան ծաղիկ՝ գնալու:

Պիւլպիւլ իմ ու ժառ գնալու,

Շատ երամ ունիմ գնալու:

Երթամ շատ երկիր ոսնիմ (անցնիմ)

Շատ խարիպ տեսնիմ մէն ի քուն :
 Ամենուն խարիպն է քուն ,
 Իմ ու քու խարիպն է արթուն :
 — Խարիպս որ ճամբով կ'երթայ ,
 Ես անոր ճամբեկ պիտէի :
 Ո՛ր աղբիր ուր ջուր խմէ ,
 Ան ջրին ակնեկ պիտէի :
 Ցածնար ան ջրէն խմէր ,
 Ես ալ իմ մուրատն առնէի :
 Թրթար որ քաղաք իջներ ,
 Ան քաղքին խանճի (պանդոկապետ) պի-
 տէի :
 Ուր գար ու խանը իջնէր ,
 Իմ էզիզ օտան տանէի :
 Թեւիկս ալ շըլիւն ձգեմ ,
 Մանտրտիկ հետը խորըթեմ :
 (Նոյճ էջ 434) .

703

Պանդուխտին հարսը կ'երգէ .

Իմ եարն է գրեր ըսեր ,
 Եար եկու զիս գողցիր ու տար :
 — Ինտոր գամ , գողնամ տանիմ ,
 Ատ չէօլին (անապատ) ճամբեկն է դժար :
 Մի վախեր , եար , մի՛ վախեր ,
 Ես կարմունճ կապիմ քո կամար :
 Ես կարմունճ կապիմ քո համար ,
 Մարգրիտ շարիմ լարէ լար :
 Ափռիմ էպիշում խալի ,

Ուր գործած տաս և երկու տարի :
 Ուտքովս ի վրան կոխես,
 Ուտքացդ փոշեկը առնիմ :
 Ուտքացդ փոշեկը առնիմ,
 Ուր քաշիմ աչքիս թիւթիս :
 Ուր քաշիմ աչքիս թիւթիս,
 Աչքերուս լուսը շատանայ :

(Գ, 1) 6 էջ 435 .

704

Հարսը կը պատուիրէ, որ խպնի լուսինը .
 Լուսիկ բոլորեր և եկեր,
 Ես իքու խարիպտ ի նման .
 Խպնէ ու ամչնէ, լուսիկ,
 Ո՞ր տեղտ իմ խարիպիս նման :
 Խարիպս թուխ աչք ունէր,
 Թուխ յուներ ու շուշման (գեղեցիկ) բե-
 րան :
 Շրթունք, շուրթեղէն ունէր .
 Սըռմա թել պեխերն ի վրան :

(Գ, 1) 6 էջ 438 .

ԳԼՈՒԽ Ի.

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆ. ԱՊԵՐՋԱՆԿ. ՀՊԱՐՏՈՒ-
ԹԻՒՆ. ԲԱՂԳ.

705

Բաղդի գէմ մարդկութիւնը կուսեր է և
բողոքեր, կը բողոքէ նաեւ Գամառ Քա-
թիկա.

Այ իմ չար բաղդ, քեզ ի՞նչ ասեմ, արդեօք
քեզ ի՞նչ անուն տամ,
թէ կոյր ասեմ՝ իրաւ կոյր ես, բայց այդ
դեռ չէ՛ բաւական.

(Ոտանաւորներ էջ 17).

706

Նոյն բանաստեղծը զգայուն տողերով ճա-
կատագրի դէմ կը արտնջայ և իր բողոքը կը
լսուի թափառական հայ գաղթականին բերնէն.

Երբ ես մըտայ անհիւրընկալ այս աշխարհ,
Քանի՛ ըսպէ՛ բաղդը ժըպտաց ինձ պայծառ.

(Ոտանաւորներ էջ 19).

707

Ծեր փեսան կ'ուզէ իր ծաղկատի հար-
սը ուրախացընել, վառել անոր սէրը, բայց
նա յուսահատ է, բռնի սիրով չի կրնար
ջերմանալ. ան ապերջանիկ է. ծեր փեսային
սիրուն խոստումներուն կը պատասխանէ.

Գինին ի՞նչ շահ, երբ սըրտիս մէջ չի կայ
սէր. . . .
. . . Ակը ի՞նչ շահ, երբ արցունք է իմ աչ-
քին:

(Կ.ՅԵ էջ 80).

708

Տգիտութեան և շատ անգամ ալ խեղճու-
թեան նշան է պարծենկոտաներուն հպարտու-
թիւնը: Պատկանեան կը զարմանայ հայ-
կական հպարտութեան վրայ.

Չարմանք պան է՝ ամէն Հայ մարդ
Հայի առջեւ է խիստ հրմպարտ.

(Կ.ՅԵ էջ 328).

709

Բազդի մասին Բաֆֆի այս յուսահա-
տութիւնը կը ներշնչէ.

Ազոաւը շատ կը ցանկանար սիրամարգի փե-
տուրներ ունենալ, բայց ո՞վ կըտայ: Աստուած
մէկին այսպէս է ստեղծել, միւսին այնպէս:

(Խեբրէ էջ 107).

710

Ըսուած է, « ինչ որ կը ցանենք, նոյնը
կը քաղենք ». սակայն Ստեփան Փափազեա-
նի համար այսպէս եղած չէ. ըստ Պարսնեա-
նի ան՝ չէր քաղեր ինչ որ կը ցանէր,

Շատ անգամ ելակ կը տնկէր և կաղամբ կը
քաղէր:

(Ազգային բռնի էջ 191).

711

Շատ քիչերուն կամ զուցէ և ոչ մէկուն
բողոք կը ժողտի, անբաղդութիւնը կը հե-
տեւի մինչեւ գերեզմանին դուռը. Խորենա-
ցին այս մտտին, սա սրտաշարժ պէպքը կը
յիշատակէ. « Քանզի կալեալ զնա (գլխիւ-
տոս) պարթեւին Արտաշիտի, հրամայեաց
հանել յերկաթեզն տապակ: Իսկ կրիւտոսի
յիշեալ զբանն Սողոմնի աթինացոյ ստէ.

Ո՛վ Սողոն Սողոն, գեղեցիկ բարբառեցար,
 ոչ էրանել զբարեբախտութիւն մարդոյ մինչեւ
 ցվախճան:

(Խոր. Պատմ. էջ 186).

712

Ամուսնական խնդրոց մէջ, բախտի ծի-
 ծաղն, կամ լացն, միշտ նկատողութեան առ-
 նուած է և Վժբախտութիւնը ողբերգուած. այս
 տեսակ Վժբախտութեան արտունջ մը մեր
 պատմահայրը կը յիշատակէ: Տիրանայ զուս-
 արը, Երանեակ Բաղրատունի՝ Տրդատայ
 կնութեան կը արուի, կինը գեղանի իսկ այրը
 « գծուծ տեսլեամբ » . երջանիկ չէ Երանեակ,
 կ'ողբայ իր այս Վժբախտութիւնը, վասն զի
 Զքնաղագեղ ընդ վատակերպոյ և քաջատոհ-
 միկ ընդ վատթարագգւոյ բնակէ:

Տրդատ կը զայրանայ. կնոջ վրայ նե-
 տուելով, անոր մազերը կը կարէ ու կը
 Հրամայէ որ զայն սենեակէն զուրս նետեն:

(Խոր. Պատմ. էջ 291).

713

Կան քրիստոնէական առաքինութիւններ, որոնք սիրելի են նաեւ կրօնքի անառքերն երուն ալ. խոնարհութիւնը սիրելի է անխնայի շատերուն և անոր ներհակ, հպարտութիւնն ալ ատելի է համեստներուն: Առակախօսն Վարդան կը գրէ.

Երկու աքլոր կռվէին ի մէջ փողոցին. և մին յաղթեաց ընկերին և ընկեց զնա և հպարտացեալ թրուաւ և ելեալ բարձրագոյն տեղիս և սկսաւ ճեմել և զագայել և բարձրվիզել վասն յաղթութեան նորա ի պարծանս անձին համարեալ իւր: Եւ ահա արծիւ ի վերուտ յանկարծակի և առեալ վերացաւ զնայ յաւթն:

(Ժողով. Առակաց Վարդանայ էջ 24).

714

Միեւնոյն հեղինակը խրոխտ բարձրաթօնիչ բնաւորութեանց համար ունի այր այլաբանական առակը, որով կ'ուզէ ակնարկել հպարտութեան խայտառակումը. կը գրէ. «Ժողովեցան կիրիաքն և խեցգետինքն. և գնացին առ արծիւն և ասին. ուսոյ մեզ թոչիլ. ասոյ թէ ոչ մեոցուք առաջի քո.

և ասեն. ընդէր է, որ կէսդ թուսն էք, կէսդ սըընթացք. և մեք տկարք և ողորմելիք. և ասէ արծիւն. արիւն ձեր ի գլուխ ձեր. զի ես տամ, զոր հացէք. զի յիմացաւ, որ հպարտութիւն տարաւ գիւելս նացաւ. ձայն արար արծիւն. և ժողովեցան առ նայ ամենայն թուսնքն. և նայ ասարաւ ըզնոսա ի ծայրս վիմի մի բարձրագունի, որ էր ողորկ. և ի յոսոս նորա խորայձար և բարայկառկառ և շարեաց նա ընդ մէջ կիրիայն և զթուսնս. արծիւ վերացաւ և արար ձայն՝ զնշան թուշելոյն, զոր յառաջ պայման էր եղեալ նոցա. և ահայ վերացան թուսնքն յաւթս քսա սովորութեան իւրեանց, և զան ասեսեալ կիրայիցն՝ ձայն ետուն միմեանց. և ամենայնք գուշեցին զարութեամբ և ամենայն կարողութեամբ վազեցին զհետ թուշնոցն. և ահայ մեծաւ աղաղակաւ և սրտամամբ իջին յատակս վիմին և մանդրեալ փշրեցան ի քարայկառկառ խորայձարն և եղեն գէշ թուշնոցն » :

Ի՞նչ կը նշանակէ. քսոտ առակախօսին. Զի ամենայն մարդ, որ հպարտանայ և յան-

բանն և գործն ձեռն արկանէ, որ չէ իւր լայեիս և յարմար և ի վեր է քան զիւր կարողութիւնն, նայ սատակի որպէս զկիրիայքն:

(Նոյն էջ 28).

715

Կարելի է ըսել, որ չի կայ անձ մը որ չոյբայ իր թշուառութիւնը. ամէնքը կը կարծեն թէ ապերջանիկ են. իրաւ է. կը գրէ համերաշխութեան քերթողն Պէշիկթաշլեան.

Ո՛հ, մարդկային տկարութիւնը միշտ պատրաստ է ինքզինքը փունճ պատճառներով թշուառացնելու,

Այդ տեսակ անձը, « շատ անգամ արեւուն ճառագայթները իր գլխուն վրայ կախուած մէյմէկ սուրեր կը կարծէ. ամեն ծաղկանց մէջ թունաւոր օձեր կը տեսնայ, ամեն մէկ քայլ ասնելուն կարծէ թէ վհերու մէջ պիտի իյնայ. ամեն գեղեցիկ գոյն ու լոյս սեւ ու դաղկահար կ'երեւայ իր աչքին »: Թշուառ յոռեսանութիւն:

(Պէշիկթաշլ. Մատենագրք. էջ 155).

716

Բաղբի մասին՝ Աբովեան գրած է.

Մեր աստղը մէկ անգամ թեքվել ա, էսպէս
եկել ենք, էսպէս կերթանք:

(Վէրք Հայաստանի էջ 35).

717

Հասարակութեան մէջ առհասարակ ամէն
գաղափարի անձանց՝ ասելի համարուած է
հպարտութիւնը: Հ. Ա. Բագրատունին այս
ջախջախիչ սողերով կը պախարակէ տըխ-
մար հպարտութիւնը.

Որչափ ոք ի վերին բարձրամըտէ լայն շրջա-
նակ,

Նոյն ի բաց կայ յարարչէն եւ ուժգնագոյն
մոլի մըրըկաւ:

(Հայի դիւցազն էջ 119).

718

Դժբախտութիւնը երգուած է Բագրատու-
նիի գիւցազներգութեան մէջ այսպէս.

Անցին զինեւ ժամանակք, ցասեաւ ինձ բախ-
տըն և ես բախտին,

Եւ յամենայն աշխարհէ կընքեցի զմիտս իմ
և զսիրտ:

(Նոյն էջ 174).

719

Ո՛վ գիտէ, անձին բաղլը պիտի ծիծաղի՞,
 թէ պիտի լայ. ճակատագրի լեզուն մեզի
 անձանօթ է.

Ո՞ գմատինն երկնաւորի ժըպրհի շրջել ճակա-
 տագիր:

(Նոյն էջ 220).

720

Բաղլի առաւօտը և ճակատագրի լեզուն
 անձանօթ է. ո՛վ գիտէ թէ ի՞նչ է իր ապա-
 գան. ի՞նչ է իր ազգին, իր տան ճակատա-
 գիրը. երկրորդ օրը ի՞նչ պատրաստուած է,
 պարտութի՛նն թէ յաղթանակ. այս մտա-
 ծութիւնները Բագրատունին Հ. Արսէն պեր-
 ճօրէն երգած է, և զոր կարելի է մեր գե-
 ղեցիկ զրոյցներու շարքին մէջ զետեղել.
 Կ'երգէ քերթողը.

Ո՛վ գիշեր յոգնատըխուր՝ յաւիտենից մըթոյն
 հանգէտ,

Զի՛նչ եւս այլ ծոցըդ յըզի կըրես երկունըս
 Թորգոմայ.

(Նոյն էջ 419).

721

Բաղդի բերկրալի երգը կը լսենք Սրուանձ-
անանցի « Համով-Հոտովի էջերէն .

Տասուերկու աստղը ծագէր,
Բմէնն էլ քու բաղդի վրան:
Երնեկ էն օր որ դուն եղար,
Երկինք գետին խնդում եղաւ,
Աստղերը ծափ ծեծեցին,
Էս ինչ բարի պտուղ եղար:
Ինքն կը նմանի խաթուն,
Ոսկին կուգայ բիթուն, բիթուն,
Կոխեց ձրկին թրուա թախդին,
Աշխարհքը ցանկացաւ բաղդին...
Երկնուց մատնի մը իջաւ,
Էկաւ մատըս խրճեցաւ .
Ես գիտէի ակը խամ էր,
Բաղդըս գոհար բացուեցաւ:

(Համով-հոտով. էջ 344-5 .

722

Հայաստանի մէջ Համբարձման տօնը ու-
րախութեան օր է, զուարթութեան, ծաղ-
կի և բերկրութեան տօն, դեռառի կուսանք
կ'երգեն այդ օրը. նոյն օրը « երջանիկները
կ'երգեն իրենց բաղդը .

Ըսօր մեզ համբարցում ա,
 Աստծուն փառք ի բարցըմ ա,
 Քրիստոս երկինք համբարցաւ,
 Ողջիս բաղդը բացւըմ ա:
 (Արտգր. Հանդես Գիրք XI էջ 49).

723

Ալաշկերացիք՝ ինքզինքը մեծ բան կար-
 ծող մեծամիտ մարդուն համար ունին այս
 առածը,

Աժնելիք. (արժէք) երկու փարայ,
 զինք դրէր տոյնի պարայ (աշխարքի հաւասար):
 (Նոյն Գիրք VII, VIII 1901 էջ 456).

724

Հայաստանցիք ունին առակ մը.

Թըթու բան չէ,
 Ըմէն մարդու բան չէ:

Բաղդը անլուծանելի գաղտնիք մըն է,
 որ միեւնոյն գործը մէկուն յաջող, միւսին
 անյաջող կ'ըլլայ. յիշեալ առակը մեկնուած
 է. « Ամէն մարդ միեւնոյն դիւրութիւնը կամ
 աջողութիւնը չի կրնար գտնել միեւնոյն
 գործի կատարումին մէջ:

(Նոյն էջ 464).

725

Անկարողները ընդհանրապէս մեծամտութեամբ կը ճամարտակեն և անկայծակ, ամուլ ամպերու պէս կը գոռան. ասոնց Հայաստանցիք կը յիշեցընեն այս հեգնական առածը.

Կրակ պտի թողայ ի պրակ (անտառ):

Մեկնութիւնն է. « Հեգնել մէկին անկարողութիւնը, որ կը նկրտի իր ուժէն բարձրը գործ մը կատարել:

(Նոյճ էջ 470).

726

Մեծամիտ յաւակնոտներ, որ կը յանդըգնին չափերնէն գուրս ուրիշ ուժեղներուն հաւատարիլ, Հայաստանցիք հեգնական առակ մը ունին. ասոնց կը յիշեցընեն.

Զիանք ոտներ նալեցին (պայտել),

Կիրիբէքն էլ (կրիայ) վեր վերուցին:

Մեկնութիւնն է. « Իրմէ մեծին նմանելու ամբարտաւանութիւն ունենալ:

(Նոյճ էջ 471).

727

Բայց մարդ միշտ գոռոզ կամ հպարտ չի կրնար մնալ. Հայաստանցիք կ'ըսեն.

Սար ինչքան բանձր (բարձր) եղնի օր մի ճամբախ վրայով (վրայէն) կ'ընցնի:

Առակիս միաքն է. « Ամենէն բարձր դիրք ունեցող և ուրիշներէն բուլտրովին անկախ ապրող մարդերն իսկ օր սը ուրիշի պէտք կ'ունենան, կամ, շատ խելօք, զգուշ, անարատ վարք ունեցողներն իսկ օր մը թերու-թեան մը, բամբասանքի մը մէջ կ'իյնան »:

(Նոյ՞ Էջ 481).

728

Շատերը իրենց ողորմելի նիւթական և մտաւորական կարողութիւնը առանց նկատողութեան առնելու, մեծ գործերու ձեռք կը զարնեն և քնականաբար կը սուսեն. այդ տեսակ հպարտ խեղճերուն Հայաստանցիք ունին առակս.

Տուն չունի թանապուր,
ինք կը քէլայ (կը քալէ) էթէպուռ (հպարտ-օրէն):

Մեկնութիւնն է. « Հակառակ նիւթակա-

նին՝ չափազանց մեծ ծախքեր ընելու յի-
մարութիւն ունենալ» :

(Ն.յ.Ե Էջ 483) .

729

Քանի մենք թշուառացնող պատճառը չենք
խափանած, կարելի չէ որ ձեռք ձգենք եր-
ջանկութիւնը: Կայ այս առակը.

Քանի մոտոն դէս ա (այս կողմն է)
Մեր հալն (վիճակ) էս ա (այս է):

Մեկնութիւնն է. « Թէ իրենց գժբախտու-
թիւնը կը տեսէ այնչափ, որչափ անոր պատ-
ճառ եղող անձը կայ, իրենց քով է, կամ
իրենց վրայ կ'ազդէ » :

(Ն.յ.Ե Էջ 485) .

730

Մեծամտութեամբ գոռոզացած անձուկ
զլուրիններուն համար, Ալաշկերտցիք ունին
առակս .

Քիթ տնկեր .

Կը փչայ յամպեր .

Այս է պարզ մեկնութիւնը. « Ռերիշին

չ'հաւնող, հպարտ, ինքնահաւան (բարձրա-
քիթ) մարդ » :

(Նոյճ էջ 486).

731

**Ծոյլը երջանիկ չըլար. Հայաստանցիք
լա՛ւ կ'ըսեն.**

Գողութիւն (ծուլութիւն).

Հ'գտնի արքայութիւն :

**Թէ. « Ծուլութիւնը ամէն բարիքներէ կը
զրկէ մարդը » :**

(Նոյճ էջ 489)

732

**Ըստ առածին, միամիտներու բաղդը բա-
նուկ կ'ըլլայ.**

Գուն ի քուն,

քու բաղդ արթուն :

(Նոյճ էջ 490).

733

**Ամէն մարդ ըստ իր ճաշակին երջանկու-
թեան վրայ գաղափար մ'ունի, և ըստ այնմ
անոր կը ձգտի. զանազան գաղափարներու**

մէջ, անտարակոյս կը գտնուին խելացին և ցնորականը. երջանկութեան վրայ խորհելուն՝ խարբերոյցիները ցնորած են. ըստ առածին Աստուած խարբերոյցիները ստեղծելուն՝ հարցուցեր է. ի՞նչ բանով գոհ կը լինիք երկրի վրայ, ի՞նչ կ'ուզէք որ սամ ձեզ. Պատասխանած են.

Հաց, գինի, կին:

Գարեգին Սրբազան Սրուանձտեանց կը գրէ. « Արդարեւ կարծես այս երեք բառերէն զատ իրենց համար հոգ կամ փափաք չկայ. բայց կենաց այդ երեք պայմաններն ալ չարաչար կը վայելեն, ոչ իբրեւ Աստուծոյ օրհնութիւն, այլ պատիժ:

(Թորոս Աղբար Բ. էջ 82).

734

Ո՞վ է երջանիկ: Ոչ ոք. լեռներուն երզը լսենք, վշապեալ մը՝ լեռներուն երնեկ կուտայ.

Լեռներ, ձեզ երնեկ կուտամ.

Ուր ատենկ (այդպէս) բարձր էք մնացեր:

— Մեզի երնեկ չի պիտի,

Մեր տէրտէրը շատ կու լընի:
Ամառը տաքուն կ'երինք,
Զմեռն ալ ի մէջ ձուներուն:

(Հնարիւնք Ակեայ էջ 468).

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

ՀԱԻԱՏԱՐՄՈՒԹԻՒՆ, ԵՐԿՄՏՈՒԹԻՒՆ,
ՆԱԽԱՆՁ, ՈՒՆԱՅՆՈՒԹԻՒՆ, ԱԶԳԱՏԵՑՈՒ-
ԹԻՒՆ, ՎԱՏՆՈՒՄ:

735

Բանաստեղծ Քաթիպան ունայնութեան
վրայ երգելով, կը յարդորէ.

Էսօր, էգուց քեզ կու գրէ պատանքը.

Ու չի փրկիլ մահից ոսկին, ո՛չ հանքը:

(Ոտանաւորներ էջ 16).

736

Նախանձը որ մեր տկար հոգեբանութեան
ամենէն զզուելի ախտն է դարձած, զայն
անիծեր են մեր ամէն գրագէտները, բանա-
ստեղծները, և կրակոս Քաթիպան, իր «Լուս-
նի պատմութեան» մէջ, Հայաստանի չա-
րիք նիւթողը՝ նախանձը կը համարի.

Բայց քեզ ո՞վ նիւթեց այդքան մեծ չարիք,
Երկնացօղ պարտէզ, Հայոց աշխարհիկ.

Նախանձ էր տիրել այդ մարդի սրբտում,
Թէ՛ օձ էր բընել նորա չար հոգում...

Այո՛, նախանձ էր, նախանձ դարեւոր:

(Նոյ՞՞ էջ 86).

737

Չուտ ազգասիրութիւնը, ամբակուռ կը պահէ ազգային սէրը, զազափարը. բայց մեր մէջ ազգասիրութիւնը երբ զուտ, անկեղծ է, զայն կարելի է համարիլ առաքինութիւն. բայց ամէն հայ այդ առաքինութիւնը չունի. քիչ են զուտ ազգասէրները: Օտար աշխարհ, օտար հանգստութիւն շուտով մտոցընել կուտան ազգային երկիրը, ազգային կրօնքը.

Հայը անճարակ՝ կը մոռնայ ազգը,
կըրօնն, և լեզուն, և հօրանց փառքը,
Հայկ, Արամ, Տիգրան և այլ դիւցազունք
կ'երեւին նոցա պատիր շաղփաղփունք.

(Նոյճ էջ 92).

738

Պատկանեան յուսահատ ու զայրացկուտ
նախանձորդ գրչակներուն կը հարցընէ.

Պատճառը ինչ է ձեր այդ վըրտովմանց...
Ճանաչեցի քեզ, «հայկական նախանձ»:

(Նոյճ էջ 228).

739

Եւ « Խեղօք լէլէնդ » քերթուածով, կ'ը-
սէ.

Լըպըռտան լեզուտ քու սիրտըտ պացից,
Քու սիրտը ըրված էր չար նախանձից:

(Ն.յ.Ձ էջ 282).

740

Ազգութիւնը և հայրենիքը ատողներուն
և ուրացողներուն, ուղղելի է Հ. Ալիշանի
սա ճշմարիտ բացատրութիւնը.

Զիք ինչ նողկալի քան զմարդ ազգուրաց և
հայրենատեաց:

(Բազմալեզ 1844 էջ 368).

741

Բանաստեղծ Հ. Ալիշան ազգատեցութեան
առթիւ դեռ աւելի բռնկած բացատրութիւն
մ'ալ կ'ընէ. իրեն համար ազգատեացը և
հայրենատեացը հրէջ է.

Հրէջ անհեղեղ քան զհայրենատեաց մարդ ու-
րեք երեւեալ ոչ է:

(Ն.յ.Ձ էջ 368).

742

Ազգատեաց է այն, որ իր յատուկ ազգային լեզուն կ'ատէ: Հ. Ալիշան կը հարցընէ.

Իցե՞ն հայրենասէր դու, որ զճզրտագոյն կնիք հայրենեացդ ուրացեալ ես յանձնէդ, այսինքն զսկզբնական քո լեզուն, առանց որոյ ոչ հայ ես և ոչ անհայ:

(Բագմալեպ 1845 էջ 335).

743

Ազգատեցութեան տխուր օրինակներ շատ կան. պատմութիւնը ինքնին կը վկայէ որ տարաբաղդաբար մենք մեր թշնամին եզած ենք, և մեր մատենագիրները ողբացեր են մեր խղճալի վիճակը: Հ. Ալիշան որ մեր ազգին վրայ արաս ու բիծ չուզեր տեսնել, բայց սակայն ինքը եւս կը գրէ սա երեւմիականը.

Չքեզ ողբամ, ո՛վ աշխարհ Հայոց, վասն ամենայն չարեացն քոց, և ողբամ առաւել զչարեացդ պատճառսն. ողբամ զքեզ ի քոյսն յանարժանսն քեզ. ի դատաւորս քո տմարդիս, անընտրողս իրաւանց և հակառակողս ի վարդապետս քո տըխմարս, ընդ ինքնահաճս և նախան-

ձոտս. ողբամ զքեզ ի կրօնաւորսն քո կեղծաւորս
 և սնափառս ի վիճակաւորս քո հպարտս, ձոյլս
 ատեցողս արուեստից և վարդապէտական բա-
 նից. յաշակերտս քո հեղգս յուսումն և փոյթս
 ի վարդապետել. ողբամ զքեզ ի ժողովրդականսն
 քո համօրէն, ստահակս, մեծախօսս, անվաս-
 տակս, վնասակարս, փախչողս ի ժառանգութե-
 նէ:

(Նոյն էջ 345).

744

Եւ պէտք ենք համոզուիլ, որ մեր երկ-
 պառակուիթեանց ամենէն անգութ զէնքն է
 է Նախանձը. սա միշտ փլցուց հայկական
 շէնքը, նոյն գարշ զէնքը պարձեալ կը յօշօշէ.
 Կուցէ զանուին փարիսեցիներ, որ զայն
 իրենց վրայէն նետեն, սակայն ասոնս որ
 այն վար իյնալու տեղ, սրաին վրայ կառ-
 չած կը մնայ: Նահապետ կը մաղթէ որ
 փշրենք մեր այդ հոգեբանական զազիր զէն-
 քը:

Չըլնի ոք նախանձ չըլնի հակառակ,
 Թէ չէ՝ նման խոտու լինի խայտառակ,
 Ալբ ծըլին ծաղկին, թէպէտ քըչիկ մ'ուշ.
 Չարկամըն մընայ միշտ դըժնիկ, միշտ փուշ.
 Որք խելօք սիրով կան զինչ աղբըրիկք
 Տեսնեն քո գարունդ, Հայոց աշխարհիկք:
 (Հայրուհի էջ 274).

745

Եւ շատ անգամ մենք մեր ազգային կըրքերով ազգին թշնամին կ'ըլլանք.

Ո՛հ, ես տեսնում այլ մեծ չարիք, ողբամ ըզքեզ.

Ողբամ հազար, որ այդ չարեաց պատճառ դուն ես:

(Նոյն էջ 286).

746

Նախանձի մասին Գոշ առակախօսն կը յիշատակէ զայս.

Հօտ՝ յերթալն իւրեանց շարժէին դմակք նոցա, և սկսան զնոսա բամբասել հօրանք այծից, թէ ընդէ՛ր նման մեզ ոչ երթայք պարկեշտս: Եւ զի նախանձ մանաւանդ էին բանբասանքն:

Կը մեկնէ առակախօսը. « Յանդիման կացուցանէ առակս՝ զբարս նախանձոտաց. յառաջել ոմանց շնորհիւ՝ բամբասեն. և ինքեանք՝ զի ոչ ունին, ի պարկեշտս համարին:

(Մխիթար Գոշ էջ 74).

747

Նոյն առակախօսը կը գրէ նաեւ .

Սոխակ և ցախ սարեկ, և այլք նմանք սոցին
երգաբանիչք՝ ոչ միայն երգեն, այլ և սիրեն
աննախանձաբար զայլոյ երգել:

Կը մեկնէ. «Աննախանձս առակս զմեզ
կամի լինել. զի և յերգելն մերում՝ զօրհ-
նութիւնս, և զայլոց եւս սիրեսցուք զեր-
գելն:

(Նոյն էջ 121).

748

Եզրօլրոս կը պատմէ նախանձոս սիրամար-
գի պատմութիւնը. «Սիրամարգը կը արտը-
ջար Հերային թէ ինչո՞ւ համար աստուած-
ներն ինձի տուին կոշտ և անհամ ձայն
մը, իսկ սոխակին տուին անուշ ձայն: Աս
քաղցր ձայնը կ'ըսէր՝ ան պզտի թռչունէն
առաւել ես արժանի էի ունենալ. ես որ
աւելի գեղեցիկ եմ ամէն թռչուներէն, որ
օդին մէջ կը թռչին: Պատասխան տուաւ չաս-
տուածուհին թէ ճշմարիտ է ըսածդ, որ դուն
ամէն թռչունէն գեղեցիկ ես եւ ամենէն գէշ

դուն կ'երգես. բայց սոխակը՝ որուն ձայնին կը նախանձիս դուն անիրաւութեամբ, ամենեւին չի ցանկար քու փետուրներուդ. վասն զի գիտէ թէ աստուած իր պարզեւն ամենուն ալ բաժներ է. և ինչ որ կամեցեր է տալ՝ ամէնքը պարտական են որ իրենց ունեցածին վրայ գոհ ըլլան: Ուրեմն լո՛ւէ՛, ա՛լ մի սրտնջար, վախցիր որ քու հպարտութիւնդ պատժելու համար չըլլայ թէ փետուրներդ ալ առնէ, որով այսչափ ամբարտաւան ես եղեր»: Եւ այս առթիւ թարգմանիչը կը կազմէ սա խրատական առակը.

Նախանձոտին կերի հոգին

Երբ կը տեսնէ այլոց բարին:

(Երգչոս առակ էջ 155).

749

Եզնիկ ամէն չարեաց պատճառը՝ կը նկատէ չար նախանձը.

Սկիզբն չարեաց զնախանձ ասեմք:

(Եզնիկ էջ 49-50).

750

Երկար ասին Արտաւազգայ առասպելը վաղեմի հայութիւնը ահուպողի մէջ թողուցած է: Պատմիչք նկարագրած են այդ առասպելի նշանակութիւնը. ահաւասիկ զայն ըստ Յայսմաւուրաց. « Թագաւոր մի կայր Հայոց՝ Արտաւազգ անուն, և ունէր որդի մի խելագար՝ Շիգար անուն. և ի մեռանել Արտաւազգայ՝ ոչ ետ զթագաւորութիւնն Շիգարայ, զի խելագար էր, վասն որոյ աշխարհս լրդովեցաւ և աւերուեալ լինէր ոչ սակաւ: Եւ յաւուր միում հեծեալ Շիգարն ի ձի, և ետ փող հարկանել թէ կամիմ թագաւորել. և ել գնաց ընտիր հեծելովք ի գրօսանս: Եւ ելեալ ի վերայ կամրջի գետոյն՝ վասն անցանելոյ, և անդէն շարժեալ գնաւ այսոյն պղծոյ, անկաւ ի գետն և կորեաւ: Եւ հեծելագորքն համբաւեցին՝ թէ աստուածք Շիգարայ յափշտակեցին գնաւ և եղին ի Սևու լեառն. որ է Առագ Մառխա. և անդ կայ շղթայած. և երկու շուն, մի սպիտակ և մի սեւա՝ լզեն հանապազ զշղթայսն Շիգարայ. և ի տարելիցն՝ ի մի

մազն գայ, որ թէ կտրի՝ սա ելանէ և զաշխարհս անցուցանէ: Վլանն այսորիկ կարգեցին կախարպքն առասպել դիմօք, թէ ի տարեմուսն՝ ի նաւասարդի մին՝ ամենայն գործաւոր զիւր գործն զինչ և իցէ՝ կոփէ երեք անգամ. դարբինն՝ զսալ հարկանէ կըռանաւն պատարկ. այսպէս հանդերձագործն, նոյնպէս և այլքն. զի

Կապ Շիդարայ ի մազն եկեալ է
 եւ կարիլ, պարձեալ հաստանայ և ամրանայ, որ ոչ ելնէ Շիդարն զաշխարհս անցուցանէ»: Յիշատակելով այս առասպելը, մեր նպատակն կ'ըլլայ վտանգի առեն գործածել բացասութիւնն « Կապ Շիդարայ ի մազն եկեալ է » . ըսել կ'ուզուի մազ միացեր է վտանգին:

(Հայագատուճ Բ. էջ 64-5).

751

Վլանական վարդապետ, նախանձի մասին կը գրէ.

Նախանձ և հեռ ուր մտանէ՝ քակէ:

(Հայագատուճ Բ էջ 113).

Հայ ՄԻՊՔՐ

27

752

**Աշխատութեան գաղափար շունեցողը
գիւրաւ կը վատնէ իր հարստութիւնը և զուր
տեղը շատ ստակ կը մսխէ. այդ տեսակ
անձանց պէտք է յիշեցընել Հայաստանի սոս
առակը.**

Ձի չը կայ՝

Մտուր կը կապայ (շինել):

(Արտ. Հանդես VII. VIII. 1901 էջ 471)

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

ՑԱՓՇՏԱԿՈՒԹԻՒՆ, ԱՆԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆ,
ԲՈՆՈՒԹԻՒՆ, ՎՐԷԺԻՆԴՐՈՒԹԻՒՆ:

753

Գամառ ֆաթիպա հայուն վրէժինսրու-
թեան կրակ կը փչէ. կ'ըսէ թող լո՛՛ք մուն-
ջը, անպամալոյծը թող լո՛՛ք ան, սրուն
քաղցր է թշնամոյն լուծը, բայց ո՛չ քաջ
ու արիական հայը.

Բայց մենք որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ,
Ե՛կ, անվախ ելնենք թըշնամու առաջ,
Գոնէ մեր փառքը մահով յետ խըլենք:

Ու այնպէս լըռենք:

(Ոտանաշորներ էջ 96).

754

Աւարայրի զիւցազին բերնէն Գամառ ֆա-
թիպա վրէժինսրութիւն կը դռայ. մեր ա-
րիւնը խմող թշնամոյն դէմ՝ յաւիտենական
ոխակալութիւն կը քարոզէ.

Անէծք եմ թողնում ես այն վատ Հային,
Որ ո՛չ ոխ, այլ սէր ցոյց տայ գոռ Պարսկին:

(Նոյն էջ 100).

755

Եւրոպայի մեր ցաւերուն հանգէպ լռակացութիւնը՝ անիրաւութիւն մըն է մարդկային դաշտափարական սուրբ մըաքին, և անոր համար Պատկանեան երգիծական ողբով կ'երգէ.

Վերջ ի վերջոյ՝ Հայ արիւն ալ վոթեցաւ,
Եւրոպ, արդեօք արեան պասքըդ յագեցաւ:
(Գոյն էջ 177).

756

Գող աւազակ յափշտակողի մասին, Բաֆֆի կ'ակնարկէ այս ծանօթ դործածուած առածն.

Գողը իր համար տուն չի կարող շինել, բայց տուն ունեցողի տունը կը քանդի.
(Խեբրէ էջ 70).

757

Ճակատագրական թէ շարամիտ անիրաւութիւն մըն է, որ շատ անգամ կը պատահի անոնց, որոնք կուռի մէջ բարիք մը կամենալով, զոհ կ'երթան. մեր ազգը այդ զոհերէն է, բարի ու միամիտ զոհերէն: Շատ

նշանաւոր է Բաֆֆիի յիշատակած սա առածը.

Զին և ջորին պիտի կռուեն, իսկ մէջտեղում էջը կը սատակի...:

(Խեհրէ էջ 178).

758

Պարոնեան՝ Քրիստոսաւոր Ղազարոսեանի կրքստ վրէժինկրութիւնը կը նկարագրէ այսպէս.

Մէկ անձէ մը վրէժ լուծելու համար այն անձին բնական քաղաքը կրակի կուտայ. և իւր նարկիլէին յարմար կրակ կը փնտռէ այն տեղը:

(Արտ. Զոյեր էջ 286).

759

Յափշտակող աւազակներուն յատուկ՝ առակի տեղ կրնանք գործածել վանանկացւոց յատուկ սա նկարագիրը.

Վանանդացիք զաւազակութեան գործ մեծ ցանկութեամբ գործէին, և որպէս ուղիղ իրք ախորժելի թուին նոցա:

(Խոր. Պատմ. էջ 474).

760

Ուր Գրիստոնէից աւետարանը ձայն չու-
նի, կը յարգուի «ակն ընդ ական»ի վրէժ-
խնդրութեան սկզբունքը.

Թշնամանք ի թշնամանաց վրէժ առնուցուն:
(Խոր. Պատ. 515).

761

Հասարակաց շահերուն պաշտպան՝ իբրեւ
զէնք, կարելի է գործածել ոսա առակը, որ է
պասակեր տռաջնորդներու, իշխաններու անի-
րաւութեան.

Միթէ ես երեկեայն աւուր տղայ եմ, որ այս-
չափ պոյ եմ մեծցուցել.

Ինչ կը նշանակէ. ահա պատմութիւնը:
«Ուղտ և գայլ և աղուեսք եղբարք եղեն և
ի ճանապարհին դաւան գ. սուրբ Հաց. և
ասեն ցմխեանս. որ աւագ է նա կերիցէ.
սկսան ասել զտարիքս իւրեանց. ասէ ա-
ղուեսն. ես այն աղուես եմ, որ Ալամ ա-
նուն եզ ինձ. և գայլն ասէ. ես այն եմ,
որ զիս Նոյ եմոյժ ի տապան: Եւ տեսեալ
ըղտոյն, որ նոքա աւագ ելան քան զնա. և

հացն կելէ ձեռացն. առեալ զհացն ի բերան յորոյց և բարձրացոյց ասելով. մի թէ ես երեկեայն աւուր տղայ իմ. որ այսչափ պոյ եմ մեծցուցել. և սկսաւ ուտել զհացն. և աղուեան լայր և աղաղակէր ձաթկելով, մինչեւ կոխեալ սասակեաց զաղուեան: — Ցուցանէ, թէ մեծատունք և առաջնորդք ծծեն զյղեղս ժողովրդեան. և շատք այն են, որ աղքատանան»:

(Ժողով. Առաք վարդ. էջ 78).

762

Հայրենիքնիս միշտ յափշտակութեանց և աւեր ու կործանումի ենթարկուած է. ողբալի է Անույ առումը Ալփասլանի պաշարելով. ականաւոր աւագանիներն երբ կը տեսնեն Անույ կործանումը, կը տարածուին արքայական գերեզմաններու վրայ, ողբալով կ'արսատուեն ու կը հառաչեն.

Արի՞ք, տեսէք զտուն հայրենեաց ձերոց:

(Մատթ. Ուռն. ձժՁ).

763

Երբ մեր տունը կը քանդեն, մեր վրայ կրակ կը ընցընեն, կը խուժեն մեր վրայ որ բռնեն սանջեն, լլկեն, բնական օրէնքը կը պահանջէ որ մի միայն ծնրադիր չաղօթենք, այլ և պաշտպանենք մեր կեանքը. մենք մեր կեանքին վրէժխնդիր պէտք ենք ըլլալ. Աստուած մեզի գէնք միայն աղօթքը չէ սուած, այլ և անձնապաշտպանութեան համար խելք, կորով, քաջասրտութիւն: Ուրեմն պէտք չէ միայն աղօթքին զօրութիւնը մտածելով կոյր ու ծոյլ մնալ.

Աղօթքն իր տեղը, թուրն իրը:

Աբովեան այդպէս ըսած է, և յիշեցուցած, թէ. « Աստուած զշին, հայրանին է՛ եա չանկ ա սոլել, եա պող, եա ատամ, որ չանկոի, հարու սայ, կծի իր գլուխը պահի...»

(Վերք Հայաստանի էջ 117).

764

Բագրատունին Հ. Արսէն անիրաւութիւն կը համարի ազգ մը ուրիշ ազգի մը վրայ բռնանալը.

Ոչ միտում են իրաւունք տիրել ազգի յայլում
վերայ:

(Հայկ. դիւցազն էջ 35).

765

Անիրաւութեան վրէժինդիրը երկինքն է.
Չիրաւունս և զանձին չափ տացէ նոցա գի-
տել երկինք:

(Նոյն էջ 219).

766

Հ. Արսէն Բագրատունի կ'ըսէ, թէ երկինք
ձեռնտու չէ դաւաճաններուն.

Չեն երկինք ձեռընտու դաւաճանոյ բըռնաւո-
րաց:

(Նոյն էջ 364).

767

Անիրաւ վրկանքներու ասեն, հոգին ջախ-
ջախուած՝ երկինք կը հասցնէ իր բողոքները.

Ո՞ր ես դու վերին խընամք աստուածեղէնըն
տեսչութեան,

Առ իմէ՞ յանցանաց դատիւք այսպէս անո-
ղորմ.

(Նոյն էջ 424).

768

Երկինքն ալ ունի իր գաղանիքները, ամէն անգամ չի վարձատրուիր առաքինին և քաջարին.

Այլ աւաղ, ոչ ըզքաջաց պըսակէն միշտ երկինք ըզջան:

(Նոյն էջ 507).

769

Յափշտակութիւնը կամ գողութիւնը միշտ գողութիւն է. փոքրի և մեծի խնդիր չի կայ: Հայաստանցիք ունին յետագայ առակը.

Ինչ ձուի գող
Ինչ ձիու գող:

Լալայեանցի հանգէսը կը մեկնէ. «Գողացած իրի փոքրութիւնը չի արդարացընի գողութեան յանցանքը»:

(Ազ. Հանդէս Գիրք VII VIII 1901 էջ 466).

770

Վասն ու բարին հաւասարապէս վարձատրել, գնահատելն անիրաւութիւն է. Ալ լաշկերացիք այդ առթիւ կը գործածեն սա առակը, որ ծանօթ է.

Հաստ ու բարակ մէկ գին,
Վայ բարակ մանողին :

Մեկնութիւնն է. «Երբ լաւ գործողը վասին չափ կը գնահատուի ու կը վարձատրուի» :

(Նոյն էջ 470).

771

Անիրաւութիւնը գութ չունի, կը հարուածէ կուրորէն. առակ է.

Շատ դատողին (աշխատողին) շալէ շապիկ,
Քիչ դատողին շարէ (մետաքս) շապիկ :

Մեկնութիւնն է, «Կեանքի անարդար կողմն ալ այն է, որ չարաչար աշխատողը վատ կ'ապրի, իսկ քիչ աշխատողը՝ շատ լաւ» :

(Նոյն էջ 499).

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Գ .

ՀԱՅՐԵՆԻՔ, ՀԱՑՈՒԹԻՒՆ, ՏԵՐՈՒԹԻՒՆ:

772

Հատին սովորական այս առածին «Ubi bene, ibi patria» նման կը գտնենք՝ օտար օրիորդի բերնէն ազգասէր հայ պատանիին լսած այս գաղջ զրոյցը.

Քու հայրենիքն այնտեղ է, ուր սիրում են քեզ մարդիկ.

(Գ. Քաթիպա «Ուսանաչորներ» էջ 107).

773

Հայութեան բարի յատկութեանց վրէժխնդիր՝ Գամառ Քաթիպան կը գրէ.

Հային յիմար կարծողը՝ երկու աչքով էլ կուր է.

(Նոյն էջ 115).

774

Պատկանհան քաղաքականօրէն մտածելով, թուրքին շատ ողջամիտ խորհուրդ կու տայ.

Թ՛ուրք, լաւ պահպանէ դու Հայոց ազգին,
 Նա քարէ պատ է քեզ, ոչ թըշնամին,
 (Նոյն էջ 188).

775

Հայութիւնը ժամանակին ընտրեց հպա-
 տակիլ Ռուսին, քան թէ միւս մահմետա-
 կան ազգաց. Բաֆֆի իր «Խենթ»ին մէջ
 հայութեան բերնով կը խօսի.

Աւելի բարւոք էր (հայ ժողովուրդը) համա-
 ըռւմ հպատակել ռուսաց արծուին, քան օսման-
 ցոց կիսալուսնին...

(Խենթը էջ 35).

776

Բայց աւելի նշանաւոր էր Ատրպատա-
 կանէն 40,000 գաղթական հայոց այս
 խօսքը.

Լաւ է Ռուսաց խոտն ուտենք՝ քան Պարսից
 հացը:

(Բալաւանեան Պատմ. էջ 688).

777

Բաֆֆի իր «Խենթը» վիպասանութեան մէջ, հայուն անպաշտպանողական բնաւորութիւնը ուզելով պախարակել, չափազանց անազնիւ սատրնութիւններու կ'ենթարկէ մեր ազգութիւնը. ահա թէ ինչ ակնարկներ կան իր այս առղերուն մէջ.

Քայց մենք ոչխարից էլ վատ ենք, հաւից էլ վատ ենք... ոչխարը գոնէ եղջիւրներ ունէ, երբեմն նրանցով կովում է. հաւը սուր եղունգներ ունէ, երբեմն նրանցով ծւատում է... իսկ մենք մեզ պաշտպանելու համար ոչինչ չունենք... Մենք մարդկութեան կեղտն ենք, նրա կղկղանքըն ենք, որ պէտք է մաքրել, ոչնչացնել, որ մարդկութիւնը չապականուի...

(Խենթը 104).

778

Բաֆֆիին, երբէք ներելի չէ այս պարսաւները որ հայութեան անգթօրէն կու տայ: Չի կայ ազգ, որ չունենայ իր յատուկ թերութիւնները: Բաֆֆիի նպատակը թէեւ հիանալիօրէն համակրելի է, սակայն այդ լեզուն շատ գոհհիկ ու պատապարտելի է: Եւ շարունակելով իր տեղատարափ պար-

սաւնեիք, ամենէն վերջը կը հարցնէ ու կը պատասխանէ.

Բայց մենք ի՞նչ ենք... մենք ոչինչ ենք...
(Նոյճ էջ 105).

779

Բաֆֆի կը գրէ. «Ամէն մի հայ, առանձին վեր առած, զգուշ է, մտածող է, անվստահ է և սեպհական կամք չունի: Նա միշտ սպասում է օրինակի, որ ուրիշը սկսէ, իսկ ինքն նրան հետեւի»:

Բայց հետեւութեան համար,

Ուզում եմ ասել, որ հայը օտարներից օրինակ չէ վեր առնում, այլ սպասում է, որ օրինակը տար նրան իր նման մի հայ:

(Խեքը էջ 192).

780

Բայց հայութեան մասին Բաֆֆի աւելի յուսահատ ճշմարտութիւն մը կը վկայէ.

Հայը, աւելի քան օտարները, ինքն է իր թշնամին...

(Խեքը էջ 290).

781

Եւ սովորական առածին՝ տապարի և կոթի մասին, Բաֆֆի հառաչելով կը գրէ այս սողերը.

Մեզ հարստահարող, մեզ տանջող, մեզ ստըրկացնող, մեզ ոչնչացնող և մեր տունը քանդող գործիքի կոթը մեզանից՝ հայերիցս է:

(Խեհրէ էջ 308).

782

Մենք շատ սիրութեամբ կ'արձանագրենք Բաֆֆիի հետագայ սողերն, որուն ճշմարտութիւնը և պատմական ահռելիութիւնը յուսանք գտնէ ապագային սոսկում պատճառելով, մենք մեզի կը պթանք, մենք մեր ազատութիւնը չենք մատներ, մենք մեր ողջ մարմինը մեր ձեռքով չենք յօշոտեր: Մաները անատի թագաւորին կ'իմացընեն, որ գործիք մը յայտնուած է և որ զիրենք կը շարգէ. և որուն գլուխը երկաթէ է, իսկ կոթը փայտէ. թագաւորը կը պատասխանէ. «Այդ շատ վտանգաւոր գործիք է». ինչո՞ւ վառն զի «կոթը մեզմէ է»... Բաֆֆիի «Խոնթին»

մէջ՝ տապարի կոթը կեղծաւոր թումաս է-
 ֆէնաին է. ահա թէ Րաֆֆի ինչ կը գրէ. —
 «Թումաս էֆէնտինսըը, սկսեալ գիւղական
 մութէզիմից, մինչեւ Բարձր Դոան հայ ամի-
 րան, այս տեսակ կոթեր են թշնամիների
 ձեռքում: Հայոց պատմութեան մէջ երբէք
 պակաս չեն եղել այս չար և փասակար
 կոթերը: Ուր կը տեսնէք հայրենիքը և ազ-
 գը օտարի ձեռքը մասնելը, — այնտեղ
 խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը տես-
 նէք հայ թագաւորի գահնկէցութիւնը և նրա
 գաւազանը օտարի ձեռքը յանձնելը. —
 այնտեղ խառն է եղել հայի մատը: Ուր կը
 տեսնէք հայ թագաւորի դէպ ի աքսոր մաս-
 նութիւն և նրա մայրաքաղաքի դռները թըշ-
 նամու առջեւ բաց անելը, — այնտեղ հայ-
 րենի հողը հայի արիւնով ներկված, նրա
 քնակութիւնները կրակով ոչնչնցրած և նրա
 զաւակները գերի տարված, — այնտեղ խառն
 է եղել հայի մատը: Ուր կը տեսնէք կրօ-
 նի, ազգութեան և սուրբ եկեղեցու դաւա-
 ճանութիւն, — այնտեղ խառն է եղել հայի
 մատը: Մի խօսքով, ամէն թշուառութիւն-

ների մէջ, ամեն հալածանքների մէջ, և մեր թշնամիներից կրած ամեն տեսակ եղեռնագործութիւնների և բարբարոսութիւնների մէջ միշտ գործել է հայի սապարը: Հայը ինքն է փորել իր ազգային շինուածքի հիմքը, և ինքն իր ձեռքովն է կործանել իր սուրբ և նուիրական հաստատութիւնները...

Ինչու ենք մեղադրում օտարներին:

(Խեբը Էջ 304).

783

Գ. Արծրունի չուզեր ընդունիլ որ Հայութիւնը վաճառական ազգ ըլլայ. կը խորհրդագծէ.

Բայց մի՞թէ այնպիսի ազգին, որ միայն առնում է և ծախում է, իսկ ինքն ոչինչ չէ արդիւնաբերում կարելի է վաճառականական ազգ անուանել:

(Գ. Արծրունու Աշխատութիւններ Հ. Ա. Էջ 170).

784

Նոյն հրապարակագիրը հայութեան իբրև յատկանիշ ճշմարտութիւն մը, կը գրէ.

Հայի բնաւորութեան մէջ կայ մի նշանաւոր

յատկութիւն. ձկտողութիւն դէպի հարստութիւն... սա հայի արժանաւորութիւններից մէկըն է:

(Նոյ՞ էջ 274).

785

Հ. Ալիշան միշտ փափաքելով մեր փափուկ յատկութիւնները պզուել, կը հարցընէ.

Ո՛ր երեւեցաւ երբէք ի Հայս պժգալին այն տեսիլ քաղաքամարց Եւրոպայ, ուր մեծատունն ի զրգանս փափկանայ, և տնանկն նզովս զհետ նմին արձակէ:

(Բագմապէս 1843 էջ 336).

786

Հ. Ալիշան հիացած և մագնիսացած է միշտ հայ տաղանդով, հայ ձիրքերով. կը գրէ.

Հայաստան առաջին արուեստանոց և թանգարան եղեալ աշխարհի. անդ Զրուանք և Զրադաշտք հնարէին զարուեստ իւրեանց. անդ յառաջ իսկ քան զամենայն մարդ՝ ճարտարապետն ամենայնի Աստուած ուսոյց զերկրագործութիւն...

Հ. Ալիշան կը հաստատէ իր համոզումը

ներքին և արտաքին պատմիչներով: Ճարտարապետութեան ծննդավայրն ալ Հայաստանն է. ի զո՛ւր արդի հնագէտ մը ըրած է, թէ Հայքս շնք սեղեակ թէ ունինք մեզի սեփական յատուկ ճարտարապետութիւն մը. 50 տարի առաջ Հ. Ալիշան արդէն գրած է թէ Հայաստանի մէջ ծնած է ճարտարապետութիւն.

Ճարտարապետութիւն անդ ծնեալ և արտաքոյ զարգացեալ, և առ Շամիրամաւ անդրէն ի նոյն մուծեալ բարգաւաճեաց ի Տայս և ի Կորդուս, ի միջին դարուն եւս ընծայեաց մեզ Պալլատիոնս զՏրդատ և զՄանուէլ, և ցայսօր իսկ ոչ անընտել է արուեստն մերոց ճարտարաց.

(Բագմապէս 1844. էջ 350).

787

Հ. Ալիշան մանրամասնօրէն կը գրուատէ հայ երաժշտութիւնը, նկարչութիւնը, ճարտարապետութիւնը, ճարտարարուեստը ու եւրոպացիներէն իսկ վկայութիւններ կը բերէ. և քանի որ օտարները կը հիանան հայ հանճարին վրայ, ինքը չի վարանիր ըսելու,

Թէ հայ մարդ չկայր յԱսիա, աշխարհն այն այսօր ոչ ինչ առաւելոյր քան զԱփրիկէ:

(Նոյ՞ն էջ 351).

788

Մեր հայկական հոգւոյն վեհապանծ յատկութիւնն է եղած ինչ որ կը գրէ Հ. Ալիշան.

Վահան զուսով սիրէր ոգին Հայաստանի հրսկել զսահմանօք աշխարհին իւրոյ, քան սուսեւրամերկ խաղալ յօտարին կալուածս:

(Նոյն էջ 365).

789

Հ. Ալիշան ամէն ազգաց բնատուր, և ամենէն գեղեցիկ յատկութիւնները, կը բարւիէ մեր ազգին վրայ. Հայութեան ինքը սքանչացող է. և անզուսպ է իր հիացումը, որով կ'ըսէ.

Այս ազգ է միայն որ ի սկզբանէ մինչեւ ցայսօր ի չորից հազարաց ամաց հետէ՝ բարեմոյն վարս կենաց ստացեալ է.

Եւ կը շարունակէ ըսել, թէ «այս ազգ է որ զսքանչելի չափաւորութեան իւրոյ տարազ յամենայն տեղիս ցուցանէ, լուրջ գոլով որպէս ԿՕսմանեանն, աշխոյժ որպէս ըզՊարսն, սակաւապէտ որպէս զՀրեայն, նըրբամիտ որպէս զՅոյն, կրօնասէր որպէս

զՍպանիացի, ժիր հաւատարիմ որպէս ըզ-
 Հելլենտիացի, ժուժկալ և մաքուր որպէս
 զՀոլանտացի, մտահարուտ իբր զԳերմա-
 նացին, զուարթամիտ իբր զԳաղղիացին,
 հզօր ի կարծիս որպէս զԼեհն, խորագէտ
 որպէս զԼուսիտանացին, վաճառական որպէս
 զԱնգղիացին, յաջողաձեռն որպէս զիտալա-
 ցին, յառաջատես և շահախնդիր որպէս զՎե-
 նետկեցին, և շափաւոր որպէս զարգարեւ
 Հայ:

(Նոյն էջ 367).

790

Ըստ Հ. Ալիշանի Հարենիքը անպետ և
 անկրօն գիտուններու պէտք չունի, այլ,

Հայրենիք մեր արանց լաւաց և ողջամտաց
 կարօտ են:

(Նոյն 1846 էջ 358).

791

Եւ ըստ Հ. Ալիշանի, հայրենիքի լաւն ու
 բարին՝ միասին չենք կարող փայփայել. կը
 գրէ.

Ազգին պակասութիւնը պարտըկել՝ խելացութիւն է, բայց պակասութիւնը չի ճանչնալ՝ մեծ անխելութիւն է:

Բայց ո՞ր բժիշկը խորհուրդ կու տայ որ պարտըկենք հիւանդութիւնը, այդ պարտըկելուն մէջ մենք խելք չենք գտներ:

(Բագմավեպ 1849 էջ 65).

792

Ամբողջ ազգին կրթութեան համար Հ. Ալիշան ունի իր յատուկ գաղափարը: Ծայրայեղ միջոցներէն կը զգուշանայ. ըստ իր կարծեաց, ազգին առաջնորդները ո՛չ շատ կճող, և ո՛չ ալ շատ փայփայող պէտք են ըլլալ: Կը գրէ.

Ազգը միշտ վար զարնել, անդադար պակասութիւններն յիշել, ողբալ, արհամարհել, ասոնք մարդուն սիրտը կը կտրեն, թուլացընեն, յուսահատեցընեն, կատղեցընեն. միշտ գովելն և գովելի ցուցընելն ալ՝ սիրտը կ'ուռեցընեն, միտքը կուրացընեն, սնապարծ ազգասէր մը կ'ընեն, օդու մէջ պարող մը՝ որ հաստատութիւն չունի, ու խելացին փուֆ մը ըսէ՝ վար կ'իյնայ:

(Բագմավեպ 1849 էջ 66).

793

Հ. Ալիշան ընդհանրապէս ազգը խարազանելով ուղղելուն դէմ է.

Շատ կը սխալին անոնք որ ազգը կ'ուզեն շարժել յանդիմանելով, կժու ձայնով, կը կարծեն թէ փոսը ընկած է՝ մը կը վերցընեն հրելով, մշտելով, կանչուըռտելով, հայհոյելով, այս բանս շարժելու տեղ՝ աւելի կը ջլատէ. կը կոտորէ ուժը, արդէն հիւանդ մարմինը աւելի կը վատուժցընէ: Նոյնպէս ասոր հակառակ չափազանց փայփայելն շողոքորթելն ալ կրնայ չարաչար գիրութիւն մը բերել հիւանդ սրտին՝ որ նոյնպէս մնասակար է անոր:

(Նոյ՞՞ էջ 66).

794

Հայրենիքի նուագը հիանալի է, երբ կը հընչէ Նահապետի քնքուշ սրինգէն.

Հայրենեաց հարուստ է հող, ջուրն անուշ, Քանց օտար վարդ՝ քաղցր է հայրենեաց փուշ. Հայաստանի օդն է քաղցր ու բարակ Հովերն են անուշ, պայծառ են վրտակք. Ջուրն ու պըտուղն համ տան անմահութեան, Խոտն ոսկեզօծէ զգառներուն բերան.

(Հայրու՞ն էջ 269).

795

Քաջ են մեր հայեր, Հայաստան ծնաւ
քաջեր անհամար. այսպէս կ'երգէ «Հայոց
աշխարհիկ»ի խօսնակ Նահապետը.

Շատ կըտրըճուորայք հանեց Հայաստան,
Շատ Բելեր փլուցին քաջքն Հայկի նըման.
Հոռոմն, Ասորին, Մար, Սըկիւթ, Պարսիկ
Հայոց թըրբրուն եղան պատառիկ.

Այս սարեր, ձորեր ու դաշտերս ամէն
կարմիր են քրտնել, կարմիր խըմել են.

(Հայրուհի էջ 272).

796

Քաջալերական է Նահապետի սա խօս-
քը.

Թող աշխարհաց լուր լինի՝
Որ քանի եմք կենդանի
Հայաստան ո՛չ տի մեննի...

(Նոյճ էջ 338).

797

Եւ «Հայ հանճար»ի երգը, թէն. յուսա-
հատ է, սակայն դեռ յոյս կու տան այս
երկու սողերն.

Հայաստան անկեր
Բայց ո՛չ է անցեր:

(Նոյճ էջ 344).

798

Մենք փոքր ենք, բայց մեր անցեալ
պատմութիւնը, և քաջութիւնները փոքր չեն.

Զի թէպէտ և եւք ածու փոքր և թուով յոյժ
ընդ փոքու սահմանեալ և զօրութեամբ տկար և
ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորու-
թեամբ. սակայն բազում զործք արութեան գը-
տանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և ար-
ժանի գրոց յիշատակի. զորոց և ոչ մի ոք ի
նոցանէ պէտք յանձին կալաւ մատենագրել:

(Խոր. Պատմ. էջ 20).

799

Հայասէրն Ալիս Սիօն Պլէքուէլ՝ Պոսպոնի
Armenia անգլիերէն հանդէսին Նոյեմբեր
թիւին մէջ հրատարակած է հայութեան մա-
սին սաղանդաւոր և նշանաւոր եւրոպացի
անձնաւորութեանց հետեւեալ գեղեցիկ բացա-
ւորութիւններն: «Պատուարժան Ճէյմս Պրայս՝
«Ամերիկեան Հանրապետութեան» հեղինակը
որ Հայաստան ճամբորդած և ժողովուրդը
ուսումնասիրած է՝ սապէս կը գրէ.

Ամբողջ Արեւմտեան Ասիաբնակ ցեղերուն մէջ, Հայերը թէ մտաւորական և բարոյական զարգացման ընդունակութեամբ, և թէ կամքի ու նպատակի բնական յամառութեամբ աւելի յառաջադէմ են իրենց բոլոր դրացիներէն, ոչ միայն թուրքերէն, թաթարներէն, ֆիւրտերէն և Պարսիկներէն, այլ և Ռուսներէն: Անոնք զօրաւոր ցեղ մըն են, ոչ միայն ամուր ջղերով և նեարդներով, — ֆիզիգապէս գործունեայ և կորովի, այլ և ուղեղի գերազանց ուժով:

Տիկին Իզապէլլա Պըրա Պիշըբ, հանրածանօթ Անգլիացի ճանապարհորդուհին, խոստովանելէ յետոյ թէ Հայոց դէմ իր ունեցած կանխակալ կարծիքին յաղթելու պէտք ունեցած է՝ կ'ըսէ.

Կարելի չէ ուրանալ թէ հայը ամենէն կարող, կորովի ձեռներէց և յանդուգն ցեղն է Արեւմտեան Ասիոյ մէջ, ֆիզիգապէս գերազանց և մտաւորապէս սուր, և ամէն բանէ աւելի այնպիսի ցեղ մը, որ կրնայ ամէն տեսակէտով բարձրացուիլ մեր մակարդակին. քանի որ ոչ կրօնքի, ոչ գոյնի, ոչ բարքերու, և ոչ ալ մաքի կամ ուժի ստորակայութիւն կայ իբր պատուար մեր և իրենց միջեւ: Իրենց խորագիտութիւնը և գործի ընդունակութիւնը նշանաւոր են, և վաճառականական ինչ ձեռնարկ որ կայ փոքր Ասիոյ մէջ՝ գրեթէ ամբողջովին իրենց ձեռքն է:

Լամարդին Հայերը կը կոչէ « Արեւելքի

Զուիցեցիացիները » . Տիւլորիէ զանոնք Հո-
լանաացիներու հետ կը բաղկատէ, իսկ ա-
մերիկեան միսիոնարները զանոնք կը նկա-
րագրեն իբրեւ « Արեւելեան Թուրքիոյ Ան-
կլո-Սաքսոններ » : Տր. Կրէյս Ն. Քիմպօլ
Հայաստանի կեդրոնը սարիներով ապրելէ
յետոյ՝ Հայերը կը նկարագրէ իբրեւ « ձեռ-
ներէց ոգիով և յառաջադիմութեան ոգիով
լի ցեղ մը, յատկանիշներով մեզի շատ նը-
ման և ամէն տեսակ հնարաւորութիւններով
հարուստ » : — Հայերուն մասին բան մը
գիտցողներէն ոչ մէկը կ'ուրանայ անոնց
խելացիութիւնը և կարողութիւն : Անոնց զէմ-
եղած մեղադրանքը այն է թէ մասահելի
չեն, և այս ամբաստանութիւնը ընդհանրա-
պէս ամենայն խտութեամբ կը կատարուի
այնպիսիներէն, որ անոնց մասին ամենէն
քիչ տեղեկութիւնը ունին : — Տր. Սայրըս
Համլին, Ռօպըրդ Գօլէնի հիմնադիրը որ 35
տարի Թուրքիա ապրած է, ուսում ստար-
ծելով, գրած է որ « Հայերը ազնուական
ցեղ մըն են » : — Տր. Ճէյմս Լ. Պարթըն,
Օտար Միսիոնարութեանց Ամերիկեան Պօր-

տին քարտուղարը և Եփրատ Գոլէճի նախկին նախագահը, կը գրէ, « Այնպէս գիտեմ որ Հայերը ժառանգապէս կրօնասէր, ուշխասասէր, հաւատարիմ ազգ մըն են, մըտային կարողութեամբ աշխարհիս և ոչ մէկ ազգէն վար կը մնան: Ասիկա կ'ըսեմ՝ ութը տարի կապակցութիւն ունեցած ըլլալով Եփրատ Գոլէճի հետ—որ շարունակարար 500էն 625 հայեր ունի իր ուսանողներուն ցուցակին մէջ, — և վերատեսչութիւն ըրած ըլլալով ուրիշ գպրոցներու վրայ, որ նոյնպէս 4000 հայ աշակերտներ ունեցած են» : — Օր. Ֆլորէնս Է. Ֆլնշէմ, Կ. Պօլսոյ Ամերիկեան ազջկանց վարժարանին աւագ ուսուցչուհին որ տարիներով հայ աշակերտուհիներ դաստիարակած է, ինծի լուծ է որ զանոնք գտած է ոչ միայն քաջ ուսանողուհիներ, այլ և խիստ վստահելի աղջիկներ: — Լորս Պայրըն Հայերու մասին գրած է.

Դժուար պիտի ըլլար թերեւս ուրիշ ազգի մը տարեգրութեանց մէջ գտնել աւելի նուազ ոճիրներ, քան տարեգրութեանը մէջ այս ազգին որուն առաքինութիւնները խղաղութեան պտուղները են, և մոլութիւնները իրենց կրած հարըստահարութիւններուն հետեւանքը:

Տասր տարի առաջուան ջարդերէն ի վեր ինծի վիճակած է շատ մը հայ փախստականներ զրկել իբրեւ տան սպասաւորներ, անոնց տէրերէն կամ տիրուհիներէն տեղեկութիւն ընդունիլ անոնց մասին, և յաճախ անոնց հետքը չկորսնցընել տարուէ տարի: Ուղղամտութեան հակառակ միայն մէկ օրինակ պատահեցաւ բոլոր զրկածներու մէջ: Շատերը իրենց տէրերուն համարումէն զատ, սէրն ալ վասակած են: Իմ հայոց մէջ ունեցած անձնական ծանօթներուս և բարեկամներուս մէջ կան մի քանիներ որ իմ ճանչցած մարդերուս ամենալաւերէն են: — Հայերու մէջ ինչպէս ուրիշ ամէն ազգերուն մէջ, ամէն տեսակ մարդ կայ, լաւ գէշ և անորոշ: Քանի որ Հայերը «Ճարպիկ» ցեղ մըն են, երբոր անոնցմէ մէկը ինքզինքը անպիտանութեան տայ, առաջին կարգի սինլքոր մը կրնայ ըլլալ. բայց ընդհանրապէս ճշմարիտ է, ինչպէս Պատ. Էտտին Մ. Պլիս, — Կ. Պոլիս Հայերու մէջ երկար փորձառութիւն մը ունենալէ յետոյ ըսած է, որ «այս ցեղը աւելի շատ և աւելի մօտ կերպով

ճանչցողները՝ զայն աւելի բարձր կերպով
ալ կը յարգեն »:

(Լուսարէր թիւ 8 տարի 1904).

800

Մեր ազգին բարուց համար ամեն բան
ըսուած է. մեր թերութեանց ամենէն ուժեղ
ձաղկոզը խորենացին եղած է. Տրդատ
Քրիստանէութիւնը կ'ուզէ սիրցընել նախա-
բարաց, սակայն ի զո՛ւր. հայը ունի իր
բնատուր յամառութիւնը. նորամտութեան
գիւրաւ տեղիք չի տար.

Այլ զխտասրտութիւն կամիմ ասել, թէ և
զամբարհաւաճութիւն ազգիս մերոյ յիսկզբանց
և այսր, որպէս անհամբոյր բարւոյ և ճշմար-
տութեան անհարազատ կամ թէ բնութիւն ու-
նելով զբարձրայօնութիւն և զկամակորութիւն...

(Խոր. Պատմ. էջ 367).

801

Նախարարները զբաղած են հարճերով և
կիններով. Տրդատայ խրատները շատ դառն
կ'անցնին: Որով քարոզիչ թագաւորը յու-
սահատած քարայրներու մէջ կը քաշուի կը.

ճգնի: Եղեոնական է պատմութիւնը. պատմիչը՝ նոյնինքն թող Խորենացին Մովսէս ըլլայ. «Աստանօր ամաչեմ՝ տսել զճշմարտութիւնն մանաւանդ թէ զանօրէնութիւն և զամբարշտութիւն ազգիս մերոյ, և զմեծի ողբոց և արոտասուաց արժանի սոցա գործս: Քանզի զհետ առաքեալ, կոչեն զնա՝ լինել ըստ կամաց նորա, և ունել զթագաւորութիւնն: Իսկ ի չհաւանել սրբոյն տան նմա արբումն, որպէս անդ ուրեմն ի հինսն աթենացիքն Սոկրատայ զմոլեխիսնսն. և կամ թէ զմերն իսկ ասել, կատաղեալ երբայեցիքն ըմպելի լեղեաւ խառնեալ Աստուծոյ մերոյ: Եւ զայս արարեալ շիջուցին յինքեանց զբազմափայլ ճառագայթն աստուածպաշտութեան»: Խորենացին յուզուած այս տիրանենք գործով, Նախարարութեան այդ վաստ արարքը կը համարի ամբողջ ազգին սճիրը. ու կը բացագանչէ.

Ազգ թիւր և դառնացող, ազգ՝ որ ոչ ուղղեաց գտիրտ իւր, և ոչ հաւատարմացաւ Աստուծոյ ոգի նորա:

Պատմիչն կ'ըսէ թէ մեծ երախտաւորի՝

մը հետ եթէ այդպէս վարուեցան ինչ կը յուսան այլք... Խորենացին և իր ակումբը այս անձնանուէր գրագիտաց կաճառը ինչ կ'ակնկալեն. «Արդ ընդ եթէ սուրբս Աստուծոյ, և որք ի թագաւորութենէ յաղագս Աստուծոյ զինքեանս նուաստացուցին՝ այս է, այլ զինչ մեր բանս առ Աստուծոյ յաղագս ի ձէնջ վտանգիցս, որոց վտանգք և աղքատութիւն սեպհական է: Այլ սակայն ասացից: Ո՞ որ ի ձէնջ թոշակս յաղագս մեր, ո՞վ որ վարկապետացն մաղթանս, ո՞վ որ բան յօժարեցուցանող կամ յորդորական, ո՞վ որ յերթալս մեր բեռնաբարձս, ո՞վ որ ի գալն մերում հանգիսս, ո՞վ որ տուն կամ օթանոց մեզ պատրաստեաց: Թողից զայլն, զի և սչ զլեզուս չարս և զտգիսութիւնս, հանդերձ սնոտի փառամոլութեամբն և կատաղի լեզուաբանունութեամբն, սանձահարեցէք. այլ նիւթ նոցա անմտութեան զձեր ուսումնտեացդ տալով բարս, բորբոքեցէք առաւել քան զհնոցն Բարելոմի»:

(Խոր. Պատմ. էջ 368-70).

802

Խորենացին իր պատմութիւնը ողբերգութեամբ կը վերջացրնէ. իր այդ էջը հայկական եղբրերգութիւն մըն է, Հայաստանի և Հայութեան տիրունի նկարագիրը. ծերունի քերթողահայրն մեր Խորենացին Մովսէս կ'ողբերգէ.

Ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբամ զքեզ, հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն. զի բարձաւ թագաւոր և քահանայ, խորհրդական և ուսուցող. վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն, դրդուեցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն:

(Խոր. Պատմութ. էջ 546).

803

Եւ կը շարունակէ իր տխուր վշտերգը.

Ողորմիմ քեզ, եկեղեցի հայաստանեայց, խրթնացեալ ի բարեգարգութենէ բեմբին, ի քաջէն զրկեալ հովուէ և հովուակցէ:

(Նոյն էջ 546).

804

Հայաստանի վարիչներն ալ կը պախարակուին.

իշխանք ապստամբք, գողակիցք գողոց, կրծ-
լիք, կծծիք, ժլատք, ագահք, յափշտակողք, աշ-
խարհաւերք, աղտեղասէրք, ծառայիցն համա-
միտք:

(Նոյն էջ 554).

805

Հայաստանի մէջ ալ խաղաղութիւն չկայ.

Զի թագաւորք տիրեալք խիտք և չարաչարք,
բեռինս բառնալով ծանունս և դժուարակիրս,
հրամանս տալով անտանելիսս. վերակացուք ան-
հարթարարք, անողորմք. սիրելիք դաւաճանեալք
թշնամիք զօրացեալք. հաւատ վաճառեալ ընդ
սնոտի կենցաղոյս: Հէնք եկեալ անհատք և յո-
լովից կողմանց, զերփումն տանց և յափշտակու-
թիւն ստացուածոց, կապումն գլխաւորաց և
բանտք յայտնեաց, յօտարութիւն վտարումն ա-
զատաց և անթիւ նեղութիւնք ռամկաց, առումն
քաղաքաց և քանդումն ամրոցաց, աւերումն ա-
ւանաց և հրդեհումն շինուածոց, սովք անբաւք
և հիւանդութիւնք և մահք բազմօրինակք. աս-
տուածպաշտութիւն մոռացեալ և ակնկալութիւն
գեհենի:

(Խոր. Պատմ. էջ 555-Յ).

806

Տէրութեան մը վարիչէն ոչ վայելազեղ պերճանք, այլ խելք և վարչական տաղանդ կը պահանջուի: Կը գրէ առակախօսն վարդան.

Ժողովեցան թռչունք և ընդրեցին զսիրայմարքն վասն գեղեցկութեան իւրոյ. աւծին զնայ թագաւոր. զայ աղանին և ասէ. ով բարի թագանոր, եթէ նեղեն զմեզ արծիւքն, դու զինչ ազնութիւն կարես առնել մեզ:

Կը մեկնէ. «Թէ թագաւորին ոչ միայն գեղեցկութիւն (վայելէ), այլ և քաջութիւն և պատերազմական զաւրութիւն յամենայն կողմանց »:

(Ժողոված. առակ. վարդ. էջ 35).

807

Առաջնորդին շատ խոհականութիւն կարեւոր է. Եզնիկ կը գրէ.

Տգէտ և անընտրող առաջնորդ՝ ի բժշկելն խոցէ. և յուղեւն խորտակէ, ի սիրոյ տեղ՝ ատելութիւն ցուցանէ, և յատելութեան՝ զսէր. և խառնափնդորելով գեղբարսն անվաստակ հանէ:

(Եզնիկ էջ 311).

808

Միեւնոյն բարոյախօսը հոգեկան պետե-
րուն կ'ուզղէ սա խօսքերը. «Որ սիւն եղեալ
է և զբոլոր շինուածն յինքն հաստատեալ,
եթէ խորտակի՝ զամենեսեան ի վայր կոր-
ծանէ: Այսպէս և առաջնորդն թէ ոչ ըստ
կամաց Աստուծոյ վարի, զամենայն եղբայ-
րութիւնն սատանայի մատնէ. և փոխանակ
առաջնորդութեանն՝ կորուտեան պատճառ լի-
նի: Մեծ հերձուած և անբժշկելի շարիք է
այնպիսի առաջնորդութիւնն.

Ձի մարդիկ յօրինակն առաւել հային, քան
ի ճշմարտութիւնն:

(ԵԿԷԿ էջ 811).

809

Նոյն վարկապետը առաջնորդներու ազա-
հութեան համար՝ խստիւ կը գրէ.

Առաջնորդ ազահ, որ է կռապաշտ, աւազա-
կապետ է... ամենայն աւուր սպանութիւն գոր-
ծէ:

(ՆՈՅԶ էջ 812).

810

Առաջնորդը պէտք է հպատակներուն ցաւովը ցաւի, թէ ոչ.

Եթէ ամենայն եղբարցն հիւանդութիւնն քեզ ոչ ցաւէ, մի՛ լինիր առաջնորդ:

Եւ դարձեալ առաջնորդին կը պատուիրէ.

Եթէ զանարժանն ըստ պիտոյիցն ոչ յանդիմանես, մի՛ լինիր վարդապետ:

(Նոյ՞ն էջ 313).

811

Խիկար զիւանագիտական ու պատուէրը և խուրհուրդը կու տայ.

Որդեակ թէ լսես քան ինչ ի տան արքունի, մեռոյ և թագոյ զնայ ի սրտի քում և մի ումնք ի վեր հանիցես...

(Խիկար էջ 10).

812

Մենք ի վաղուց անիծեր ու պախարակած ենք ազգային բնիկ ու յատուկ թերուութիւնները. մեր պատմիչները, մանաւանդ Խորենացին՝ իր զրշով ամէն տեսակ հոգե-

կան տխուր պակասութիւններ գտած է մեր վրայ. սակայն կը սքանչանայ և կը հրաշանայ մեր վրայ. Բուզանդ Շապուհ պարսից թագաւորին սա խօսքերը յիշատակած է, իբրեւ վկայութիւն հայկական տիրասիրութեան.

Երանի՛ որ Հայոց գնդին տէր իցէ, այնպիսի տիրասէր և միաբան միամիտ զօրաց:

Միեւնոյն պատմիչը այսպիսի յատկութիւն մը արձանագրած է նաեւ Մամիկոնեան վասակի համար: Պարսից թագաւորին ախոռապետը մեր Արշակ թագաւորին սա անարգական խօսքը կ'ըսէ. « Այծից Հայոց արքայ, եկ նիստ ի խրձան խոտոյ ի վերայ »: Հայոց Մեծաց սպարապետն Մամիկոնեան վասակ, այդ խօսքը լսելուն, բարկութիւնը չի կարենալով զսպել, « ի վեր առեալ զսուսերն՝ զոր ընդ մէջն ունէր, հարեալ անդէն ի տեղւոջն զախոռապետն արքային Պարսից՝ գլխատէր... զի ոչ կարաց ժոյժ ունել զիւրոյ թագաւորին զանարգանս. զիւր մահն առաջի եղեալ՝ լաւ հաշուէր բա-

զու՛մ անգամ, քան զանաան իւրոյ լսել ըզ-
վատթարութեան թշնամանս » :

(Թուզանք Ե. Գ).

813

Սպարապետն վահան Մամիկոնեան առ
պարսիկն Միհրան դիտել կու սայլ.

Տէր՛ որ յիւր ի ծառայից զլաւ և զվատթար
չգիտէ ընտրել, և ըստ արժանի իւրաքանչիւր
ու՛մք մատակարարել զպիտոյսն ոչ կամի, այն-
պիսին լաւ ծառայի տէր դժուարաւ կարէ լի-
նել :

Այս առդերը կարելի է յիշեցընել այն
վարիչներուն, սանուաէրանց և թագաւորաց,
որոնք կը պակսին իրենց վարչական գոր-
ծերուն մէջ :

(Ղազար Փարպեցի ՀԵ).

814

Միեւնոյն պատմիչը կը գրէ նոյնպէս.

Ձի գնդի՛ որոյ զօրագլուխն վատ է, գնդին
լաւ լինել չէ հնար. և աշխարհի՛ որոյ իշխանքն
յետին են, աշխարհին այնմ անհնար է յառա-
ջադէմ և անուանի լինել :

(Նոյ՞ն ՀԵ).

815

Վաղեմի ազգեր՝ թագաւորի մասին շատ վեհ և ազնիւ գաղափարով խորհած են. ինքնակալ իշխանութիւնը անշուշտ զիրենք երկրային աստուածներ ըրած է: Վարդան պատմիչ կը գրէ.

Սիրտք թագաւորաց ի ձեռն Աստուծոյ են:
(Վարդան Պատմ. ՂԶ).

816

Նոյն պատմիչը առ Հեթում թագաւոր, մտերմաբար կ'ըսէ. « Լուաք ի Քրիստոսէ, ամէն մարդոյ հրեշտակ կայ պահապան, և

Ձեզ՝ որ ազգի զուլիս և թագաւոր էք՝ ինքն զուլիսն Քրիստոս է պահապան անմեկնելի:

(Հայագատ. Բ. էջ 469).

817

Հայրենիք ինչ որ ալ ըլլայ, միշտ սիրելի է. փոյթ չէ որ կործանուած աւերակ է, փոյթ չէ որ իր մաքուր ջրերն պղտորած են. կ'երգէ Պէշիկթաշլեան,

Թէպէտ թռչնիկն ու հողն Հայոց
Աւերակաց շրջին վերայ,

Թէպէտ պղտոր վըտակն Հայոց
 Նոճիններու մէջ կը սողայ,
 Նորա հառաչք են Հայրենեաց
 Նորա չերթան սըրտէս ի բաց:
 (Պէշիկը: Մատենագրութիւնք էջ 79).

818

Վեհապետերուն, վարիչներուն և թագաւոր-
 ներուն համար ճշմարտութիւն մըն է Պէշիկ-
 թաշչեանի Կոռնակի բերնով սա ըսածն, թէ.

Իշխանական թագին զարդերը՝ խայթոցներ
 փուշեր նեղութիւն հոգն ու տագնապն է, ու իշ-
 խան ըսածդ ընծայներով զարդարած զոհ մըն
 է:

(Նոյճ էջ 154).

819

Բանաստեղծը իր «Կոռնակ» թատերգու-
 թեան մէջ կ'ողբայ մեր ազգութիւնը.

Զքեզ ողբամ թշուառ ազգ. օտար սուրը մէկ
 կողմանէ կ'ուտէ զքեզ, մէկալ կողմանէ ազգու-
 րաց մատնիչներու ձեռք մատնուած հայութեան
 նախատինք, սիրտդ կը կրծեն ու կը լափեն, ու
 խտտասիրտ բռնաւոր մը օձու պէս սրտէդ բու-
 սեր ամեն կողմ կը սողայ ու կը սուլէ, ո՛հ թը-
 շուա՛ռ ժամանակ, թշուա՛ռ ազգ:

(Նոյճ էջ 178).

820

Մեր թշնամին ուզած է և կ'ուզէ ջնջել հայ խելքի, հայ տաղանդի սիրուն յաակութիւնները. մեր գրչի աէր դէմքերը այդ զրկանքներու շն կրցած համբերել, այդ պաշտելի անհամբերներէն է նաեւ մեր վիպասան Աբովեանը, կը գրէ. «է՛ս հօ էս՝ Եւրոպայու մէն էլ որ չէի կարգում բազի գրքերում, թէ, Հայ ազգը պէտք է՝ որ սիրտ չի՝ ունեցած ըլի, որ էնքան բաները գլխովն անց են կացել, մէկ մարդ չէ՛ գուրս եկել, որ մէկ սրտի բան գրի. ինչ կայ՝ եկեղեցու վրայ ա, Աստուծու ու սրբերի, բայց հեթանոս Հոմերի, Հորացի, Վիրգիլի, Սոֆոկլի գրքերը՝ երէխէքն էլ գլխատակներին ունէին, չունքի բոլոր Եւրոպացիք են անխելք, անհաւատ, որ Աստուծու բանը թողած, էսպէս ծոտի մոտի բաների հետ էին ընկել, յիմարութիւն կրչէր. թէ չէ մեր Նարեկը թողած, ախր ինչպէս էին նրանք էր գրքերին հաւանում: Լաւ գիտում էի, որ մեր ազգը էնպէս չէ՛ր, ինչպէս նրանք ասում էին, ամա ինչ անես, անաղան ջաղացի քարն՝

էլ չ' պտիա գալիս, ո՛ւմ ասես » : Արուկեան
Երբոպայի այդ նախասահան խօսքը մտա-
ծելով, շհամագուիբ, վասն զի .

Թէ կտրիչ մարդ ասես, մեր միջուկն հազա-
րաւորն էլեւ ու էս օր էլ կան . Թէ խելօք խօսք
ասես, մեր պառաւներն ել հազարը գիտեն : Թէ
աղ ու հաց ասես, սէր, բարեկամութիւն, քա-
ջութիւն, երեւի անձինք՝ ասես, մեր գեղըցոնց
սիրտն էլ ա լիքը այսպէս մտքերով :

Խեղճ վիպասանը կ'ըսէ . « Էսպէս բաներ
մտածելով, օրս ու ումբոս մաշվել էր » :

(Վերջ Հայաստանի էջ 5) .

821

Հայուն անունը մեծ է, գործերը յառա-
ջագիմական և կարողութիւնը հոյակապ .

Ստամբօլ են գնում Հայի տղերքը՝ վազիր ու
փաշայ են դառնում . Թէհրան են ընկնում՝ նա-
զիր ու խան :

(Նոյն էջ 189) .

822

Ազգասէր հայութիւնը անձնանուիրաբար
կ'ուզէ մնալ իր մայրննի հողին մէջ, քան
օտարութեան տխուր հանգստութիւնը վայն-

լել և կորսուիլ. կտրիճ հայրենասէրը, իր
օճախէն զինքը արտաքսող թշնամիին կ'ըսէ.

Ի՞նչ կասես՝ ասա՛, մենք մեր խողը չենք թս-
ղայ:

(Նոյն էլ 238).

823

Սիրելի է վաթանը, հայրենասէրը մա-
տաղ է անոր զլիսին.

Ա՛հ վաթան, վաթան՝ քու հողին դուրբան,
Քո ծխին դուրբան, քո ջրին դուրբան.

Է՞ս փառքն ունէիր, էս պատիւն առաջ,
Որ հմիկ աւիրվիլ, մնացել ես անջան:

(Նոյն էլ 239).

824

Եւ հայրենիքի քաջագործութեանց և հա-
լածանաց վկայ՝ սրբազան սարին դարձած՝
կ'երգէ վիպասանը.

Կանգնել ես՝ էդպէս զլուխդ ամպին խփած՝

Ա՞յ խեղճ ալեւոր, երեսդ փակած.

Ի՞նչ կըլէր՝ Մասիս, ախ դեռ աչքդ բաց՝

Սրի չտայիր քո որդիքն էրված:

(Նոյն էլ 240).

825

Քերթոզներու քնարին բառն է հայրենա-
սիրութեան կրակը. վայրկենաբար այդ սըր-
բազան կրակին ամէն բնական ու գիրքնա-
կան վեհութիւն զոհ կ'ըլլան. Աբովեան
կ'երգէ.

Թո՛ղ հոգիս դժոխքը գնայ, խորովվի՛
Իմ սուրբ նախնեաց տէր, իմ ազիզ Անի,
Էլի որ մարմինս մէկ քարի տակի
Ըլի քո ծոցումն, ինձ դրախտ պէտքը չի:
(Նոյն էջ 252).

826

Թագաւորէն կը պահանջուի անկեղծ վար-
չութիւն, սակայն դժբախտաբար դիւանագի-
տական պահանջներով հիւանդացած ամէն
իշխանութիւն և աւագութիւն իր քաղաքակա-
նութեան կը զսհէ ոսկեղէն անկեղծու-
թիւնը, կարծես առանց կեղծ քաղաքակա-
նութեան կարելի չէ թագաւորել, և կարծես
բոլորովին ճշմարիտ է Հ. Արսէն Բագրատու-
նի քերթողին այս սողը.

Որ գկեղծեաց չուսաւ զարուեստ, ոչ գիտաս-
ցէ թագաւորել:

(Հայ գիւցագն էջ 396).

827

Առանց հպատակի տէրութիւն, իշխանութիւն չի կրնար ըլլալ. և առանց ծառայի մեծութիւն չըլլար: Այաշկերտցիք կ'ըսեն.

Ինչան քար մենծ եղնի,
առանց խճի (մանր քար) չը կանի (չ'կանգնիր):

Առակս կը մեկնուի. « Առանց ժողովրդի՝ իշխանութիւն. և առանց փոքրերու կամ ծառայողներու՝ մեծութիւն չի կրնար գոյութիւն ունենալ »:

(Ազգ. Հանդես գիրք VII, VIII, 1901 էջ 466).

828

Ոմանք տէրութիւնը, իշխանութիւնը՝ բռնակալութիւն կը կարծեն, և իրենց հպատակները ստրուկ. այլպիսիներուն կը մաղթեն.

Աստուած հայուն բոր տայ.
ամա եղունկ չի տայ:

Մեկնութիւնն է. « Հայ մը երբ պաշտօնի գլուխ անցնի՝ իր իշխանութիւնը չարաչար կը գործածէ իրեններուն դէմ: Հետեւաբար լաւ է չարչարուել, նեղուել, չ'ունենալ մի-

ջոց անկէ ազատելու, քան իշխել և իրեն-
ները շարշարել ու նեղել» :

(Նոյճ էջ 488).

829

Հայութիւնը ամէն տեղ թշուառ է և տա-
ռապեալ, ափսոսանքի ենթարկուած, անոր
համար հայկական առակը ըսած է.

Ինչ տեղ հայ.

Էնտեղ «վայ» :

(Նոյճ էջ 491).

ՎԵՐՋ Ա. ՄԱՍԻՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ա Ռ Ա Ծ Ն Ե Ր

Ագռաւին ասին դշերի միջին սրն ա սիրուն,
ասեց. իմ ճուտը:

Ագռաւին ձէնը, թէ որ Աստուած լսէր, Վար-
դեւորին (Վարդավառին) ձին կը գար:

Ալընի դարտը փլաւն էր:

Աղքատը ունէր հաց ու պանիր, գիշերը քունը
չի տանիլ:

Ամառ ձմեռը մի խելքն ինչ անի:

Ամէն բանը իրա տեղն ունի:

Ամէն բանի սիպտկացնիլը լաւ չի:

Ամէն փորձանքին մին մին խրատ:

Ամէն օր տատը գաթայ չի ուտիլ:

Այս օրվան գործդ վաղվան մի թողուր.

Անէծքն անիծողին կը դառնայ,

Անձրեւ օր հաւերին ջուր տուող շատ կըլնի:

Ապրիլ կայ էրկաթ ա, ապրիլ կայ էրծաթ ա:

Առաջ մտածէ ետոյ սկսէ:

Առաւօտուայ շառը լաւ ա քանց իրիկուայ խէ-
րը:

Ասել են ան ու տո՛ւր, ոչ թէ ան ու կո՛ւլ:
Արինն արնով չեն լուանալ:

Բանն արա՛, յետոյ պարծեցի՛ր,
Բարեկամի հետ կեր ու խում արա՛, առուտուր
մի՛ անիլ:
Բարկացող մարդը շուտ կը պառաւի:
Բլբուլը իր դարտը կը լայ, ագռաւը դա՛ն դա՛ն
կանի:
Բօջէն փաշայ չի դառնալ:

Գառը գարնան, ձինը ձմռան:
Գեղ կը նստես, գաւառ կը հաչես:
Գիժը դատի, խելօքն ուտի:
Գիժը իւրեան ձգել է հորը, քառասուն խելօք
չեն կարողացել հանել:
Գինի խմողը կը հարբի, կոիւ գնացողը կը մեռ-
նի:

Գող՝ սրտումը դող:
Գողը գողէն գողացաւ, Աստուած վերեվէն զար-
մացաւ:

Դարտակ կարասի ձայնը բարձր դուրս կուգայ:
Դուռդ փակ պահիր, հարեւանդ գող մի՛ բռնիլ:
Դրուստ խօսողի գտակը ծակ կըլի:

Երկաթը տաք կը ծեծեն:
Երկար խօսելով փլաւ չի եփուիր, բրինձ և իւղ
հարկաւոր է:
Եօրդանիդ գեօբայ ոտդ մեկնիր:

Չանգակի ձէնը հեռուանց լաւ ա գալի:

Էծը իր ոտիցը կախ կտան, ոչխարն իր:
Էն ջրիցը վախեցիր, որ ոչ թշոււմ ա, ոչ խըշ-
շում:

Ընչանք երեխըն լաց չըլնի, մէրը ծիծ չի տալ:
Ընչանք չի գայ յետինը, չի յիշուիլ առաջինը:
Ընչանք դու հասկանաս, ուղտի պոչը գետինը
կը հասնի:

Թագաւորն էլ թագի լայաղ պտի:
Թագաւորութիւնը իրանից կը քանդուի:
Թունդ քացախն իր ամանը կը ճաքացնի:
Թուրքն անիծած՝ խօսքն օրհնած:
Թուրքերն անիրաւ. խօսքերն իրաւ:
Թուրքին ընչանք չի ծեծես, խօնախայ չի դառ-
նալ:
Թրի կտրածը կը սաղանայ, լեզուինը չի սաղա-

ժամիցը ես եմ գալի, ողորմի Աստուածը դու
ես ասում:

Իմաստունի հետ քար կրի՛, յիմարի հետ փլաւ
մի՛ ուտիլ:

Իմ ու քուն տուն ա քանդում:
Ինչ կը բրթես, էն կը խրթես:
Ինչ տեղ հաց, ընտեղ կաց:
Ինչ տեղ պանիր. ընտեղ բանիր:
Իրա համար քնում ա, ուրիշի համար երազ
տեսնում:

Լէնին ճար կայ, նեզին ճար չկայ:

Խալիի աչքը քեզ համար լիս չի տալ:
Խեղճ գիւի անուռն ա կոտորած, ազուէսը աշ-
խարհք քանդեց:

Երազը որ վէր ընկնի, կացնաւորը էլ շատանայ:
Երազը քանի բար շատ ունենայ, գլուխը կախ
կը քցի:

Կճուճը թօլ էլաւ, խուփը գտաւ:
Կնիկ արմատի մազն երկէն կըլի, խեղքը կարճ:
Կուժ քեզ ասեմ, կաւլայ գու շտի:
Կուշոր սավաձին մանր կը բրթի:

Հայի յետի խելքն ի՞նչ ըլի:
Հայի խելքը գլխու՛ն ա, վրացու խելքը աչքու-
մը:
Հաստ ու բարակն մի գին ա, վա՛յ զայ բարակ
մանողին:
Հարեւանիս կսիրեմ, որ ձուխս ազ անի:

Ձին ու ջորին կոռեցին, մըջ տեղը էջը սատա-
կեց:

Մանկուց դադուքը (վաստակ), ծերուց գաւա-
զան ա:

Մէկ մի տալ, որ երկու չուզի:
Մէկ խելքը լաւ է, երկուսը եւս առաւել:
Մի ձեռը ծափ չի տալ:
Մի ծաղկով գարունք չի գալ:

Մի մուկն օխտը կարաս ա մուռտառել:
 Մտնելուց առաջ միտք արա՛, թէ ի՛նչպէս դուս
 գաս:

Նեղութենին լէնութիւն կայ, լէնութենին նե-
 դութիւն:

Շանը քանի քար քցես կհաչայ:
 Շունը կը հաչայ, քարվանը կը քօչայ:

Ոմն սիրէ վարդ, ոմն մանուշակ:
 Ով որ փող ունի՝ խելք չունի. ով որ խելք ու-
 նի՝ փող չունի:

Որ տեղ որ գնաս, էն տեղի գտակը ծածկի՛:

Ով ոք փքանայ, շուտով չքանայ:

Ուղտը գտալով չեն ջրիլ:

Ուրագն իւր կոթը չի տաչիլ:

Չունիս փող, մտիր հող:

Ջուրն իր ճամփէն կըզտնի:

Սառած օձն առաջ տաքացնողին կկծի:

Սարերի տեղ ձորերն են որոտում:

Սոխ ու հաց, սիրտը բաց:

Սուտը կը ոտնաւորի, բայց չէ երթալ:

Վիրեւ թքեմ՝ երեսս ա, ներքեւ թքեմ՝ միրուքս
 ա:

Տուն քանդողի տունն Աստուած կքանդի:

Քնածն ու մեռածը մին ա:

